

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.

Головний редактор — Давидова І.

Заступниця головного редактора — Васківська О., Гуцол Г.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.

(голова редколегії), Україна

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна

Бруй О. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна

Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна

Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США

Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна

Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна

Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь

Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна

Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової
палати України (протокол № 12 від 29.12.2020).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.

Коректура — Панченко Є.

Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094

Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),

+380 (44) 292-30-11 (редакція)

Факс: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine

State Research Institution;

Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.

Editor-in-Chief — Davydova I.

Deputy Editors — Vaskivska O., Gutsol G.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine

Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine

Bruy O. — PhD of Social Communication, Ukraine

Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine

Phanaeva V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA

Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine

Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Neshitov V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Republic of Belarus

Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine

Teremko V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

Shemaieva H. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine

Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 12 from 29.12.2020).

Editor — Zhdanova N.

Proofreader — Panchenko E.

Computer layout — Aleksanyan A.

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094

Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),

+380 (44) 292-30-11 (editors)

Fax: +380 (44) 296-71-15

E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Книготорговельна бібліографія Великої Британії	3
<i>МИЛЬЧЕНКО Л., ТАТАРИНОВА Л.</i> Особливості сприйняття візуальної книги. Комікси. Манга. Графічний роман	10

РЕЦЕНЗІЇ

<i>ГЛАЗУНОВА Л.</i> Дисертації, захищені у спеціалізованих вчених рада Харківської державної академії культури	16
---	----

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

<i>СЕНЧЕНКО М.</i> "Глибинна держава" Туреччини від Ататюрка до наших днів	18
<i>СЕНЧЕНКО О.</i> Політика та інструментарій "м'якої сили" Туреччини	23

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

<i>ДІДЕНКО А., НАБХАН Ю.</i> Огляд найновіших змін та доповнень до УДК (2014—2015)	30
--	----

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

<i>ДОЯР Л.</i> Зовнішньополітичні орієнтири повоєнної УРСР (1945—1947).....	38
<i>РОГАЛЬОВА І.</i> Журнальні видання України 1962 року в контексті бібліографічних досліджень: аналітичний огляд.....	43

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

<i>СОКУР О.</i> Бібліотека наукової установи: підсумки, завдання та пріоритети діяльності	48
<i>Показчик статей і матеріалів, опублікованих у журналі за 2020 рік.....</i>	49

CONTENT

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

<i>SENCHENKO M.</i> Book trade bibliography of Great Britain.....	3
<i>MYLCHENKO L., TATARINOVA L.</i> Features of perception of the visual book. Comics. Manga. Graphic novel.....	10

REVIEWS

<i>GLAZUNOVA L.</i> Dissertations defended in specialized scientific councils Kharkiv State Academy of Culture.....	16
--	----

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

<i>SENCHENKO M.</i> "Deep state" of Turkey from Ataturk to the present day	18
<i>SENCHENKO O.</i> Turkey's "soft power" policy and tools.....	23

LIBRARIANSHIP

<i>DIDENKO A., NABHAN Yu.</i> Overview of the latest extensions and corrections to the UDC (2014—2015)	30
--	----

FROM THE ARCHIVE OF THE BOOK CHAMBER OF UKRAINE

<i>DOIAR L.</i> Foreign policy orientations post-war USSR (1945—1947).....	38
<i>ROGALEVA I.</i> Journal editions of Ukraine in 1962 in the context of bibliographic research: an analytical review	43

CONFERENCES. CONTESTS. EXHIBITIONS

<i>SOKUR O.</i> Library of the scientific institution: results, tasks and priorities of activity	48
<i>Index of articles and materials published for 2020.....</i>	49

УДК 017.4+018.4+019.4](410)(091)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.12(293).3-9

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Книготорговельна бібліографія Великої Британії

У статті висвітлено історичні етапи й тенденції розвитку книготорговельної бібліографії та системи Books in Print у Великій Британії.

Зауважено, що перша й найвідоміша спроба складання книготорговельного каталогу припадає на кінець XVI ст. і належить англійцю Е. Монселлу, який підготував і видав "Каталог англійських друкованих книг", що став зразком методики каталогізації для багатьох авторів бібліографічних праць.

З'ясовано, що промислова революція та бурхливий розвиток індустріальних центрів у XVIII ст. сприяли стрімкому зростанню кількості друкарень, видавничих і книготорговельних фірм, завдяки чому книготорговельна бібліографія Великої Британії дістала нову якість — стабільну періодичність підготовки й випуску бібліографічних матеріалів, а також розміщення бібліографічної інформації на сторінках періодичних видань. Докладно розглянуто численні зразки книготорговельної бібліографії у хронологічному зрізі, а також діяльність найвідоміших компаній з випуску каталогів Books in Print.

Ключові слова: книготорговельна бібліографія; видавнича бібліографія; теорія бібліографії; історія книготорговельної бібліографії; каталоги книг; зарубіжна бібліографія; інформаційна система Books in Print

Постановка завдання. Проблема розвитку книготорговельної бібліографії та інформаційної системи Books in Print — надзвичайно актуальна з огляду на активне впровадження сучасних технологій у бібліотечно-інформаційні й видавничі процеси.

Мета статті — розглянути тенденції історичного розвитку книготорговельної бібліографії й інформаційної системи Books in Print у Великій Британії.

Для досягнення поставленої мети слід визначити специфіку процесів становлення книготорговельної бібліографії й схарактеризувати основні етапи її розвитку у Великій Британії.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемам формування та історичного розвитку книготорговельної бібліографії й системи Books in Print приділено увагу в працях українських і закордонних науковців. Зокрема, цей процес дослідив І. Вовченко [1], розглянувши книготорговельну бібліографію від часів Стародавньої Греції й до XIX ст. і період дії "ярмаркових каталогів" у Франкфурті-на-Майні та Лейпцизі.

Бібліограф Л. Грузинова [2] характеризує етапи становлення книготорговельної бібліографії окремих країн світу, наводить два її рівні в системі автоматизації бібліографічних процесів, аналізує взаємозв'язок на книжковому ринку видавництва, книготорговельних підприємств, інформаційних центрів і бібліотек.

Виникнення й розвиток книготорговельної бібліографії в Україні вивчала В. Загуменна [3].

Бібліограф І. Ейдеміллер порушує проблеми становлення системи Books in Print у США, надає порівняльну характеристику окремих систем [4].

Інформацію про аспекти розвитку вітчизняної книготорговельної бібліографії на сучасному етапі викладено у книзі О. Афоніна та М. Сенченка [5], які

також проаналізували специфіку функціонування системи Books in Print у світі та в Україні.

І. Лиханова та Г. Швецова-Водка розглядають бібліографічні ресурси України [6; 7], а О. Щербініна — систему Books in Print як напрям взаємодії видавництва і бібліотек [8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективним інформаційним інструментом формування книжкового ринку є книготорговельна бібліографія й зведені електронні каталоги книжкової продукції. Головна мета їх створення — інформаційне забезпечення сфери книготоргівлі бібліографічною інформацією про видання, що є на книжковому ринку, збір замовлень на літературу й організація реалізації друкованої продукції.

Проблему інформування про книжковий ринок у багатьох країнах світу розв'язують завдяки інформаційній системі Books in Print — каталогам книг, що є в наявності на книжковому ринку країни і друкуються. Такі інформаційно-бібліографічні системи успішно функціонують у Великій Британії, Німеччині, Франції, США та інших країнах. Ці каталоги створюють єдиний інформаційний книжковий простір, що дає змогу будь-якому суб'єктові книжкового ринку мати повну й точну інформацію про книговидання країни.

Аналіз книжкового ринку держав із традиційною ринковою економікою свідчить, що в його створенні беруть участь видавці (видавництва й видавничі організації), книжкові магазини, гуртовики, дистриб'ютори й бібліотеки.

Стандартний набір функцій гуртових підприємств книгрозповсюдження охоплює: закупівлю книг у видавців; випуск і розповсюдження серед книгарень і бібліотек каталогів про наявні видання й видання, що друкуються; замовлення книг покупцями на основі інформації в каталогах; збір замовлень на

книги в покупців; складування, зберігання й відвантаження видань покупцям; транспортну систему, що забезпечує доставляння книг покупцям.

Історія становлення системи книгорозповсюдження Великої Британії

Перша й найвідоміша спроба складання книготорговельного каталогу припадає на кінець XVI ст. і належить англійцю Е. Монселлу. Саме він, окрилений любов'ю до книг, залишив прибуткову торгівлю галантерейними товарами, аби стати книгопродавцем. Е. Монселл підготував і видав "Каталог англійських друкованих книг" (*Catalogue of English Printed Books*, 1595), що став взірцем методики каталогізації для багатьох авторів бібліографічних праць. Першим із бібліографів увів у практику уніфікований бібліографічний опис: ясно й чітко зазначав прізвища авторів і перекладачів, подавав назви з вичерпною повнотою, в усіх випадках наводив прізвища видавців і книгопродавців, дату видання, відомості про формат, ілюстрації, палітурку й ціну книги. Завдяки його праці, що кілька разів перевидавалася з доповненнями, на початку XVII ст. англійська книготорговельна бібліографія досягла доволі високого рівня.

Поміж книготорговельних бібліографічних видань початкового періоду історії бібліографії особливої уваги вартий лондонський випуск франкфуртського ярмаркового каталогу, що його уклав Дж. Біл — королівський друкар і книгопродавець. Каталог під назвою "Загальний каталог для Франкфуртського ярмарку" виходив друком від 1617 до 1628 р. і, по суті, став першим зразком поточного бібліографічного обліку.

У 1657 р. книгопродавець з Ньюкасла-на-Тайні У. Лондон надрукував "Каталог книг", що найбільше продавалися у Великій Британії (*A Catalogue of the Most Vendible Books in England*). Вперше було систематизовано 3096 назв видань за великої кількості тематичних рубрик, що не збігалися з традиційним поділом наук на "факультети". Багато описів було забезпечено анотаціями, що надавали якнайповніше уявлення про зміст роботи.

Друга половина XVII ст. ознаменована випуском у світ так званого семестрового видання — "Тривалого каталогу книг, надрукованих і випущених у світ в Лондоні" (*A Catalogue of Books Continued, Printed and Published in London*) Р. Клевелла, майстра Гільдії книгопродавців. Згідно з дослідженнями англійських істориків, видано 162 випуски семестрових каталогів, з яких 1 втрачено. Показники регулярно виходили від 1668 до 1709 р., останній побачив світ у Пасхальний семестр 1711 р.

Промислова революція та бурхливий розвиток індустріальних центрів у XVIII ст. сприяли стрімкому зростанню кількості друкарень, видавничих і книготорговельних фірм. Завдяки розбудові міст збільшилися і обсяги випуску провінційних газет. У цих умовах книготорговельна бібліографія Великої Британії дістала нову якість — стабільну періодичність підготовки й випуску бібліографічних матеріалів, а також розміщення бібліографічної інформації на сторінках періодичних видань.

У 1728 р. газета "Щомісячний літопис" (*Monthly Chronicle*) розпочала публікувати регулярні списки новинок місяця, а 1731 р. засновано відомий "Журнал джентльмена, або Щомісячний інформатор" (*Gentleman's Magazine or Monthly Intelligencer*), котрий видавав Е. Кейв. За свідченнями сучасників, "перехитривши традиційні механізми книгорозповсюдження, він використовував величезну кількість провінційних книгопродавців, їхні контакти з поштою та приймав пряму передплату від покупців. Усе це заклало фундамент тривалого успіху його журналу й послужило яскравим прикладом для подальшої діяльності". Новинки англійської книжкової торгівлі було репрезентовано в рубриці "Облік книг", що кілька разів змінювала назву (від 1765 р. — "Список книг з анотаціями", а від 1784 р. — "Неупереджений і критичний огляд нових видань"), що свідчить про певну переорієнтацію рубрикації. З посібника поточного бібліографічного обліку журнал трансформувалася у видання, що містило доволі розлогі огляди окремих новинок.

"Журнал джентльмена" не був єдиним каталогом, що публікував рецензії на нові англійські книги. У 1749 р. вийшов перший випуск "Щомісячного огляду" (*Monthly Review*), засновника якого, Р. Гриффітса, вважають справжнім новатором у мистецтві створення бібліографічного огляду. Він також став і першим видавцем, який усвідомив потребу укладання кумулятивних покажчиків. У 1768 р. Р. Гриффітс надрукував рідкісний для того часу ретроспективний покажчик до рубрики "Щомісячний каталог" за десятирічний період, що мав назву "Повний каталог усіх книг і памфлетів, виданих за 10 минутих років" (*A Compleat Catalogue of All Books and Pamphlets Published for 10 Years*). Наступні випуски побачили світ 1768, 1796 і 1818 рр.

Найвагомішим досягненням британської бібліографії XVIII ст. історики вважають "Лондонський каталог" (*London Catalogue*), що вийшов друком 1773 р. і містив відомості про книги з мистецтва та культури, видані у Великій Британії багатьма мовами. Це був перший випуск із серії покажчиків, що був підготовлений книгопродавцем У. Бентом і видавався до 1823 р. Хоча укладачі мали на меті створити ретроспективний каталог, часті доповнення й оновлення робили його актуальним з погляду пошуку поточної бібліографічної інформації. На додаток до покажчика від 1802 р. У. Бент випускав щомісячний журнал "Літературний радник Бента" (*Bent's Literary Advertiser*), що надавав читачам дещо хаотичну, проте доволі повну інформацію про літературне життя Великої Британії. У часопису публікували й бібліографічні відомості.

У 1836 р. лондонські видавці зібралися, "аби обговорити потребу видання органу, що міг би представляти їх інтереси". Учасники засідання вирішили заснувати новий журнал "Видавничі оголошення" (*Publishers Circular*) за редакцією С. Лоу, власника книгарні й бібліотеки. Перший номер часопису, що виходив двічі на місяць, побачив світ 2 жовтня 1837 р. Редактор обіцяв подавати найактуальнішу інформацію про літературні новинки, систематизо-

вану в рубриках "Книги, що друкуються" та "Нові видання". За рік побачив світ перший кумулятивний покажчик — "Англійський каталог" (English Catalogue), що, однак, виходив нетривалий час. У 1850-ті рр. з'явилося ще одне видання С. Лоу — "Британський каталог книг" (The British Catalogue of Books), докладні бібліографічні відомості якого слугували незамінним джерелом інформації для книгопродавців.

Найвагоміше значення для формування системи національної та книготорговельної бібліографічної інформації Великої Британії мала діяльність видавничої фірми J. Whitaker and Sons Ltd. Її засновник Дж. Вайтекер народився 1820 р., у 14 років працював у палітурній майстерні, а згодом став службовцем у книготорговельній компанії Parker's Oxford Bookshop. До 21 року юнак здобув високу репутацію в дирекції фірми, котра, попри молодість, відрядила його в Лондон для організації та керівництва філією фірми. Упродовж наступних років Дж. Вайтекер присвятив себе видавничій діяльності, готуючи до випуску книги й журнали теологічного змісту, утім, значного успіху ця діяльність не здобула.

У 1856 р. сталася подія, що визначила подальшу долю Дж. Вайтекера. Фірма Parker's Oxford Bookshop дістала контроль над виданням "Журналу джентльмена" Е. Кейва, що, за оцінкою сучасників, змінило історію британської вільної преси. На сторінках часопису публікували звіти про подорожі, наукові відкриття, матеріали з історії, а також рекламні оголошення. Дж. Вайтекер очолив розділ, в якому публікували листи читачів. Він завів спеціальний зошит, в який вносив найцікавіші факти та повідомлення з читацької пошти. Згодом саме ці нотатки спонукали його видати "Вайтекерівський альманах" (Whitaker's Almanack), перший випуск якого побачив світ 1868 р.

Співпраця в "Журналі джентльмена" дала змогу Дж. Вайтекеру ґрунтовно ознайомитися з рекламною інформацією книгопродавців і виявити її недоліки, основним з яких, на його думку, була нестача регулярної й повної поточної інформації про новинки британського книжкового ринку. Цю ідею він реалізував у журналі "Книгопродавець" (Bookseller), перший номер якого вийшов друком у січні 1858 р. Основним розділом став бібліографічний список "Книги тижня" (Books of the Week). Відтоді часопис очолює перелік бібліографічних видань фірми й забезпечує її "популярність і донині".

Часопис "Книгопродавець" одразу здобув визнання й авторитет серед книгопродавців і книговидавців, що й спричинило перехід Дж. Вайтекера з "Журналу джентльмена", а згодом спонукало й до створення власної фірми.

До моменту появи журналу, як зазначалося, в Лондоні виходило два книготорговельні періодичні видання. Перше з них, "Літературний радник Бента", 1860 р. об'єднали з часописом Дж. Вайтекера, про що до 1908 р. зауважував заголовок: "Книгопродавець", об'єднаний з "Літературним радником Бента".

Другим конкурентним каталогом став журнал "Видавничі оголошення". Як зазначають дослідники,

покажчики мали багато спільного, проте видання С. Лоу характеризувалося високим рівнем бібліографічного опрацювання, а Дж. Вайтекера — повнотою охоплення матеріалу. Останній чинник вигідно вирізняв журнал "Книгопродавець" поміж видань конкурентів.

Сплеск популярності "Книгопродавця" й "Вайтекерівського альманаху" спричинив значне зростання обсягів редакційно-видавничої роботи. З огляду на це Дж. Вайтекер був вимушений запросити свого сина Вернона зі США, де той випускав "Американську літературну газету" (American Literary Gazette). Отже, Вайтекер-молодший став другим видавцем "Книгопродавця".

1895-й — рік трауру для сім'ї Вайтекерів, оскільки один за одним помирають батько і старший син, Вернон, але діяльність фірми не припиняється. Її очолили інші сини (у родині було 16 дітей): Джордж Герберт і Касберт Вілфрід. Джордж на той час вже мав власну медичну практику, але полишив її та став видавцем "Книготорговця", а Касберт — "Вайтекерівського альманаху".

До 1908 р. "Книгопродавець" виходив раз на місяць, згодом періодичність стала щотижневою. Лише події Першої та Другої світових воєн порушували регулярність випуску часопису.

У 1928 р. згідно з угодою між компанією та Асоціацією книгопродавців і Національною книжковою радою останнім було віддано частину журналу, через що змінилася і назва: "Видавець і книгопродавець". Проте вже 1933 р. угоду було скасовано через невиконання зобов'язань партнерами фірми, а виданню повернули колишню назву.

Новий керівник фірми Е. Вайтекер, всупереч сімейній традиції, призначив головним редактором журналу Е. Сегрейва, який, хоч і не належав до клану видавців, мав значний досвід редакторської роботи.

Друга світова війна завдала фірмі значних збитків. У грудні 1940 р. унаслідок повітряного нальоту згоріла її будівля в Сіті. Попри це, черговий номер журналу вийшов за графіком цілковито завдячуючи Е. Сегрейву, який 1949 р. увійшов до правління фірми й упродовж 38 років очолював видання, зробивши його "головною впливовою силою в Британській книготорговельній пресі".

Рік 1950-й став знаменним для національної бібліографії Великої Британії, оскільки вийшов друком перший номер "Британської національної бібліографії" (British National Bibliography, BNB) — щотижневика, котрий випускала спеціально створена для цієї мети Рада Британської національної бібліографії. Утім, BNB не склав конкуренції журналу, оскільки був орієнтований на забезпечення поточною бібліографічною інформацією всіх бібліотечно-бібліографічних установ і служб. А "Книгопродавець" залишався органом оперативного інформування видавців і книгопродавців, а також усіх, хто цікавився новинками книжкового ринку.

Потреба й доцільність випуску BNB знайшли не лише розуміння, а й підтримку компанії J. Whitaker

and Sons Ltd, що брала активну участь у складанні національного покажчика. Х. Вайтекер, який очолював фірму 1950 р., упродовж кількох років входив у Раду BNB як один із двох представників Асоціації видавців Великої Британії.

Після появи BNB у країні було сформовано три бібліографічні системи, що незалежно одна від однієї виконували схожі завдання: "Британська національна бібліографія", видання фірми J. Whitaker and Sons Ltd, а також "Видавничі оголошення" й "Англійський каталог книг" Асоціації видавців.

Від 1959 р. журнал "Видавничі оголошення" змінював і назву, і періодичність, а від 1969 р. його випуск, так само як і "Англійського каталогу книг", припинився загалом.

Нині у Великій Британії функціонує дві бібліографічні системи. Одна з них, що її впродовж понад півтора століття створювала фірма J. Whitaker and Sons Ltd, забезпечує бібліографічною інформацією все національне книговидавництво та книжкову торгівлю. Інша система, що є результатом діяльності Ради Британської національної бібліографії, відбиває бібліографічними засобами національний документний потік. Певною мірою видання обох систем дублюють одне одного, але важливо зрозуміти, що каталоги фірми віддзеркалюють національний книготорговельний асортимент (в усіх його формах — перспективний, готівковий, розпроданий), що за охопленням документів значно ширший, ніж масив видань, відображених у BNB.

Діяльність Дж. Вайтекера розпочалася з випуску журналу "Книготорговець", і назву його фірми передусім пов'язують саме з ним. Незначні зміни торкнулися й постійної бібліографічної рубрики, що тепер називається "Публікації тижня" (Publication of the Week) і містить список новинок, систематизованих у тематичні розділи, всередині яких бібліографічні записи розташовано за абеткою прізвищ авторів і заголовків. Якщо авторів кілька, то кожне прізвище наведено в єдиній абетці з відсиланням до основного опису. Слід зазначити, що подібна практика складання бібліографічних описів притаманна всім бібліографічним виданням фірми.

Окрім прізвищ авторів і заголовків, в описі наведено відомості щодо заголовка, висоти блоку, кількісної характеристики, а також про видання, серію, палітурку, ціну, видавництво, місяць і рік випуску, ISBN.

Матеріали розділу слугують основою для створення інших бібліографічних видань фірми.

У 1874 р. фірма J. Whitaker and Sons Ltd започаткувала випуск ще одного бібліографічного видання, що виходить і донині. Це "Довідковий каталог поточної літератури, котрий містить повні заголовки книг, що перебувають у продажу, із зазначенням цін, за якими вони можуть надійти в усі книгарні" (The Reference Catalogue of Current Literature Containing the Full Titles of Book Now in Print and on Sale with the Price at which They May be Obtained at All Booksellers; London, 1874). Його "найхарактернішою рисою є аналогія з американською практикою ("Щорічник видавничих каталогів" Ф. Лей-

польдта)". Видання стало конволютом каталогів друкованої продукції, розташованих за абеткою видавництв і забезпечених алфавітним покажчиком прізвищ авторів і ключових слів заголовків.

У першому виданні каталогу репрезентовано бібліографічні записи 17 тис. назв книг 135 видавництв. До 1890 р. каталог випускали з інтервалом 3—4 роки. У 1936 р. порядок розташування бібліографічних записів змінили, оскільки за основу взяли алфавітний порядок лише ключових слів.

У 1965 р. "Довідковий каталог" перейменували на "Британські книги у продажу" (British Books in Print, BBIP), і від 1967 р. його видавали щорічно в жовтні, відбиваючи асортимент англійської книжкової торгівлі станом на березень—квітень поточного року. Від 1971 р. підготовку каталогу здійснюють за допомогою обчислювальної техніки, чим зумовлено зміни в розташуванні матеріалу. Тепер основну частину становить єдиний алфавіт прізвищ авторів і заголовків.

Від 1989 р. видання має назву "Книги у продажу Вайтекера" (Whitaker's Books in Print, WBIP). У підзаголовкових відомостях зазначено його цільове призначення: "Національний довідковий покажчик книг у друці й книжковій торгівлі Об'єднаного Королівства. Елементами покажчика є: автор, заголовок, видавець, перекладач, редактор виправленого видання, повторність видання, розмір, кількість сторінок, ілюстрації, серія, палітурка, ціна, назва видавництва й міжнародний стандартний книжковий номер".

За останні 20 років обсяг каталогу значно зріс, зокрема у двотомнику 1973 р. зареєстровано 250 тис. назв книг, випущених 7 тис. видавництв, "великими й маленькими, комерційними й некомерційними", а в п'яти томах 2001 р. — уже понад 1 млн назв 20 тис. видавничих фірм.

Відкриває WBIP стаття, в якій від імені компанії повідомлено про унікальність цього видання в британській книготорговельній бібліографії й уміщено стислу історичну довідку. Укладачі наголошують на вагомому значенні впровадження новітніх інформаційних технологій у процес опрацювання бібліографічних відомостей, а також ISBN і ISSN як уніфікованих кодів, що забезпечують зниження витрат на поширення і обмін бібліографічною інформацією.

Структура WBIP залишається незмінною впродовж останніх двох десятиліть. Відкриває каталог стаття "Як користуватися WBIP", в якій докладно розглянуто структуру бібліографічного запису. Далі наведено список "Абревіатури" й "Таблицю розмірів книг". В адресному списку "Покажчик видавництв" в алфавітному порядку подано назви видавництв із зазначенням поштової адреси, телефону, факсу, телексу. У круглих дужках уміщено буквені позначення видів видань, котрі випускає видавництво, і типів видань, таблицю яких наведено на початку покажчика "Видавничі ідентифікатори в номері замовлення"; назви видавництв розташовано в міру зростання видавничих ідентифікаторів.

Уміщення адресної інформації безпосередньо у WBIP значно прискорює пошук відповідей на запити,

пов'язані з видавництвами, водночас щороку фірма випускає окремих довідник "Видавництва Об'єднаного Королівства та їхні адреси" (Publishers in the United Kingdom and Their Addresses).

Обов'язковим елементом довідкового апарату WBIP є допоміжний показник "Серії та їхні видавництва", де в алфавітному порядку наведено назви серій і видавничих фірм, що їх випускають.

Читацька адреса WBIP підтверджується публікацією на його сторінках ще одного показника, що прямо не стосується книготорговельного асортименту, — "Книготорговельна бібліографія. Список книг, пов'язаних із книговидаванням і книжковою торгівлею". Як зауважено в поясненні, багатьох із наведених книг давно немає в продажу, про що свідчать їхні вихідні дані. Наприклад, разом з сучасною літературою англійської Асоціації видавців, американської видавничої фірми R. R. Bowker LLC, німецької видавничої фірми K. G. Saur Verlag GmbH, ЮНЕСКО та інших подано бібліографічні описи на книги А. Гроуелла, надруковані на межі XIX—XX ст. Тематика внесеної у список літератури різноманітна: статистичні й бібліографічні довідники, книги, присвячені історії створення видавничих фірм, біографії й автобіографії відомих у книжковому світі підприємців, підручники, енциклопедії, популярні видання, що розповідають про те, як і з чого слід розпочинати власну справу в книговидаванні та книжковій торгівлі. Немає потреби зазначати про цінність і значущість цього переліку для фахівців. Бібліографічні записи списку, відповідно до традиції, розташовано за абеткою прізвищ авторів і заголовків; за наявності автора запис повторюється і під заголовком.

Основний розділ чотири томника "Показник авторів, назв і предметів" містить бібліографічні відомості про книги у продажу. Бібліографічні записи розміщено в єдиному алфавіті прізвищ авторів і заголовків. Якщо книга має одного автора, опис наводять також і під заголовком; якщо авторів більше, то подають прізвище кожного з відсиланням до опису під прізвищем першого. Отже, аби знайти потрібну книгу, достатньо знати або прізвище одного з авторів, або назву. У розташуванні матеріалу використовують і "гніздовий" спосіб, за якого бібліографічне посилання на книги певного автора супроводжують описом видань, присвячених його життю й творчості.

Перший елемент бібліографічного запису, виділений грубим шрифтом, означає, що цей запис є основним. У такий самий спосіб виділяють і прізвища всіх авторів, незалежно від того, на якому місці в бібліографічному записі їх розміщено. Набір бібліографічних елементів мінімальний і достатній з погляду ідентифікації документа. Разом із прізвищами авторів і заголовками наводять: відомості щодо заголовка, формату, кількісної характеристики, дані про повторність видання, назву серії, палітурку, ціну, назву видавничої фірми, місяць і рік видання (у круглих дужках), ISBN.

Виятково книготорговельний характер має ще одне видання фірми — щомісячний показник "Книги

місяця й книги, заплановані до випуску, Вайтекера" (Whitaker's Books of the Month and Book to Come), започаткований 1908 р. випуском щомісячника "Поточна література" (Current Literature). У цьому списку, що "підсумовує дані "Книг за тиждень", описи збирають під широкими рубриками змішаного характеру. Систематичні рубрики (за науками) чергуються з формальними рубриками, як-от "Словники", "Енциклопедії", "Щорічники" тощо. Рубрики розташовано в єдиному алфавіті".

Основою сучасного видання, як і раніше, є поточний бібліографічний розділ журналу "Книгопродавець" за минулий місяць. Перспективна інформація відбиває видавничі плани двох майбутніх місяців.

У 1924 р. фірма взялася за видання "Кумулятивного списку книг Вайтекера" (Whitaker's Cumulative Book List, WCBL), що виходив щотири місяці й логічно підсумовував регулярні відомості у журналі "Книгопродавець" і щомісячних кумуляцій "Поточна література". Кожен номер WCBL охоплював матеріал попереднього випуску. Отже, останній номер відбивав книги за весь минулий рік.

Список видань WCBL спочатку складався з двох розділів: у першому описи розташовували в систематичному порядку, у другому — в алфавітному. Кожен випуск містив статистичні дані про зареєстровані видання у формі діаграми.

У сучасних випусках матеріал подають за загальною абеткою прізвищ авторів, заголовків і предметів, якщо "предмет складає частину назви". Принцип кумуляції зберігається. Найголовнішою особливістю показника є те, що, на відміну від інших, він не відбиває видання, котрі надійдуть у книжкову торгівлю чи які вже можна купити, а лише ті, що виходять, не пов'язуючи їх випуск із книжковою торгівлею. По суті, WCBL виконує функції органу поточної національної бібліографії, що існував до появи "Британської національної бібліографії" 1950 р.

Значне зростання обсягів випуску книг у м'яких обкладинках у 1950—1960-ті рр. фахівці розцінювали як революцію в книговидавничій галузі, що на багато десятиліть уперед визначила розвиток книжкового ринку. Отже, з'явилася нова видова категорія видань — "книга в м'якій обкладинці" й відповідний сегмент книжкової торгівлі — "ринку книг у м'яких обкладинках". Фірма J. Whitaker and Sons Ltd відгукнулася на цю тенденцію випуском показника "Книги в м'яких обкладинках у продажу" (Paperback in Print, 1960).

Упродовж 1960—1970-х рр. показник видавали двічі на рік: взимку і влітку. Від інших видань фірми його відрізняв систематичний порядок розташування бібліографічних записів. Їх угруповання здійснювалося в 53 тематичних розділах, систематизованих в алфавітному порядку. Всередині розділів записи наводили за абеткою прізвищ авторів і заголовків та охоплювали: відомості щодо автора, заголовка, формату, кількісної характеристики, назви серії, ціни, видавництва, року й місяця випуску, ISBN. До основної частини додавали допоміжний показник, в якому бібліографічні описи основної частини подавали за абеткою

прізвищ авторів і заголовків. Кожен випуск мав передмову, зміст, список аббревіатур і скорочень, адресний список видавців. У 1980-ті рр. періодичність видання змінилася на річну, а структура й зміст багато в чому повторювали основний показник цього "сімейства" — WBIP. Недоцільність видання каталогу "Книги в м'яких обкладинках у продажу" стала очевидною, і тому наприкінці 1980-х рр. фірма припинила його випуск.

Щорічно в червні виходить інший показник цієї групи — "Дитячі книги в продажу" (Children's Books in Print, CBIP), разом з інформацією про готівковий асортимент, що містить бібліографічні дані про книги майбутніх двох місяців (червень—липень). Основна частина каталогу складається з двох розділів: Систематичний показник та Показник авторів, заголовків і предметів. 98 тематичних розділів, що становлять основу систематизації першого розділу CBIP, розроблено Групою дитячої книги при Асоціації видавців Великої Британії.

Під час відбору видань у CBIP не вносять книжки-розмальовки, книжки-іграшки, видання з номіналом менш як 15 пенсів. Традиційні введення, список аббревіатур і скорочень, адресний список видавців доповнено статтями про діяльність Центру дитячої книги (Centre for Children Books) й алфавітним переліком організацій, дотичних до випуску літератури для дітей. У каталозі також оприлюднюють переліки різноманітних заходів національного значення (виставки, ярмарки, свята тощо), списки нагород і призів у сфері книговидавництва для дітей. Ці особливості зумовлюють той факт, що показник не лише виконує бібліографічні функції, а набуває статусу національного щорічника з актуальних проблем сучасного книговидавництва для дітей і дитячого читання.

До "сімейства" Books in Print належать й інші тематичні показники фірми — "Релігійні книги у продажу" (Religions Books in Print, 1974—1985) і "Книги з науки та техніки у продажу" (Technical and Scientific Books in Print, 1966—1985). Вони виходили друком щорічно й відбивали готівковий асортимент відповідної тематичної групи. В організації матеріалу, його структуризації та бібліографічному оформленні укладачі дотримувалися усталеної методики.

Великий банк бібліографічних даних, що їх готувала й кумулювала компанія Вайтекера, а також розроблення нових інформаційних технологій дали фірмі змогу разом із традиційними книжковими виданнями готувати та випускати машиночитні й електронні варіанти бібліографічних посібників. Основну групу поміж цих видань становлять показники на мікрофішах, котрі випускали щотижня, щомісячно, раз на пів року й щорічно. Очолює цю групу "Щотижневий список Вайтекера" (Whitaker's Weekly List), який містить повні бібліографічні описи всіх книг, надрукованих за тиждень. Раз на місяць його матеріали кумулюють у показник "Книги у продажу Вайтекера" (Whitaker's Books in Print), котрий охоплює приблизно 500 тис. назв книг, що перебувають у продажу і готуються до випуску. До 10% обсягу видання оновлюється щомісячно.

Раз на пів року виходять показники "ISBN-список" (ISBN-Listing) і "Книги, заплановані до випуску"

(Forthcoming Books). У першому наведено бібліографічні дані про понад 1 млн назв книг та інших видів видавничої продукції, систематизованих за ISBN. Майже половину з них (580 тис.) до моменту випуску показника повністю розпродають. Основу другого каталогу становлять спеціальні сезонні випуски журналу "Книгопродавець", котрі виходять щороку навесні й восени.

У щорічному "Показнику розпроданих книг" (OP Titles Listing) міститься список видань, надрукованих не раніше 1975 р. і розпроданих.

Процес формування власної бази даних фірми Bookbank реалізується у двох файлах, один з яких оновлюється щомісячно, інший — раз на рік. Щомісячний показник на CD-ROM (Bookbank CD-ROM Service) містить бібліографічну інформацію майже про 600 тис. назв, серед яких 560 тис. є в наявності, 23 тис. вийшли у світ упродовж півріччя, 6 тис. заплановано до випуску. Як і в друкованих виданнях, в електронному варіанті наведено показник видавництва та їхні адреси.

Другий показник Bookbank OP CD-ROM Service охоплює щорічні повідомлення про книги, що перебували у продажу від 1970 р. і були розпродані до кінця березня поточного року.

Важливою особливістю електронних видань є можливість пошуку книг у величезному масиві лише за ключовим словом чи предметною рубрикою.

У 1988 р. фірма уклала контракти на поширення показників Bookbank у 28 країнах, зокрема Швеції, США, Китаї, ФРН та інших.

Бібліографічна інформація електронної бази даних Bookbank доступна інтернет-користувачам на сайті компанії за адресою: www.whitaker.co.uk. Пошук даних здійснюється за такими елементами: предметна рубрика, окремі слова заголовка, прізвище авторів із додатковою вказівкою року випуску. В архівних розділах можна "погортати" каталоги минулих років.

"Вайтекерівські книги у продажу" мають віртуальний еквівалент — Whitaker File, що оновлюється щомісячно та містить описи понад 1,7 млн назв усіх форм книготорговельного асортименту — перспективного, готівкового та розпроданого. Електронний варіант надає відомості про всі британські видання, а також про англомовні книги, що випущені за кордоном, але реалізуються на британському книжковому ринку. Записи бібліографічної інформації створюють на основі формату UNIMARC.

Сканування обкладинок книг, їх зберігання й поширення в цифровому форматі здійснюють у межах проекту "Книжкові обкладинки" (Book Covers), що нині репрезентує понад 90 тис. образотворчих одиниць у зручному для споживачів (видавці та інтернет-торгівля) форматі.

Функцію опрацювання, стандартизації та підготовки бібліографічного запису відповідно до чинних правил виконує служба "Початкові дані" (Source Data).

Бібліографічну інформацію, що надається споживачам, фахівці регулярно аналізують та актуалізують. Постійний моніторинг книжкового ринку дав змогу втілити в життя проект "Шлях книги" (Book Track),

що забезпечує книгопродавців, видавців і бібліотеки даними про реалізацію на ринку понад 100 тис. назв видань. Ці відомості надходять від 4,5 тис. книгопродавців, і кожного тижня фірма пропонує оновлену оперативну інформацію.

Нині активно розвивається ще одна форма інформаційної інтеграції: база даних Bookbank бере участь у безпрецедентному міжнародному проєкті Global Books in Print спільно з фірмами R. R. Bowker LLC, K. G. Saur Verlag GmbH, D. W. Thorpe, Canadian Telebook Agency. Провідна міжнародна база даних, що містить понад 9,2 млн назв видань з усіх країн світу, охоплюючи книги на аудіо- та відеокасетах (наявних у продажу, розпроданих, доступних за попереднім замовленням). До складу бази даних Global Books in Print інтегровано: Bowker's Publishers (понад 300 тис. видавництв); Bowker's Author Biography Bowker's Awards (літературні премії); Bowker's Bestsellers. І що вкрай важливо, база даних містить 1,4 млн повних текстів оглядів (Abstracts), котрі надають уявлення про те, які саме видання і з якої тематики вийшли у

світ останнім часом. Global Books in Print має чітко налагоджену систему пошуку за більш як 40 критеріями, котрі можна вільно комбінувати.

База даних проєкту постійно поповнюється й містить відомості про аудіо- і відеопродукцію, випущену видавництвами Великої Британії, США, Канади, Австралії, окремих країн Європи, Африки й Азії. Видання репрезентовано у двох варіантах: на CD-ROM (оновлюється щомісячно) та на сервері Global Books in Print у мережі Інтернет за адресою: www.globalbooksinprint.com. Бібліографічні описи чітко уніфіковані й донедавна складалися у форматі UNIMARC. База даних надає користувачам великий вибір варіантів пошуку — як за окремими елементами, так і в комплексі поєднання ключового слова, предметної рубрики та інших складників. Одним з останніх кроків на шляху оптимізації мережевого обміну бібліографічними даними стала участь фірми в розробленні електронного формату ONIX Product International Standards та його використанні у формуванні власних і міжнародних баз даних.

Список використаної літератури

1. Вовченко І. Иностранная библиография : учеб. пособие / И. А. Вовченко. — Харьков : ХГИК, 1992. — 85 с.
2. Грузинова Л. Б. Современная книготорговая библиографическая деятельность / Л. Б. Грузинова // Библиография. — 2004. — № 6. — С. 6—17.
3. Загуменна В. Концепції розвитку книготорговельної бібліографії / Віра Загуменна // Вісник Книжкової палати. — 2004. — № 7. — С. 19—23.
4. Эйдемиллер И. Системы Books in Print и становление российской национальной системы "Книги в наличии и печати" / Ирина Эйдемиллер // Библ. дело. — 2006. — № 11. — С. 2—5.
5. Афонін О. Українська книга в контексті світового книговидання / О. В. Афонін, М. І. Сенченко. — Київ : Кн. палата України імені Івана Федорова, 2009. — 277 с.
6. Ліханова І. Національна бібліографія України на сучасному етапі / І. Ліханова // Київ. старовина. — 2003. — № 3. — С. 84—99.
7. Швецова-Водка Г. М. Бібліографічні ресурси України: загальна характеристика : навч. посіб. / Г. М. Швецова-Водка ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — Рівне : РДГУ, 2000. — С. 132—152.
8. Щербініна О. П. Books in Print як система взаємодії видавництва і бібліотек / О. П. Щербініна // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2003. — Вип. 11. — С. 215—220.

Mykola Senchenko Book trade bibliography of Great Britain

The article highlights the historical stages of development of the book trade bibliography and Books in Print systems in Great Britain.

It is noted that the first and most famous attempt to compile a book trade catalog dates back to the end of the XVI century and belongs to the englishman E. Montsell, who prepared and published the "Catalog of English Printed Books", which became a model of cataloging for many subsequent authors of bibliographic works.

It was found that the industrial revolution and the rapid development of industrial centers in the XVIII century, caused a rapid increase in the number of printing houses, publishing and book trade firms, thanks to which the book trade bibliography of Great Britain received a new quality — a stable periodicity of preparation and publication of bibliographic materials, as well as placement of bibliographic information on periodicals. Numerous samples of the book trade bibliography in chronological section are considered in detail, as well as the activities of the most famous companies in the production of Books in Print catalogs.

Keywords: book trade bibliography; publishing bibliography; bibliography theory; history of book trade bibliography; book catalogs; foreign bibliography; information systems Books in Print

References

1. Vovchenko I. (1992). *Inostrannaya bibliografiya : ucheb. posobie*. Harkov: HGİK.
2. Gruzinova L. B. (2004). *Sovremennaya knigotorgovaya bibliograficheskaya deyatel'nost. Bibliografiya*, 6, pp. 6—17.
3. Zagumenna V. (2004). *Konceptsiyi rozviku knigotorgovelnoy bibliografiyi. Visnik Knizhkovoyi palati*, 7, pp. 19—23.
4. Ejdemiller I. (2006). *Sistemy Books in Printi stanovlenie rossijskoj nacionalnoj sistemy "Knigi v nalichii i pechati". Bibl. delo*, 11, pp. 2—5.
5. Afonin O. and Senchenko M. (2009). *Ukrayinska kniga v konteksti svitovogo knigovidannya*. Kyiv: Kn. palata Ukrayini imeni Ivana Fedorova.
6. Lihanova I. (2003). *Nacionalna bibliografiya Ukrayini na suchasnomu etapi. Kyiv. starovina*, 3, pp. 84—99.
7. Shvecova-Vodka G. M. (2000). *Bibliografichni resursi Ukrayini: zagalna harakteristika : navch. posib*. Rivne: RDGU.
8. Sherbinina O. P. (2003). *Books in Print yak sistema vzayemodiyi vidavnictev i bibliotek. Visn. Hark. derzh. akad. kulturi: zb. nauk. pr.* Harkiv, 11, pp. 215—220.

Надійшла до редакції 11 грудня 2020 року

УДК 821-31:741.52](100):159.931/936](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.12(293).10-15

Лариса Мильченко,

старший науковий співробітник відділу моніторингу
засобів масової інформації Книжкової палати України,
e-mail: svirel.34@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5905-077X>

Лариса Татарінова,

старший науковий співробітник відділу моніторингу
засобів масової інформації Книжкової палати України,
e-mail: larysa@i.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-002-7950-7773>

Особливості сприйняття візуальної книги. Комікси. Манга. Графічний роман

У статті досліджено аспекти розвитку візуальної книги, зокрема графічного роману, як новітнього синтетичного виду мистецтва, що поєднує візуальний і вербальний складники. Проаналізовано еволюцію графічного роману: від простої форми коміксу до змістовного твору, від серії малюнків до визнаного літературного жанру.

Зауважено, що популярність графічного роману продовжує зростати. Досліджено його місце у мистецькій системі координат та значення для культури початку XXI ст. Новітній вид синтетичного мистецтва демонструє позитивну динаміку розвитку й прагне посісти власне місце серед літературних творів. Сучасний графічний роман звертається до серйозної проблематики, постійно вдосконалює форму та зміст.

Розглянуто художні особливості візуальної книги та її національні відмінності. Попри особливості графічних романів у США, Західній Європі, Японії та Україні, останніми десятиліттями спостерігається виразне зближення форматів видань, хоча кожен із творів, як-от манга, BD чи український мальопис, зображує свого національного героя.

Визнання графічних романів як окремого виду мистецтва сприяли номінації та присудження престижних літературних премій. Попри чималу критику, мистецтвознавці наголошують, що "графіка стає новим владним інструментом оповідання історій". Графічні романи набувають дедалі вагомішого значення у видавничій галузі. На полицях книжкових крамниць навіть з'явилося окреме місце для візуального літературного твору. Нині традиційні книгарні та бібліотеки пропонують широкий асортимент графічних романів, а обсяги їх продажу невпинно зростають.

Ключові слова: візуальна книга; комікс; графічний роман; манга; BD; мальопис; міжвидовий переклад

Постановка проблеми. У Західній Європі й Америці комікси давно набули широкої популярності, тому їх розвиток до графічного роману закордонна аудиторія сприймає як цілком природний процес. Для вітчизняного читача графічний роман поки залишається новим видом мистецтва, адже в нашій культурі комікс не був поширеним, а за радянських часів — навіть забороненим як "низький", "буржуазний" жанр. Українському фаховому середовищу потрібно осмислення графічного роману як явища, його сприйняття, оскільки цей вид синтетичного мистецтва швидко розвивається й прагне посісти власне місце серед літературних творів.

У нашій країні ринок візуальних книг ще не надто розвинений, але потреби сучасного суспільства зумовлюють появу нових видів книжкової продукції. Україна не стоїть осторонь світових тенденцій книгодрукування, а отже дослідження формування та розвитку графічного роману є актуальним.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Перші так звані комікси в Західній Європі та Америці з'явилися ще у XVIII ст., але тільки від середини XX ст. у науковому середовищі зріс інтерес до цього жанру, адже до того часу його вважали "низьким", не вартим уваги. Одним із перших про комікс як своєрідну міфотворчість зауважував відомий письменник та вчений-семіотик У. Еко. "Міф про Супермена" він вважав своєрідною пропагандою, що подає міфічного Супермена як національного героя з певним набором

моральних якостей. Комікси — це код зі знаків, образів і символів, котрий людина має "прочитати", але на це їй потрібно витратити значно менше зусиль, ніж на звичне читання [1].

Наприкінці XX ст. візуальна книга привертає особливу увагу науковців. Важливою вважалася праця "батька" графічного роману В. Айснера "Комікс і послідовне мистецтво" [2], в якій художник розглядає цю гібридну вербально-візуальну форму як складне синтетичне медійне мистецтво, досліджує його еволюцію, національні особливості та відмінності (фото 1).

Фото 1

Першою науковою працею, присвяченою винятково графічному роману, стала монографія вчених Кембриджського університету Я. Бетенса та Х. Фрея "Графічний роман: вступ" (2015) [3].

В Україні жанр графічного роману став розвиватися лише після Революції Гідності, отже наукове осмислення його тільки розпочинається. Візуальні книги становлять предмет дослідження О. Колесник [4] і Б. Філоненка [5]. У працях дослідники замислюються над питанням, що у візуальній книзі є первинним — малюнок чи текст, і розглядають графічний роман як жанр масової літератури, який останніми роками стає елітарним.

Інформаційною базою дослідження слугували статистичні матеріали та доповіді International Publishers Association (IPA, Міжнародна асоціація видавців), звіти дослідницького ресурсу Statista, матеріали наукових конференцій, довідкова та реферативна література.

Мета статті полягає в аналізі графічного роману, виявленні тенденцій формування нового виду синтетичного мистецтва у світі та Україні, дослідженні перспектив розвитку міжнародного й національного ринку візуальних книг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Малюнки завжди допомагали людям розповідати свої історії, це був популярний метод передачі думок та ідей. З петрогліфів у доісторичних печерах чи з ієрогліфів Стародавнього Єгипту людство дізнавалося про життя та побут прадавніх цивілізацій, адже первісні художники намагалися не тільки створити зображення, а й втілити в ньому цілісну історію, як, наприклад, ланцюг подій, що описував полювання на тварин.

Для неписьменного населення (якою була більшість жителів різних країн світу аж до минулого століття) ефективним способом розв'язання соціальних проблем чи політичних завдань слугував гумор. Коли дедалі більше людей стали опановувати грамоту й читання, розпочали з'являтися періодичні видання, що містили гумористичні малюнки. Найяскравішим зразком є "Альманах Бідного Річарда" (Poor Richard's Almanac) (фото 2, 3), котрий упродовж 1732—1758 рр. випускав Б. Франклін — один із засновників США, політичний діяч, учений, письменник, видавець, один із лідерів війни за незалежність Сполучених Штатів. Зокрема, на шпальтах щорічника Франклін використовував сатиричні малюнки для популяризації ідей американської революції.

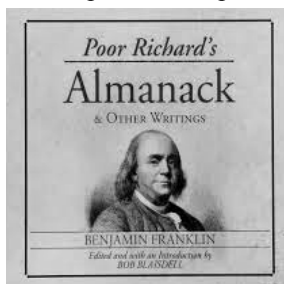

Фото 2

Фото 3

Малюнок часто не тільки супроводжує слово, а й іноді заміняє його. І це не дивно, адже часом саме ілюстрація дає змогу донести ідею в простішій та зрозумілішій формі. Віднедавна візуальні книги, зокрема графічні романи, набули величезної популярності.

Графічний роман як явище виник у середині 1970-1980-х рр. Першим твором, у заголовку якого бу-

ло зазначено "графічний роман", став "Контракт із Богом" В. Айснера (1978) (фото 4), тому цього графіка, дослідника й видавця вважають "батьком" нового жанру. Графічний роман — прямий нащадок коміксу.

Фото 4

Інтернаціональне слово "комікс" походить від англійського "comic" — комедійний, комічний, смішний. В українській мові вживають дотепний відповідник "мальопис", що, на нашу думку, доволі влучно відзеркалює сучасне розуміння явища, бо візуальні книги, зокрема й графічні романи, не завжди мають гумористичний чи комічний зміст. На позначення жанру також послугуються англійським терміном "sequential art", що можна перекласти як "послідовне мистецтво", котре використовує формат "далі буде". У пропонованій розвідці вживатимемо термін "комікс" як більш поширений і зрозумілий у різних країнах світу.

Отже, комікс — це послідовність малюнків, зазвичай із короткими текстами, що створюють певну розповідь. Тексти оформлюють у вигляді специфічної "мовної бульки" (від англ. speech balloon), що передає мову чи думку персонажу, містить заголовок або титри (фото 5). Спочатку в коміксах використовували карикатури для ілюстрації певної думки чи ідеї, викладали цікаві та прості історії, аби розважити читача [6].

Фото 5

Тривалий час комікси вважали "низьким" жанром, однак ставлення до них змінилося після публікації роману А. Шпігельмана "Maus: Survivor's Sale" ("Maus: історія тих, хто вижив") — біографічної оповіді про поневірвання батьків автора у Другій світовій війні під час Голокосту. Книгу було номіновано на кілька літературних премій, а 1992 р. видання здобуло спеціальну Пулітцерівську премію.

У 2018 р. уперше графічний роман Н. Дрнасо "Сабріна" номінували на Букерівську премію, що, безумовно, свідчить про визнання нового синтетичного жанру, котрий має гідну літературну основу, про визнання візуальної книги романом. Попри чималу крити-

ку, журі, коментуючи рішення, наголосило, що "графіка стає новим владним інструментом оповідання історій".

Вітчизняне "Видавництво" підготувало до друку книги А. Шпігельмана "Маус" та Н. Дрнасо "Сабріна" в перекладі українською, в цьому разі постає вкрай важливе питання міжвидового перекладу, оскільки, працюючи над графічним романом, недостатньо перекласти тільки "мовні бульки". Цей синтетичний твір, на думку У. Еко, являє собою код зі знаків, образів і символів, котрий людина має проінтерпретувати. Іноді ці повідомлення іншою мовою, іншим менталітетом зчитуються неоднаково, як-от жести чи символи, зрозуміли лише мешканцям певної країни. Важливим може стати навіть колір, наприклад, для нас "червоний — то любов, а чорний — то журба", для японців білий — колір трауру.

Наразі є багато різновидів національних візуальних книг зі своїми традиціями та особливостями, водночас до найпоширеніших належать японська манга, американський графічний роман та європейський BD.

Манга

Манга — це різновид суто національного японського коміксу. Один із найперших малюнків з'явився у XII ст. в японському монастирі. Буддійський чернець Тоба проілюстрував чотири жартівливі історії: дві з них стосувалися тварин, котрих переслідували люди, а решта — ченців, які порушували правила, зокрема брали участь у бійках півнів. Основи жанру манга в його сучасній формі, а саме рухи та жести, запозичено саме з давньої художньої техніки (фото 6, 7).

Фото 6

Фото 7

Бурхливий розвиток зазначений напрям дістав після Другої світової війни під впливом західних тенденцій, але його витoki — у традиційному японському мистецтві: мангу й нині малюють тушшю, тому ілюстрації зазвичай чорно-білі, хоча є й кольорові.

Сьогодні в Японії майже чверть друкованої продукції становить саме манга. Видавництва Kodansha та Shueisha, що посідають відповідно сьому та восьму сходинки в рейтингу найпотужніших видавництв світу, друкують винятково мангу, заробляючи по 1 млрд дол. щорічно. Відділи коміксів є у всіх видавництвах країни.

В Японії мангу читають діти й дорослі, шанують і як літературне, і як художнє мистецтво. Наразі існує багато її жанрів: пригоди, детективи, фантастика, історія, спорт, навіть наука.

Американський комікс

"Пригоди Обадія Олдбака" — найстаріший визнаний американський комікс, опублікований 1841 р. як варіант "Histoire de M. Vieux Bois" ("Історія пана В'є-Буа", 1828) швейцарського карикатуриста Р. Тепфера.

У США комікси вперше почали друкувати у 1880-х рр. на сторінках газет синдикатів В. Херста та Дж. Пулітцера. Р. Ауткольт створив комікс "The Yellow Kid" ("Жовтий малюк"), котрий став настільки популярним, що його наявність на шпальтах гарантувала зростання продажів газет. У 1897 р. Hearst Syndicate випустив перший збірник коміксів "The Yellow Kid" у форматі книги. Цю найпопулярнішу серед покупців колекцію можна вважати першим фінансово успішним американським графічним романом.

У 1920-х рр. американські комікси зазнали значних змін і перетворень під впливом стилю артдеко. Нові форми критикували за художній несмак і розбещеність, водночас на їх захист стали відомі літератори Дж. Джойс, Г. Стайн та Ф. С. Фітцджеральд, наголошуючи на головній рисі, притаманній коміксу, — демократизмові.

У 1938 р. комікс-культура вибухнула з публікацією Action Comics та її зіркою — хлопцем на ім'я Супермен! Цей персонаж проклав шлях до золотого століття коміксів, і величезний потік костюмованих героїв, детективів, ковбоїв заповнив газетні кіоски. Впродовж 1940-х рр. комікси продавали мільйонами примірників читачам різного віку.

Після Другої світової війни ставлення до коміксів змінилося, їх стали сприймати як джерело злочинності та насилля, а отже обсяги продажу стрімко скорочувалися. Намагаючись контролювати спад, видавці пропонували прийнятніший, "м'який" тип коміксу. У 1954 р. Американська спілка видавців, щоб заспокоїти стурбованих графічними жахами й кримінальними коміксами батьків, ухвалила кодекс "Comics Code Authority", що обмежував використання сцен насилля, порнографії та жаків. Це призвело до застою у виробництві, але кодекс сприяв теоретичному осмисленню коміксів як одного з видів мистецтва.

Американський комікс подарував людству чимало супергероїв, як-от: Супермен, Людина-Павук, Бетмен тощо. Відомі американські письменники теж зверталися до жанру коміксу, зокрема С. Кінг, який разом зі С. Снайдером створив графічний роман-хорор "Американський вампір".

У. Еко, аналізуючи розвиток коміксу кінця XX ст., зазначав: "Минули ті часи, коли критичне дослідження феномену коміксу супроводжувалося докорами" [1].

Найпотужнішими видавництвами коміксів у світі є американські Marvel та DC; Marvel випереджає DC за обсягами прибутку (41,38% супроти 26,79%), а також за показниками кінцевого випуску продукції (45,49% супроти 27,63%). Нині найуспішнішою серією графічних романів у США є "Sandman" Н. Геймана, котру надрукував імпринт DC Comics — Vertigo. Приблизний обсяг реалізації цього графічного роману — понад мільйон примірників.

Франко-бельгійська школа, BD

Франко-бельгійські комікси зазвичай називають bande dessinées, або BD, — це французьке поняття, що перекладається як "намальовані смужки". BD — галузевий термін, оскільки в Іспанії комікси називають tebeos (фонетична адаптація назви "ТВО" — іспанського журналу коміксів, що виходив у Барселоні від 1917 до

1998 р.), а в Італії — fumetti, буквально — "маленькі димки" за формою "мовних кульок". BD — одна з найдавніших європейських традицій мистецтва коміксу, що має школу й численних послідовників по всьому світу [6]. Найдавнішим коміксом BD вважають передвборчу листівку з Квебека (Канада) 1792 р.

На відміну від американських коміксів чи японської манги, BD видають у широкому форматі та палітурці, на кшталт книг для дітей в Америці. Їх малюють аквареллю, олійною фарбою, чорнилами, олівцем, а також створюють на комп'ютері за допомогою цифрових технологій. За багато років цей вид мальованих історій набув численних жанрових форм і стилів з огляду на різноманіття цільових і вікових аудиторій.

У 1930 р. бельгійський художник Ерже (Hergé) створив пригодницьку історію хлопчика Тінтіна та його собаки. Перший графічний альбом — "Tintin in the Land of the Soviets" ("Тінтін у Країні Рад") (фото 8), мав значний успіх, і загалом Ерже випустив 24 альбоми, останній з яких було надруковано вже після смерті автора наприкінці 1980-х рр. Історії про пригоди Тінтіна й досі видаються 29 мовами.

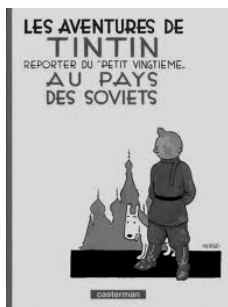

Фото 8

Вельми популярна велика серія графічних романів про Астерікса, яку 1959 р. започаткували Р. Госцінні та А. Удердзо. У 1961 р. було опубліковано першу збірку "Asterix the Gaul" ("Астерікс Галл") (фото 9, 10). Нині побачило світ 37 романів, виданих у 30 країнах світу.

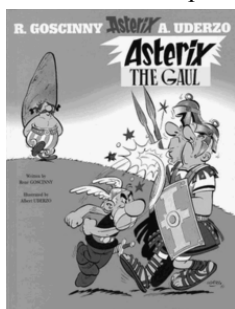

Фото 9

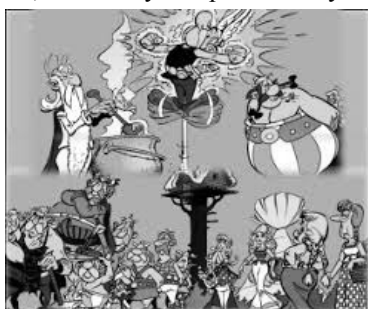

Фото 10

"The Smurfs" ("Смурфики") від Пейю (Pejo) — мабуть, одна з найуспішніших серій коміксів усіх часів.

За мотивами повісті М. Гоголя "Тарас Бульба" майстри BD у Франції створили мальопис "Taras Boulba" (сценарій адаптації — Frédérique Voulyz та Jean-David Morvan, художник — Igor Kordey; видавництво Delcourt, 2008).

Україномовні графічні романи

Жанр "мальопису" був відомий у нашій країні ще до того, як українці познайомились із терміном "комікс"

та зразками графічних романів з Європи. Художник-графік Г. Маликов, який провів дитинство в Києві під час нацистської облоги, уявляв себе героєм і малював історії про війну. І. Вишинський, відомий ілюстратор багатьох книжок для дітей, також створював комікси про своїх друзів і товаришів-художників. Він вигадував яскраві образи, кумедні ситуації, малював уявну країну, де жили люди різних народів. Цей твір складався з-понад 300 сторінок; наразі його дружина має оригінал, а друзі — ксерокопії.

Прикладом графічного роману слугує книга "Битва за Україну", що оповідає історію Української повстанської армії (УПА). Буклет насправді є вдалим перекладом матеріалу 1953 р., надрукованого у Філадельфії (США) у газеті української діаспори.

Історія про пригоди українського козака "Максим Оса" І. Баранька — одного з найвидатніших художників цього жанру, здійснила тривалий шлях: від бельгійського видавництва, що оприлюднило твір французькою мовою, до Польщі, перш ніж дістатися нашої країни, де спочатку вийшла друком російською, а лише згодом, на вимогу шанувальників, — українською (фото 11, 12).

Фото 11

Фото 12

Сплеск популярності україномовних графічних романів відбувся лише після Революції Гідності, й одним із перших творів нової хвилі став "Дагопак" М. Прасолова, О. Чебикіна та О. Колова. Це роман-блокбастер про пригоди козаків-характерників і майстрів бойових мистецтв Запорізької Січі. Перший номер було репрезентовано у вересні 2012 р. на львівському Форумі видавців, а загалом побачило світ три серії коміксу. Зауважимо, що "Дагопак" — це яскрава спроба створити національного супергероя [7] (фото 13, 14). Загалом, специфікою вітчизняного графічного роману стає звернення до автентичних тем та образів.

Фото 13

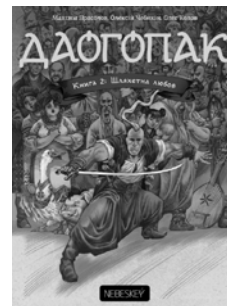

Фото 14

Останніми роками значно зріс попит вітчизняних читачів на графічні романи, зокрема перекладаються

українською й видаються всесвітньо відомі твори, як-от "Відкриття Америки" чи "Таємниця Сфінкса".

Видавництво "Грані-Т" започаткувало серію коміксів, що ґрунтуються на українській класиці: "Захар Беркут" І. Франка, "Мина Мазайло" М. Куліша, "Конопська відьма" Г. Квітки-Основ'яненка, "Кайдашева сім'я" І. Нечуя-Левицького та інші. Є видавництва, що спеціалізуються на випуску візуальних книг, як, наприклад, зазначене "Грані-Т", а також "Леополь", котре 2014 р. започаткувало серію "Українська графічна література" та надрукувало повість І. Франка "Герой поневолі" в адаптації М. Тимошенка та К. Горішного. У передмові автори-художники зазначили, що у графічному романі сценарій і малюнки співіснують для відтворення сюжету. Проєкт дістав схвальні відгуки, зокрема дослідник Б. Філоненко зазначив, що це "найвдаліша спроба в Україні зробити комікс", "робота, що потрапила у всі точки цього жанру — героїчна розповідь, революційний характер" [5]. Авторам вдалося зберегти оригінальний текст повісті І. Франка, хоча, звісно, його наведено не в повному обсязі.

Варта уваги й адаптація роману С. Жадана "Ворошиловград", здійснена в межах українсько-польського проєкту.

Про перебування в полоні та катівнях ДНР розповів у своєму романі донецчанин С. Захаров. "Діра" С. Захарова та С. Мазуркевича — це художнє осмислення трагічного досвіду бранця на рідній землі (фото 15, 16). Художник створив артпроєкт "Мурзилка" й поширив Донецьком карикатури на представників окупаційної влади. "Захарова схопили, тримали у підвалі, кілька разів імітували розстріл. Вийшовши з катівні, художник намалював те, що відбувалося з ним та іншими полоненими, письменник Сергій Мазуркевич записав усе зі слів Захарова" [8].

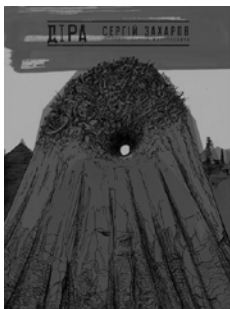

Фото 15

Фото 16

Нині графічні романи стають дедалі вагомішим складником вітчизняного видавничого репертуару. Традиційні книгарні та бібліотеки пропонують широкий асортимент такої літератури, адже популярність мальовисів поміж споживачів лише зростає. Обсяги продажу графічних романів збільшуються з року в рік, наприклад, 2018 р. показники їх реалізації у США сягали 640 млн дол., тоді як 2014 р. вони коливалися в межах 400 млн дол., водночас 2019 р. продажі зросли лише на 0,7% порівняно з 2018-м.

Попит на візуальну книгу зростає і у Великій Британії, зокрема продаж роману "Batman: The Dark Knight Returns" ("Бетмен: Повернення Темного Лицаря") тривав 40 тижнів, і він входив у список бестселерів

країни. За 2019 р. Франція та Бельгія разом заробили на реалізації такої літератури майже 580 млн дол.

У чому полягає відмінність графічного роману від коміксу? Окремі критики й досі вважають графічний роман розширеним коміксом, проте він уже давно переріс межі "низького жанру" й ствердився у сфері дорослої літератури. Головна різниця полягає у змісті коміксів і графічних романів. Останні зазвичай торкаються серйозної проблематики, концентруючись на складних, актуальних соціальних проблемах і особистих драмах, а не на пригодницькій тематиці. Друга відмінність — сюжет. Комікси зазвичай мають доволі лінійний сюжет, тоді як графічні романи відрізняє наявність розгалуженої фабули, кількох сюжетних ліній. Як традиційний літературний твір графічний роман має зав'язку, перипетії, кульмінацію, розв'язку та фінал, а сюжет розкривається поступово.

Різняться комікси та графічні романи й за обсягом, зокрема комікси — невеликі твори до 32 сторінок, тоді як графічний роман складається з 60—120, а то й більше сторінок. Над коміксом зазвичай працює один автор, над графічним романом — команда творців. Графічний роман прагне елітарності: видається на якісному папері у палітурці з додатковими матеріалами, а найголовніше — містить вербальні й невербальні елементи: письмові та візуальні, тоді як комікс може бути "безсловесним".

Засновник графічного роману В. Айснер довів, що цей жанр — не явище маскультури, а повноцінний вид мистецтва [2]. У 1988 р. у США було започатковано Премію Айснера — одну з найпрестижніших і найвідоміших нагород у галузі візуального мистецтва, котру присуджують щорічно на зустрічі творців коміксів Comic Con.

Найпомітнішою щорічною подією для європейських поціновувачів цього жанру є Міжнародний фестиваль коміксів, що проходить у французькому Ангулемі. Місто заповнюють туристи-книголюби, і навіть церква стає місцем продажу коміксів релігійної тематики.

В Україні також започатковано міжнародні фестивалі візуальної книги, як-от Kyiv Comic Con чи Fan Expo Odessa.

Висновки. Проаналізувавши історію та тенденції розвитку графічного роману як новітнього синтетичного мистецтва, можна зробити висновок, що його популярність і надалі зростатиме. Цей жанр демонструє позитивну динаміку й прагне посісти власне місце серед літературної продукції. Попри національні особливості графічних романів у США, Західній Європі, Японії та Україні, останніми десятиліттями спостерігаємо зближення форматів видань. Хоча вони схожі за зовнішнім виглядом, кожен є продуктом унікальної історії, що впливає на відповідну аудиторію читачів.

Семіотика візуальної книги від зародження до сьогодення зазнала значних змін і трансформацій. Наразі можемо спостерігати зворотний процес, коли смаки суспільства впливають на специфіку створення

візуальної книги, а візуальна книга — на розвиток літературного процесу. Сучасний графічний роман звертається до серйозної проблематики, постійно вдосконалюючи форму та зміст.

Естетичний потенціал графічного роману як окремого синтетичного виду мистецтва ще повністю не розкрито. Цей жанр за своєю природою доволі

близький до мистецтва кіно, тому режисери охоче звертаються до екранізації коміксів. Літературні твори з динамічним сюжетом теж часто стають основою графічних романів чи кінофільмів.

Підсумовуючи, зауважимо, що графічний роман потребує ґрунтовнішого дослідження міжвидових перекладів і різноманітних міжвидових взаємодій.

Список використаної літератури

1. Eko U. The Role of the Reader Explorations in the Semiotics of Texts. — Mode of access: https://monoskop.org/images/1/1b/Eco_Umberto_The_Role_of_the_Reader_1979.pdf. — Title from the screen.
2. Eisner W. Theory of Comics and Sequential. — Mode of access: <https://alphalight.files.wordpress.com/2010/07/will-eisner-theory-of-comics-sequential-art.pdf>. — Title from the screen.
3. Baetens J. and Frey H. The Graphic Novel: An Introduction / Jan Baetens and Hugo Frey. — Charlotte Pylyser NY : Cambridge University Press, 2015. — 286 p. — Mode of access: https://www.academia.edu/13152015/Jan_Baetens_and_Hugo_Frey_The_Graphic_Novel_An_Introduction. — Title from the screen.
4. Колесник О. С. Поетика графічного роману: синтез мистецтв та транспозиція. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2013_31_43. — Назва з екрана.
5. Філоненко Б. Робити комікси з національними героями зараз на часі. — Режим доступу: <http://www.chytomo.com/book-art/boris-filonenko-robiti-komiksi-z-nacionalnimi-geroyami-zaraz-na-chasi>. — Назва з екрана.
6. *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory: Literary Theory from 1900 to 1966 ; Literary Theory from 1966 to Present Cultural Studies* / edited by M. Keith Booker. — Blackwell Publishing Ltd, 2011 — 1341 p.
7. *Козаки йдуть: другий том коміксу "Дагопак"*. — Режим доступу: <http://platfor.ma/magazine/text-sq/projects/kozaki-idut-drugii-tom-komiksu-daogopak>. — Назва з екрана.
8. Презентація проекту "Діра" Сергія Захарова. — Режим доступу: <http://litcentr.in.ua/news/2016-07-30-4532>. — Назва з екрана.

Larysa Mylchenko, Larysa Tatarinova Features of perception of the visual book. Comics. Manga. Graphic novel

The article examines aspects of the development of the visual book, in particular the graphic novel, as the newest synthetic art form, which combines the visual and the verbal. The exploration is devoted to the analysis of the evolution of the graphic novel: from a simple comic book form to a meaningful novel, from a series of drawings to a recognized literary genre.

The popularity of the graphic novel continues to grow. Its place in the artistic coordinate system and its significance for the culture of the beginning of the XXI century are studied. The newest kind of synthetic art shows good dynamics of development and aspires to take the place among literary works. Modern graphic novel addresses serious issues, constantly improving the form and content.

The article analyzes the artistic features of the graphic novel and its national differences. Despite the peculiarities of graphic novels in the United States, Western Europe, Japan, and Ukraine, there has been a clear convergence of publication formats in recent decades, although each of the works, such as manga, BD, or Ukrainian painting, depicts its national hero.

The recognition of graphic novels as a separate art form was facilitated by the nominations and awards of prestigious literary prizes. Despite considerable criticism, art critics have acknowledged that "graphics are becoming a new power tool for storytelling". Graphic novels are becoming increasingly important in the field of publishing. A separate place for a visual work of literature has appeared on the shelves of bookstores. Traditional bookstores and libraries offer a wider selection of graphic novels. Sales of graphic novels are growing.

Keywords: visual book; comic; graphic novel; manga; BD; painting; interspecific translation

References

1. Eko U. (2020). *The Role of the Reader Explorations in the Semiotics of Texts*, [online]. Available at: https://monoskop.org/images/1/1b/Eco_Umberto_The_Role_of_the_Reader_1979.pdf.
2. Eisner W. (2020). *Theory of Comics and Sequential*, [online]. Available at: <https://alphalight.files.wordpress.com/2010/07/will-eisner-theory-of-comics-sequential-art.pdf>.
3. Baetens J. and Frey H. (2015). *The Graphic Novel: An Introduction*. Charlotte Pylyser NY: Cambridge University Press, [online]. Available at: https://www.academia.edu/13152015/Jan_Baetens_and_Hugo_Frey_The_Graphic_Novel_An_Introduction.
4. Kolesnik O. S. (2020). *Poetika grafichnogo romanu: sintez mistectv ta transpoziciya*, [online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2013_31_43.
5. Filonenko B. (2020). *Robiti komiksi z nacionalnimi geroyami zaraz na chasi*, [online]. Available at: <http://www.chytomo.com/book-art/boris-filonenko-robiti-komiksi-z-nacionalnimi-geroyami-zaraz-na-chasi>.
6. Booker M. Keith [edited]. (2011). *The Encyclopedia of Literary and Cultural Theory: Literary Theory from 1900 to 1966 ; Literary Theory from 1966 to Present Cultural Studies*. Blackwell Publishing Ltd.
7. *Kozaki jdut: drugij tom komiksu "Daogopak"*. (2020), [online]. Available at: <http://platfor.ma/magazine/text-sq/projects/kozaki-idut-drugii-tom-komiksu-daogopak>.
8. *Prezentaciya proektu "Dira" Sergiya Zaharova*. (2020), [online]. Available at: <http://litcentr.in.ua/news/2016-07-30-4532>.

Надійшла до редакції 17 грудня 2020 року

Дисертації, захищені у спеціалізованих вчених радах Харківської державної академії культури

Дисертації, захищені у спеціалізованих вчених радах Харківської державної академії культури : до 25-річчя створення спеціалізованих вчених рад : бібліогр. покажч. / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. акад. культури ; [уклад.: С. В. Євсєнко, О. М. Левченко, О. С. Хижна ; наук. ред. Н. М. Кушнарєнко]. — Харків : ХДАК, 2020. — 146 с.

На початку вересня 2019 р. Харківська державна академія культури (ХДАК) відсвяткувала 90-річчя від часу заснування, і вже понад чверть століття у закладі працюють спеціалізовані вчені ради із захисту докторських (кандидатських) дисертацій.

Визнано, що одним з індикаторів розвитку науки, що забезпечує підтримку та реалізацію її надбань, є дисертаційні дослідження. Зокрема, засновник вітчизняної школи наукознавства Г. Добров, зазначав, що "...серед інших вимірювачів темпів і тенденцій розвитку науки матеріали за кандидатськими та докторськими дисертаціями є одними із найбільш наукових. В дисертаціях більшою мірою, ніж в масиві публікацій, міститься елемент новизни. Дисертація є концентрованим відбиттям того, що розсіяно та продубльовано самим автором та їх послідовниками у численних публікаціях"¹, адже містить велику кількість відомостей наукознавчого, бібліометричного, документознавчого та інформаційного характеру. Крім того, напрями наукового пошуку для дисертаційних досліджень обирає, контролює, обговорює та затверджує наукове товариство відповідно до рівня розвитку науки, тому дисертації об'єктивно відбивають думку експертів щодо стану справ у науці та слугують інформаційною базою для визначення тенденцій її розвитку.

Дисертаційне дослідження як процес і форма наукового пізнання, спосіб репрезентації здобутих результатів має вищий, у порівнянні з іншими видами досліджень, рівень складності. Структурування методологічного апарату, оформлення емпіричних результатів роботи, формулювання теоретичних висновків — все це істотно відрізняє дисертаційну роботу від інших видів наукової діяльності.

Науково-допоміжні бібліографічні посібники є вагомим складником системи інформаційного забезпечення будь-якої галузі. Видання, що висвітлюють діяльність спеціалізованих вчених рад конкретних установ, також надають можливість простежити тенденції розвитку певних наукових дисциплін.

Рецензований покажчик містить розгорнуту аналітичну, довідкову, фактографічну та бібліографічну інформацію з історії функціонування спецрад закладу, нерозривно пов'язаної з видатними представниками вітчизняної інтелектуальної еліти в галузі культурології, мистецтвознавства, документології, книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства; висвітлює їхню діяльність із захисту кандидатських і докторських дисертацій у галузі культурології, мистецтвознавства, педагогічних, технічних, філософських, історичних наук і соціальних комунікацій за спеціальностями: теорія та історія культури, українська культура, книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, документознавство, архівознавство, теорія та історія соціальних комунікацій, музезнавство, пам'яткознавство тощо.

Сьогодні у ХДАК працюють дві спецради — Д 64.807.01 за двома науковими спеціальностями: 26.00.01 "Теорія та історія культури", 26.00.04 "Українська культура" з правом прийняття до розгляду та захисту докторських (кандидатських) дисертацій у галузі культурології та мистецтвознавства; Д 64.807.02 за спеціальністю 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" з правом прийняття до розгляду та захисту докторських (кандидатських) дисертацій у галузі соціальних комунікацій.

Відкриває покажчик ґрунтовна вступна стаття доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча мистецтв України, ректора ХДАК В. Шейка, докторки педагогічних наук, професорки, заслуженої працівниці культури України, професорки кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Н. Кушнарєнко та провідної бібліографіни бібліотеки ХДАК С. Євсєнко "Спеціалізована вчена рада як колеґальний орган підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів". Вступна стаття містить розгорнутий історичний та бібліометричний аналіз за темою. Перші спецради розпочали функціонувати у 1990-х рр. Як зазначають автори, і з цим погодиться вся фахова спільнота, "вони відразу посіли особливе місце в науковому просторі України, забезпечили надійне підґрунтя для підготовки кадрів вищої кваліфікації — докторів і кандидатів наук у галузі культурології, мистецтвознавства та соціальних комунікацій" (с. 7).

У посібнику відображено 233 дисертації, захищені та переатестовані у спеціалізованих вчених радах ХДАК упродовж 1994—2019 рр., написані українською, російською та румунською мовами: 44 докторські та 189 кандидатських. За науковими галузями: 94 доктори й кандидати наук із мистецтвознавства, 57 докторів і кандидатів наук із соціальних комунікацій, 42 доктори й кандидати культурології, 21 доктор і кандидат педагогічних наук, 10 докторів і кандидатів філософських наук, 2 доктори технічних наук, 2 кандидати історичних наук.

¹ Добров Г. М. Наука о науке. 3-е изд., доп. и перераб. Киев : Наук. думка, 1989. С. 103.

Структурно покажчик складається з трьох розділів. Перший містить бібліографічні описи дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Д 64.807.01, другий — бібліографічні описи дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Д 64.807.02, третій — інформацію про переатестацію дисертацій, захищених за межами України. У середині першого та другого розділів записи розташовано за рубриками "Захист кандидатських дисертацій" і "Захист докторських дисертацій". У рубриках матеріал згруповано за роками захисту, а всередині — за алфавітною послідовністю прізвищ авторів.

Бібліографічні записи містять бібліографічні описи та анотації. Бібліографічні дані охоплюють: прізвище автора; тему дослідження; науковий ступінь, на який подано дисертацію; номер та назву спеціальності, за якою виконано дисертаційне дослідження; прізвище наукового керівника/консультанта; назву організації, де виконано дисертаційне дослідження; місце та рік написання, обсяг, дату захисту. У розділі "Переатестація дисертацій, захищених за межами України" зазначено дати захисту й переатестації. Анотації розкривають основні положення наукового дослідження. Всі описи складено відповідно до норм сучасного українського правопису, чинних державних і міждержавних стандартів.

Проведений фахівцями аналіз свідчить, що за період функціонування спецради установи набували повноважень щодо прийняття до розгляду та захисту докторських чи кандидатських дисертацій за науковими спеціальностями: 05.13.05 "Системи автоматизації проектування", 05.25.05 "Інформаційні системи і процеси" (2 захисти, 1%), 07.00.08 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" (21 захист, 9%), 17.00.01 "Теорія та історія культури" (51 захист, 22%), 17.00.08 "Музеєзнавство, зберігання художніх цінностей та пам'яток архітектури" (2 захисти, 1%), 17.00.03 "Музичне мистецтво" (2 захисти, 1%), 17.00.04 "Кіномистецтво, телебачення" (2 захисти, 1%), 26.00.01 "Теорія та історія культури" (57 захистів, 25%), 26.00.04 "Українська культура" (30 захистів, 13%), 26.00.05 "Музеєзнавство, пам'ятокознавство" (5 захистів, 2%), 27.00.01 "Теорія та історія соціальних комунікацій" (4 захисти, 2%), 27.00.02 "Документознавство, архівознавство" (6 захистів, 2,6%), 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство" (47 захистів, 20%).

Першою за часом створення (1994) була спецрада ХДАК культурологічно-мистецького профілю Д 64.807.01. Нині в ній працюють лише доктори наук — провідні вчені ХДАК та усієї України, що гарантує високу якість підготовки та експертизи дисертаційних досліджень. Захист докторських (кандидатських) наукових досліджень відбувається за двома основними спеціальностями: 26.00.01 "Теорія та історія культури" (у галузі культурології та мистецтвознавства) та 26.00.04 "Українська культура" (у галузі культурології та мистецтвознавства).

За період функціонування спецради науковий простір України та інших країн світу поповнився 150 докторами та кандидатами наук для сфери

культури й мистецтва: 25 докторів (17%) і 125 кандидатів наук (83%). Серед докторів наук — 16 докторів мистецтвознавства (64%), 9 докторів культурології (36%), серед кандидатів наук — 78 кандидатів мистецтвознавства (62%), 33 кандидати культурології (26%), 10 кандидатів філософських наук (8%), 2 кандидати історичних наук (2%).

Для дисертаційних досліджень, захищених у ХДАК, характерний ґрунтовний методологічний підхід. Наукові розвідки на перетині дисциплін надають найвагоміші результати: *"Специфікою багатьох дисертацій є застосування культурологічного підходу до вирішення наукової проблеми чи обґрунтування нового наукового напрямку. Учені ХДАК доклали значних зусиль щодо уточнення його сутності, міждисциплінарного спрямування. Умовно цю сутність можна звести до таких ключових позицій: предметне поле цього підходу — завжди культура (у широкому сенсі — як феномен, у вузькому — як специфічна сфера); дослідження здійснюється за допомогою поняттєво-термінологічного апарату культурології; сформована методологія, яка хоча й містить виражені ознаки наукової універсальності, однак має й певні пріоритети в локальних дослідженнях культури і мистецтва, що дозволяє розглянути явище, процес, об'єкт чи предмет у культурологічному аспекті; переважання ціннісної домінанти над іншими (структурними, функціональними, генетичними, еволюційними та ін.) основами вивчення культури у всіх її проявах. Долучення культурологічного підходу до гуманітарних наук гарантує їх розвиток, забезпечує новим науковим знанням"* (с. 15).

Другий розділ посібника містить бібліографічні описи дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Д 64.807.02, що хронологічно є другою і за часом створення. Це рада бібліотечно-інформаційного профілю, котру неодноразово реформували через зміни в номенклатурі наукових спеціальностей, відповідно змінювався й персональний склад.

Статистика свідчить, що за означений період у спецраді Д 64.807.02 було захищено 83 дисертації: 18 докторських (22%), 65 кандидатських (78%), з них — 10 докторських дисертацій (55,6%) захищено в галузі соціальних комунікацій, 8 (44,4%) — у галузі педагогічних наук, 2 (11,1%) — у галузі технічних наук; 47 кандидатських дисертацій (72,3%) — у галузі соціальних комунікацій, 17 дисертацій (26,2%) — у галузі педагогічних наук. Виявлено суттєве зростання кількісних показників підготовки й захисту дисертацій у галузі соціальних комунікацій, що сприяє розширенню наукового простору досліджень із книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства.

Головною проблематикою дисертацій є вивчення потреб інформаційного суспільства та суспільства знань, цифровізації документно-комунікаційних установ, формування цифрового середовища бібліотек різних типів і видів України та зарубіжних країн. Запровадження наукової галузі "соціальні комунікації" у спецраді Д 64.807.02 від 2008 р. зумовило студювання теоретико-методологічних засад і прикладних складників розвитку

бібліотечної, інформаційної, книжкової сфер, книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, розглянутих у соціально-комунікаційній парадигмі.

Наступна частина видання містить фактографічні відомості з історії створення та функціонування спецрад Д 64.807.01 та Д 64.807.03. У наведеній таблиці у хронологічній послідовності подано нормативні документи, згідно з якими було створено спеціалізовані вчені ради, зазначено спеціальність і науковий ступінь, уперше наведено їх персональний склад.

Підготовка такого науково-допоміжного покажчика потребує копійки пошукової роботи, тож укладачі насамперед зверталися до баз даних (БД) бібліотеки Харківської державної академії культури "Праці викладачів та співробітників ХДАК", бібліографічної та реферативної БД Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ретельно опрацювали відомості вчених секретарів, архівні матеріали ХДАК, бюлетені Вищої атестаційної комісії (1997—2011), атестаційні вісники Міністерства освіти і науки України (2011—2013), спеціальні випуски газети "Освіта України" (2013—2019), фонд дисертацій та авторефератів дисертацій бібліотеки ХДАК тощо.

Видання має потужний науково-методичний апарат, зокрема містить розгорнуту систему допоміжних покажчиків: іменний; наукових керівників/консультантів; організацій, у яких готувалися дисертації; спеціальностей, за якими відбувалися захисти. Покажчик спеціальностей дає користувачеві змогу дістати уявлення про напрями досліджень у межах

наукової спеціальності та обрати документи певної тематики. Продуктивність наукових керівників/наукових консультантів віддзеркалює відповідний допоміжний покажчик.

Високо оцінюючи рецензоване видання, зауважимо лише, що варто було б навести посилання на електронні аналоги дисертацій, адже відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 758 усі тексти від 2015 р. оприлюднюються на сайті установи, де відбувається захист. Окрім того, можна розширити описи, навівши інформацію про офіційну установу й офіційних опонентів.

Рецензоване видання стане у пригоді дослідникам у галузях культурології, історії та теорії культури, української культури, мистецтвознавства, соціальних комунікацій, бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, документознавства, музеєзнавства, пам'яткознавства тощо.

Підсумовуючи, констатуємо, що сформувалась і нині діє авторитетна харківська наукова школа культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілю; визначилися хедлайнери власних персоніфікованих наукових шкіл галузевого спрямування, що розвиваються та поповнюються докторами й кандидатами наук. Відповідаючи на зміни у підготовці та атестації кадрів вищої кваліфікації, інтегруючись у світову наукову систему, спецради ХДАК змінюються відповідно до чинних вимог, залишаючись одним із найавторитетніших вітчизняних центрів підготовки та атестації кадрів вищої кваліфікації.

Людмила Глазунова,

кандидатка наук із соціальних комунікацій,
заступниця директорки з наукової роботи

Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
голова Харківського відділення Української бібліотечної асоціації,
експертка Українського культурного фонду (2020),

e-mail: milaglazunova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4453-9070>

Надійшла до редакції 11 грудня 2020 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 323+327](560)(091)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.12(293).18-23

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

"Глибинна держава" Туреччини від Ататюрка до наших днів

У статті розглянуто зародження й діяльність "глибинної держави" в республіканській Туреччині, що, на думку автора, була головним організатором спроб переворотів у країні.

З'ясовано, що охоплює поняття "глибинна держава" Туреччини, чи це чітко сформована структура з усіма характерними підрозділами, чи йдеться про сфери й групи впливу, об'єднані загальною ідеєю.

Наукове вивчення феномену "глибинної держави", її генезису та можливої ролі в найгучніших і доленосних подіях Туреччини відбувається від 1990-х рр. Нині значна частина науковців поділяє думку, що, хоча таємні групи змовників існували у Візантії та Османській імперії, в Туреччині формування "глибинної держави" пов'язано з правлінням молодотурків (1908—1918).

Розглянуто передумови становлення "глибинної держави" в Туреччині через історичний аналіз подій широкого хронологічного проміжку. Проаналізовано її зв'язки з таємною мережевою структурою "Ергенекон", членами якої є високопосадовці всередині збройних сил та органів безпеки Туреччини, яких звинувачують у спробі державного перевороту.

Ключові слова: "глибинна держава"; терористичні організації; військові перевороти; молодотурки; кемалісти

Постановка проблеми. Термін "глибинна держава" вперше з'явився в 1920-х рр. у Туреччині [1], коли таємна група розпочала працювати під прикриттям для захисту урядової структури країни. Її діяльність полягала у шпигунстві, маніпуляціях, здиригванні та ліквідації "ворогів держави".

Згодом цей термін застосовували й до інших турецьких таємних угруповань, чия робота певним чином торкалася уряду, а також до латентних політичних систем Єгипту, Росії та США.

Історична (молодотурецька) традиція "глибинної держави" дістала подальший розвиток у республіканській Туреччині, де найвпливовішим стало створене в 1950-х рр. спеціальне військове управління. На думку політологів, у роки "холодної війни" воно виконувало функції однієї з найважливіших ланок "глибинної держави". Проте, як за часів молодотурків, так і нині, коли в Туреччині говорять про це утворення, мають на увазі не чітко сформовану структуру з власними підрозділами й механізмами контролю, а групи впливу, заклопотані цілісністю країни та шляхами її розвитку, що об'єднані навколо традиційної ідеї молодотурків — "як врятувати державу".

Ці групи складаються з великих промисловців, військової еліти, масонських структур, бюрократії середньої та вищої ланок. У періоди криз інтереси впливових угруповань збігаються, саме вони розробляють та здійснюють єдину програму антикризових заходів і подальшого розвитку країни.

Зокрема, військовому переворотові 12 вересня 1980 р. передували таємні збори 1979 р., в яких брали участь генералітет і великі підприємці, промисловці, а також їхній лідер О. Сабанджі, згодом убитий однією з екстремістських ультралівих організацій. На зборах було схвалено ідею військового перевороту для виведення країни з кризи, запропоновану бізнес-елітою країни.

Ще одна спроба революції в Туреччині відбулася в ніч на 16 липня 2016 р. Тоді групі військових вдалося захопити кілька урядових будівель, мости й аеропорти, однак заколот придушили. Внаслідок цих подій загинула 241 людина, понад 2 тис. постраждали, було затримано 113 тис. осіб, яких підозрювали у зв'язках з організацією ФЕТО (визнано екстремістською) колишнього ісламського проповідника Ф. Гюлена.

Очевидно, що структура "глибинної держави" охоплює різні групи впливу, які прагнуть здійснити революцію, проте водночас вони спроможні працювати на виведення держави з кризи й конструктивно впливати на її розвиток.

Мета статті — дослідити етапи зародження й аспекти діяльності "глибинної держави" в Туреччині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Що ж охоплює поняття "глибинна держава" Туреччини, і чи насправді це чітко сформована структура з усіма характерними підрозділами, чи йдеться про сфери та групи впливу, об'єднані загальною ідеєю?

Перші спроби визначити поняття "глибинної держави" в політичній думці Туреччини й різноманіт-

ні спекуляції довкола цієї теми беруть початок від 1970-х рр. Першим із політичних діячів відкрито заявляв про існування в Туреччині "глибинної держави" Б. Еджевіт, який у 1970-х і 1990-х рр. обіймав посаду прем'єр-міністра країни. Восьмий президент Туреччини С. Демірель чіткіше сформулював це поняття, заявивши, що "глибинна держава — це військові".

Питання "глибинної держави" та її зв'язків з організацією "Ергенекон" у Туреччині ґрунтовно досліджував А. Авакян, доктор історичних наук, член Ради асоціації політичних наук Вірменії. У статті, спеціально підготовленій для "Арменпресс", він докладно описує, що є "глибинною державою" Туреччини: "Починаючи від перших арештів в організації "Ергенекон" 2007 р., як у громадській думці країни, так і в західній пресі, активно обговорюють і вивчають питання так званої "глибинної держави", що існує в Туреччині". Багато аналітиків саме в націоналістичній організації "Ергенекон" схильні вбачати структуру, що має назву "глибинна держава", решта вважає, що якщо ця організація й не можна повністю ототожнювати з "глибинною державою", проте її знищення завдасть значної шкоди турецькій латентній мережі впливу.

Довідка: *Ергенекон (Ergenekon) — таємна націоналістична організація в Туреччині, членами якої є високопосадовці всередині збройних сил та органів безпеки, яких звинувачують у спробі державного перевороту. Припускають, що лідер організації — відставний генерал В. Кючюк.*

Сучасна влада вважає "Ергенекон" терористичною організацією. На думку республіканської прокуратури Туреччини, основна мета угруповання — підготувати ґрунт для військового перевороту через створення у країні атмосфери хаосу й анархії. Організацію поймає на честь міфічного місця в горах Алтаю, що, згідно з легендами, вважають батьківщиною всіх тюрків.

Група аналітиків, об'єднуючи "Ергенекон", "Мурч", "Саунаї мафія" й низку інших розкритих таємних організацій, висуває думку, що керівна Партія справедливості та розвитку веде послідовну боротьбу за звільнення країни від політичних конкурентів і структур "глибинної держави", котру вважає "спадщиною минулого" й традицій.

Чимало турецьких науковців і журналістів поділяють погляд, що насправді поняття "глибинної держави" в Туреччині немає, натомість маніпуляції з ним — це слушна нагода, аби приписувати таємним структурам усі негаразди та проблеми країни. Ще одна група учених вважає за краще замість поняття "глибинна держава" використовувати термін "глибинні зв'язки".

У 1990-х рр. турецькі політологи й історики взяли за наукове вивчення феномену "глибинної держави", її генезису та можливої ролі в найгучніших і доленосних подіях країни.

Наразі дедалі більше науковців схиляються до думки, що, хоча таємні групи змовників існували у

Візантії й Османській імперії, формування "глибинної держави" в Туреччині пов'язано з правлінням молодотурків (1908—1918).

У складі партії "Союз і прогрес" діяло "угруповання фідайнів", що позначилося вбивствами політичних супротивників. На його основі в 1913—1914 рр. було створено "Особливу організацію", що відіграла вагомий роль в активізації націоналістичного руху в Туреччині впродовж 1919—1922 рр. Відомо, що ця організація брала активну участь у депортації та знищенні караванів біженців під час геноциду вірмен 1915 р.

Зважаючи на викладене, у ситуації з "Ергенекон" може йтися про "глибинну державу" та сили, котрі ця організація використовує як механізм реалізації ухвалених рішень. Ці сили в різні періоди змінювалися й відрізнялися широким спектром — від край націоалістичних до об'єднань (тарикатів) ісламізму. У 1960—1970-х рр. ці функції здебільшого виконували націоналістичні сили, що їх уособлювали партія "Націоналістичний рух" та організація "Сірі вовки", котру вважають молодіжним крилом партії, проте насправді вона є окремою структурою.

У 1980-х рр. для розв'язання низки політичних завдань у боротьбі з ASALA використовували "хрещеного батька" організованої злочинності (мафії) правого спрямування.

Довідка: *ASALA — Вірменська таємна армія звільнення Вірменії (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) — воєнізована терористична організація, що діяла від 1975 р. до початку 1990-х рр.*

Для "м'якого" чи "білого" перевороту 28 лютого 1997 р. було створено "атмосферу громадського протесту", основну роль в якому виконували компанії з ідеологією Ататюрка. До цього ланцюга подій у 1990-х рр. до боротьби з курдським сепаратизмом і Курдською робітничою партією в Південно-Східній Анатолії було залучено осіб, котрі були керівниками або членами організації "Ергенекон", як-от генерал В. Кючук.

Знаменно, що в політичному й громадському житті Туреччини є теми-табу, про які більшість знає, але вважає за краще їх не обговорювати. До таких належить і питання сил чи осіб, яких використовує "глибинна держава". Вони мають широкі повноваження й недоторканні, допоки не намагаються вийти з-під її контролю й розпочати власну гру або стають небезпечними через зміну ситуації.

У новітній період турецької історіографії та літератури символом таких сил став один із фідайнів партії "Союз і прогрес" Я. Джеміль, який перед молодотурецьким переворотом 1913 р. особисто убив військового міністра Назим-пашу та залишився безкарним. Проте коли він 1916 р., переоцінивши свої сили, став готувати державний переворот, його негайно заарештували та стратили. Така сама доля спіткала й одного з активних учасників заколоту 27 травня 1960 р. — полковника Т. Айдеміра, який згодом здійснив ще дві невдалі спроби антиурядового путчу. Після першої його амністували й навіть призначили

командиром танкового училища, однак після другої спроби 1963 р. за ухвалою прискореного судового процесу полковника стратили.

Ці приклади підтверджують, що судові процеси, котрі стосуються важливих і небезпечних (з погляду турецької держави) справ, зазвичай тривають недовго, аби під час слідства не було виявлено зв'язків із "глибинною державою". В подіях за участю "Ергенекону" цей зв'язок розірвали одним убивством...

В історії республіканської Туреччини зафіксовано випадки, організації й сили, що спочатку виконували завдання "глибинної держави", а з часом зміцнювалися та виходили з-під її контролю, намагаючись дотримуватися власного курсу, як це сталося з Я. Джемілем і Т. Айдеміром. У випадку з "Ергенекон" такою особою був один із керівників організації — генерал В. Кючук. Щоб вийти з-під контролю, він скористався вбивством Г. Дінка під час антиурядових акцій. Генерал також заявив, що не визнає ухвалену Ататюрком Національну хартію (документ 1920 р. про турецькі межі) й що Азербайджан, наприклад, для нього також є турецькою територією.

Проводячи паралелі з іншими недоторканими та безкарними силами "глибинної держави", констатуємо, що інформацію про вбивства й насильницькі дії, здійснені в 1990-х рр. спеціальними загонами жандармерії (JITEM) у населених курдами районах Південно-Східної Анатолії, було ретельно приховано. Ці сили залишалися безкарними, допоки політична ситуація у країні не змінилася, а найголовніше, відчуваючи всюдозволеність, ще й претендували на певні політичні ролі.

Позбавлення від сил "глибинної держави", що вийшли з-під контролю, жодним чином не означає її послаблення. З цього погляду видаються символічними слова нині засудженого "хрещеного батька" мафії А. Чакеджа, якого залучили до боротьби з ASALA: "Держава нас використала й викинула на звалище".

Згадаємо також людину, яка є ланкою, що зв'язує "глибинну державу" з потрібними силами. Ім'я цієї особи фігурувало й у зв'язку з організацією "Ергенекон", і у справі вбивства Г. Дінка, і під час судових процесів, пов'язаних з майором М. Текіном, безпосередньо пов'язаним із нападом на Держраду 17 травня 2006 р. Йдеться про голову партії "Велика єдність" М. Язичиогли. Партію було створено на основі об'єднаної турецько-ісламської екстремістської ідеології, а її членами були вбивці Г. Дінка — Я. Хайял, М. Текін та інші особи, які нині є фігурантами різних судових справ. І всі відгалуження зводилися до однієї людини — М. Язичиогли, який був представником "глибинної держави" чи принаймні мав глибинні зв'язки.

Після перевороту 12 вересня 1980 р. М. Язичиогли без судового вироку провів у в'язниці 7,5 років, і відтоді циркулює інформація про те, що його використовували доволі впливові таємні сили. Уперше це ім'я з'явилося на сторінках преси 1979 р. у зв'язку з погромами, організованими націоналістами у кварталі Бахчелієвлер (Стамбул) і місті Кахраманмараш.

Коли під час судових процесів, пов'язаних з організацією "Ергенекон", убивством Г. Дінка тощо, стали активно згадувати ім'я М. Язичiogли, оприлюднивши його зв'язки, останній несподівано загинув внаслідок катастрофи гелікоптера 25 березня 2009 р. Раптова смерть викликала чимало запитань, оскільки під час розслідування з'ясувалося, що Язичiogли залишився живим, лише зламав ногу, а місцева влада, зокрема губернатор Кахраманмараша, мала точні відомості про фігуранта та місце падіння. Проте уламки гелікоптера, як і трупи Язичiogли та шести його товаришів, померлих від холоду, селяни знайшли тільки через 48 годин за 115 км від місця пошуків і рятувальних робіт.

Створена для з'ясування обставин загибелі М. Язичiogли спецкомісія Великих національних зборів Туреччини досі не домоглася жодних результатів. На думку аналітиків, зі смертю Язичiogли обірвалася ланка ланцюга, що веде від "Ергенекона" до "глибинної держави".

Президент Ердоган проти "глибинної держави".

Після невдалого перевороту в Туреччині 2016 р. президент Р. Ердоган виступив проти "глибинної держави", що діяла тривалий час. Розпочалися масштабні арешти серед військових і суддівського корпусу. Було ув'язнено кілька тисяч осіб відповідно до заздалегідь укладених списків. Про це заявив єврокомісар з політики та розширення добросусідства Й. Хан. Відповідаючи на запитання, чи скористалася турецька влада цими подіями, він заявив, що все "було підготовлено". Хто потрапив до списків осіб, які підлягають усуненню? Жодних секретів — прибічники Ф. Гюлена й кемалісти.

Гюленісти віддані традиційному суфійському ісламу, що становив світоглядну основу Османської імперії впродовж сотень років. А більшість турецьких військових залишаються вірними заповітам засновника Турецької республіки М. К. Ататюрка, який бачив країну світською республікою, що входить у політичну систему Заходу.

В Османській імперії між військовими, тобто корпусом яничар, і суфійми панували якщо не союзницькі відносини, то порозуміння. Офіційним покровителем корпусу яничар став суфійський орден Бекташийя (Бекташи), заснований тюркським святим XIII ст. шейхом Хаджі Бекташем Велі.

До бекташів виявляв прихильність і Сулейман I Прекрасний. Після розформування корпусу яничар 1826 р. орден втратив привілейований статус, а султан Махмуд II його взагалі скасував. Проте організація функціонувала підпільно до 1980-х рр. Цікаво, що наставник А. Гітлера в "Товаристві Туле" барон фон Зібботендорф був дервішем Бекташийя. Нині в Туреччині налічується кілька мільйонів послідовників бекташей, які здебільшого проживають у Каппадокії.

Турецькі султани добре усвідомлювали потребу контролю за допомогою спецслужб не лише над армією та опозицією. Султан Селимо III для протистояння з профранцузькою "п'ятою колоною" створив таємну контррозвідку, про існування якої не знав навіть вели-

кий візир. Саме цю спецслужбу вважають прообразом так званої "глибинної держави" (Derin Devlet), тобто держави в державі.

Ататюрк також створював диверсійно-розвідувальні структури, як-от "Товариство Караколь", під час окупації Стамбула військами Антанти. Після Другої світової війни американська розвідка для протидії "радянській загрози" реанімувала "глибинну державу" під орудою спеціального департаменту (Özel Harp Dairesi, ÖHD), котрий часто називають "турецьким Гладіо".

Довідка: *Операція "Гладіо" — найменування таємної операції НАТО після Другої світової війни зі створення мережі воєнізованих організацій, що "залишаються в тилу супротивника", мають запобігати вторгненню війська країн Варшавського договору в Італію та весті диверсійно-партизанські дії.*

Термін "Gladio" здебільшого вживають щодо організації, створених в Італії (короткий римський меч (gladius) був символом італійської організації), хоча неофіційно використовують і для подібних угруповань Західної Європи.

Колишній директор ЦРУ В. Колбі назвав "Гладіо" "найважливішою програмою", її офіційно визнали уряди західних країн, залучених до операції. Водночас американська влада заперечує звинувачення проти організацій, "залишених позаду", в тероризмі. Терористичне угруповання "Сірі вовки" було одним із підрозділів турецького "Гладіо" й відіграло головну роль у військовому перевороті 1980 р.

"Глибинній державі" приписують створення таємної мережевої структури під назвою "Ергенекон", якій інкримінують організацію протестних акцій у 2013-му. Судовий процес охрестили "розправою над яничарами". Більшість звинувачених звільнили влітку 2014 р. після того, як Конституційний суд Туреччини вирішив, що під час процесу було порушено їхні права. Один із головних фігурантів справи, лідер Робітничої партії Туреччини М. Перінчек зазначив після звільнення, що "справа "Ергенекона" — це ретельно спланована США операція проти турецьких патріотів, які налаштовані антиамериканськи". Загалом за справою "Ергенекона" було заарештовано майже 100 осіб, підозрюваних в організації путчу.

Незадовго до невдалого військового перевороту американське видання Foreign Policy опублікувало інтерв'ю з М. Перінчком і ще одним фігурантом у справі "Ергенекона", колишнім главою військової розвідки турецької армії, генерал-лейтенантом Х. Пекіном, в якому посадовці розповіли, що "упродовж минулого року зустрічалися з членами урядів Росії, Китаю, Ірану й Сирії, а послання, отримані під час цих візитів, передавали високопоставленим турецьким офіцерам і співробітникам МЗС Туреччини". М. Перінчек і Х. Пекін також стверджували, що зробили неабиякий внесок у зближення Туреччини з Росією.

"Група бізнесменів, близьких до Ердогана, звернулася до нас, щоб поліпшити зв'язки з Росією", — зауважив Х. Пекін, який відвідав Росію у грудні 2020 р., де познайомився з філософом О. Дугінім, і той пояснив, що російська сторона чекає певного жесту, рівнознач-

ного вибаченням. Зі слів М. Перінчека, відразу після зустрічі заарештували А. Челік, турецького громадянина, якого Росія звинувачує у вбивстві пілота збитого літака.

"В оточенні Ердогана багато людей, які розуміють, що неможливо довго ворогувати з Сирією та Росією, — зазначив М. Перінчек. — Власне, саме тому й було сформовано новий кабінет".

Foreign Policy характеризує М. Перінчека і Х. Пекіна як представників турецької "глибинної держави", що має "таємний хід" не лише до Росії, а й до Асада.

Найцікавіше, що О. Дугін як експерт аналітичного центру "Катехон" здійснив візит у відповідь до турецьких друзів, до того ж майже за кілька днів до військового путчу. Його пресконференцію 14 липня транслював один із центральних турецьких телеканалів. О. Дугін розповів про зусилля щодо відновлення російсько-турецьких відносин. За його словами, "нині турецькі лідери змінили стратегію щодо Близького Сходу та Росії. Майбутнє зближення між Анкарою та Москвою із сирійського питання руйнує плани Вашингтона з реконфігурації регіону й перетворення його на зону хаосу й нестабільності, як Лівію та Ірак".

Публікація в Foreign Policy й візит О. Дугіна в Туреччину спростовують версію "російського сліду" в невдалому перевороті, котру прискорено вкинули аналітики СТРАТФОРУ, і, навпаки, вважають найвірогіднішим припущення про американський слід. Саме зближення російських і турецьких керівників могло змусити проамериканськи налаштованих військових взяти участь у погано підготовленому військовому перевороті.

Усупереч поширеній думці, що путч зазнав поразки через те, що Р. Ердоган розіслав смс-повідомлення своїм прибічникам із закликом вийти на вулиці, ентузіазм бунтівників неабияк зменшився після нічного виступу Б. Обами, який різко засудив ці дії. До того ж Обама тривалий час вичікував і вийшов в ефір лише тоді, коли стало зрозуміло, що Ердогана убезпечили від спецпідрозділу, посланого для його захоплення та вбивства.

У репресивних списках Р. Ердогана чітко визначено тих, кого він вважає ворогами — це "гюленісти" та військові, орієнтовані на американський політичний курс. "Глибинна держава" розкололася на проамериканську й антиамериканську частини. Гюленісти й "турецьке Гладіо" стали рушійною силою турецького "недоперевороту". Колишні організатори "Ергенекона" та лідери лівих підтримали Р. Ердогана й допомогли йому придушити заколот.

"Тепер Ердоган прагнучим до максимального позбавлення турецьких еліт і від суфійських дервішів, і від кемалістів. Гадаю, він намагатиметься знищити навіть дружні йому залишки "глибинної держави". Така логіка управління фундаменталістською державою, на яку нині нестримно перетворюється Туреччина. Світська республіка Ататюрка жила себе, так

само як і суфійська Османська імперія, — зазначає В. Прохватолюв, президент Фонду реальної політики (Realpolitik), експерт Академії військових наук. — Ердоган будуватиме нову імперію ісламізму, і той факт, що його ситуативним союзником сьогодні стала Російська Федерація, зовсім не гарантує Туреччині й Росії стратегічного партнерства навіть у середньостроковій перспективі".

Висновки. Основна функція держави — забезпечити збереження суспільства як єдиного цілого. Вона деталізується у складну систему функцій: встановлення правового порядку та його охорона, захист від зовнішніх загроз тощо. У число цих функцій потрапляє й турбота про приватні інтереси певних категорій, прошарків, класів громадян, а також усунення ворожнечі між ними. Однак помилково зводити до цього суть держави та її основну функцію. Хибними є і концепція, згідно з якою держава слугує органом певних класів, і концепція, згідно з якою держава є органом примирення класів.

Влада є державною лише за умови, що вона легітимна, тобто визнана суспільством законною. Влада здатна силою змусити населення визнати її, підкоритися їй, примиритися з нею, але для державності цього замало. Потрібна саме законність як в її встановленні, так і у відтворенні. Заміна ідеї божественності влади на ідею народу як на джерело влади була лише зміною форм її легітимації. В історії це був тривалий процес боротьби й соціальної творчості людей.

Державність суверенна. Це означає, що вона законно (формально!) не визнає в межах підвладного суспільства жодної іншої влади над собою і не ділить владу ні з ким, хто (і що) перебуває поза державністю. Звісно, це лише в ідеалі, лише абстрактний соціальний закон. У реальності його постійно порушують через боротьбу за владу, інтриги, розколи, сторонні впливи, лобі, корупцію, родинні зв'язки тощо. Усе ці явища є та процвітають, але відбуваються в межах однієї державності, поряд із нею, з нею, за її рахунок. І все це не знищує її формального суверенітету.

Державність виникає в такому тісному зв'язку з правовим (юридичним) аспектом безлічі людей, що вони утворюють одне ціле. Говорячи про державу, маємо говорити про правові (юридичні) закони й навпаки. Нині легітимація державної влади врешті-решт набуває форми правової операції.

Державність діє в межах правових норм і відповідно до них. Це відбувається навіть в умовах абсолютистських і диктаторських систем державності. Є диктатури як форми державності й диктатури як недедержавні форми влади. Так звана абсолютна влада абсолютна не в усьому, а лише в певних відносинах, і це вихід за межі державності.

Враховуючи наведені зауваження, можна зробити висновок, що "глибинні держави" не є легітимними й не мають права на існування. Проте...

Список використаної літератури

1. Сенченко М. "Глибинні держави" — реальність чи утопія / Микола Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2020. — № 7. — С. 38—43.
2. Сенченко Н. Глубинные государства / Н. Сенченко. — Киев : Лира-К, 2020. — С. 213—222.

"Deep state" of Turkey from Ataturk to the present day

The article examines the origin and activities of the "deep state" in republican Turkey, which, according to the author, was the main organizer of coup attempts in the country.

It was found out what the concept of "deep state" of Turkey encompasses and whether it is a clearly formed structure with all the characteristic units, whether it is a sphere and groups of influence united by a common idea.

Turkish political scientists and historians have been scientifically studying the phenomenon of the "deep state", its genesis and possible role in the country's most high-profile and fateful events since the 1990s. Today, many scholars share the view that, although deep groups of conspirators existed in Byzantium and the Ottoman Empire, in Turkey the formation of a "deep state" as such was associated with the rule of the Young Turks (1908—1918).

The preconditions for the formation of a "deep state" in Turkey through a historical analysis of events of a wide chronological interval are considered. Turkey's "deep state" ties with the Ergenekon organization, whose members include senior officials within the country's armed forces and security forces accused of plotting a coup, have been analyzed.

Keywords: "deep state"; terrorist organizations; military coups; Young Turks; Kemalists

References

1. Senchenko M. (2020). "Glibinni derzhavi" — realnist chi utopiya. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 7, pp. 38—43.
2. Senchenko N. (2020). *Glubinnye gosudarstva*. Kiev: Lira-K.

Надійшла до редакції 16 грудня 2020 року

УДК 327(560)(091)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.12(293).23-30

Оксана Сенченко,

ст. арший науковий співробітник відділу
наукового редагування бібліографічної інформації
Книжкової палати України,
e-mail: visnyk@ukrbook.net

Політика та інструмент арій "м'якої сили" Туреччини

У статті розглянуто проблематику використання інструментів арій "м'якої сили" у країнах євразійського регіону, порушену в попередніх публікаціях авторки [1—3]. Розкрито суттєві сприяючі вивчення тенденцій актуалізації впливу "м'якої сили" Туреччини на держави, що входять у сферу її геополітичних інтересів, насамперед на країни Кавказу й Центральної Азії. Впродовж двох останніх десятиліть комплекс внутрішніх і зовнішньополітичних чинників призвів до значної трансформації політики "м'якої сили" в Туреччині, що посилює її вплив і на політику України, а отже пропонується дослідження є актуальним.

Проаналізовано історію виникнення та сутність концепції "м'якої сили", зміст зазначеного поняття. Зокрема, суть "м'якої сили" виявляється як: використання неформальних механізмів для реалізації інтересів і стратегій певних груп у глобальному світі; спосіб досягнення бажаного результату у зовнішньої політики мирними засобами; спосіб ненавільницької реалізації національних інтересів у міжнародному просторі.

Розглянуто пріоритети, цілі й завдання "м'якої сили" Туреччини, нормативно-правову базу її застосування у країні, систему інструментів, механізми та інструменти, що координують діяльність із використанням "м'якої сили", а також напрями політики "м'якої сили", одним із найважливіших з яких є культура співпраці.

Ключові слова: "м'яка сила"; зовнішня політика; Туреччина; пріоритети зовнішньої політики; імідж держави; інструмент арій "м'якої сили" в культурі; "м'яка сила" дипломатії

Постановка проблеми. Головним зовнішньополітичним чинником активізації діяльності Туреччини з використанням "м'якої сили" стало утворення незалежних держав після розпаду СРСР 1991 р. Зміну курсу її зовнішньої політики було зумовлено приходом до влади 2002 р. Партії справедливості та розвитку (ПСР), помірно консервативної спрямованості, орієнтованої на західні цінності. Демократичні реформи знизили рівень впливу військових на політику країни та зміцнили громадянське суспільство. Реформи також призвели до залучення до зовнішньої політики країни нових акторів, як-от бізнес-організації та організації громадянського суспільства. Завдяки А. Давутоглу, міністрові закордонних справ Туреччини (2009—2014), сформовано новий курс зовнішньої політики,

що ґрунтується на доктрині "стратегічної глибини". Стрижневим напрямом стала "політика нульових проблем" із сусідніми країнами, що припускає розширення політичного діалогу, економічну взаємозалежність і культурну злагоду. "Політика нульових проблем" стимулювала посилення "м'якої сили" Туреччини. Крім того, після арабських конфліктів у Північній Африці та на Близькому Сході турецьку державну модель стали розглядати як приклад для наслідування, що також сприяло піднесенню іміджу держави. Вагомим чинником нарощування "м'якої сили" стала активна участь Туреччини в діяльності міжнародних об'єднань.

Стратегії, механізми та конкретні дії реалізації "м'якої сили" у сфері популяризації мови, освіти й

науки, ділової співпраці, сприяння розвитку, вироблені турецькими дипломатами й фахівцями у сфері міжнародних відносин, довели ефективність у створенні привабливого іміджу Туреччини в громадській свідомості населення багатьох країн світу. Для реалізації політики "м'якої сили" держава використовує не лише двосторонню, а й багатосторонню співпрацю. Наприклад, для посилення взаємодії з країнами Центральної Азії та Кавказу Туреччина ініціювала створення таких організацій, як Рада зі співпраці тюркомовних країн (РСТК), Парламентська асамблея тюркомовних країн (ПАТК), Організація з культури й мистецтва тюркомовних країн (ОКМТК).

Попри позитивні результати проведення політики "м'якої сили", перед Туреччиною стоїть завдання виробити багатовимірну стратегію поширення впливу за кордоном з урахуванням потреби розв'язання поточних зовнішньополітичних питань, як-от стимулювання переговорів з ЄС і пом'якшення напруги у відносинах із Сирією та Кіпром.

Мета статті — здійснити історичний огляд та аналіз політики "м'якої сили" Туреччини, її концептуального змісту й механізмів реалізації, що базуються на конкретних прикладах застосування в різних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потенціал "м'якої сили" Туреччини значною мірою зумовлений її історією, культурою та географічним положенням. Саме історична спадщина й культурні зв'язки із сусідніми країнами сприяли досягненню високого рівня взаємодії. До встановлення Турецької республіки Османська імперія, що сягала трьох континентів, існувала 600 років. У ній знаходився халіфат — центр релігійної влади мусульманського світу. Більшість етнічних груп, які проживають на території Євразії, у тому числі турки, курди, боснійці, албанці, казахи, киргизи, туркмени, вірмени, греки, мають спільний історичний досвід існування в межах Османської імперії. Завдяки сукупності цих чинників вплив "м'якої сили" Туреччини поширюється від Балкан до Близького Сходу й Центральної Азії. З введенням у сферу геополітичних інтересів нових країн Туреччина створює та вдосконалює новий інструментарій політики "м'якої сили", завдяки чому нині її регіональні й глобальні зв'язки охоплюють Африку, Азію та Латинську Америку.

Вагомим зовнішнім чинником, що активізував турецьку політику "м'якої сили", став розпад СРСР. Після 1991 р. країни Кавказу та Центральної Азії входять у потенційну сферу впливу Туреччини. У 1992 р. прем'єр-міністр держави С. Демірель зауважив, що "Туркменія, Узбекистан, Казахстан, Таджикистан і Киргизія зацікавлені в нашій країні. Туреччина розшириться, попри те, що межі залишаться незмінними. Інакше кажучи, Туреччина розширить свій вплив від Адріатики до Великої китайської стіни. Всі нації на Кавказі є нашими братами. Туреччина — зіниця ока усього регіону" [4].

Після здобуття країнами незалежності в них відряджали делегації для оцінювання умов життя.

Туреччина стала першою державою, що налагодила дипломатичні й економічні відносини з усіма країнами Центральної Азії, позиціонує себе стабільним партнером. Для розвитку економічних, культурних, соціальних і політичних зв'язків із державами регіону Туреччина використовувала такі інститути, як Турецьке агентство з міжнародного співробітництва і розвитку (ТАМСР) та Рада із зовнішніх економічних відносин (РЗЕВ). Від 1992 р. Туреччина стала проводити саміти глав тюркомовних країн для пошуку нових шляхів співпраці.

У країнах регіону відкрито культурні центри, реалізуються освітні програми для студентів, що дають змогу навчатися в університетах Туреччини. Країни Центральної Азії, утворені після розпаду СРСР, приєдналися до Організації економічної співпраці (ОЕС), створеної 1985 р. Туреччиною, Іраном і Пакистаном. Завдяки входженню нових членів до ОЕС Туреччина дістала можливість для зміцнення економічних зв'язків із країнами Центральної Азії.

Туреччина також прагнула впливати на сусідні держави, використовуючи такий важіль, як єдність етнічного походження та культури, проте повною мірою реалізувати заплановану стратегію просування "м'якої сили" в регіоні не вдалося. По-перше, обрані країни більше не хотіли підкорятися "великому братові", подібно до СРСР, по-друге, через проблеми з економічною допомогою з боку Туреччини довіру до неї було втрачено.

Зокрема, останніми роками спостерігаємо тенденцію до заборони застосування "м'якої сили" Туреччини в Узбекистані. За два роки там було заарештовано 54 турецьких підприємці, припинено діяльність майже 50 турецьких бізнес-організацій. У лютому 2013 р. на державних і приватних телеканалах було заборонено показ турецьких серіалів. Уряд Узбекистану підозрює, що Туреччина підтримує рух ісламізму Ф. Гюлена, який, попри відсутність екстремістського характеру, не заохочує в Узбекистані.

Щодо новоутворених країн Кавказу, Туреччина намагалася апелювати до етнічної та культурної спільності, проте не з усіма державами така політика була ефективною, загалом через нерозв'язані проблеми двосторонніх відносин. Наприклад, зв'язки й порозуміння між Туреччиною та Вірменією досі ускладнено питанням визнання геноциду вірмен, відмовою Вірменії ратифікувати Карську угоду, підтримкою Азербайджану з боку Туреччини в Карабаському конфлікті.

Україну, що вийшла зі складу СРСР, Туреччина розглядала як партнера, що має важливу геополітичну позицію між ЄС та Росією. Країни взаємодіють у межах міжнародних і регіональних об'єднань, як-от ООН, Рада Європи, Комісія НАТО — Україна, Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Вагомим чинником, що сприяв зміцненню відносин між країнами, є проживання в Україні 280 тис. кримських татар. Туреччина підтримує зусилля української влади з репатріації татар.

Турецьке агентство з міжнародного співробітництва і розвитку реалізувало в Криму низку проєктів на 25 млн дол. США, зокрема "1000 будинків" для татар.

У XXI ст., із приходом до влади Партії справедливості та розвитку, комплекс внутрішніх та зовнішніх змін позитивно вплинув на "м'яку силу" Туреччини. Уряд ПСР став приділяти дедалі більше уваги співпраці із сусідніми країнами у сфері культури.

Основними принципами зовнішньої політики уряду ПСР стали:

— баланс між безпекою та демократією, тобто гарантування безпеки громадян без порушення їхніх свобод;

— "політика нульових проблем" щодо сусідніх країн;

— проактивна й переважно мирна дипломатія: сприяння регіональним процесам примирення, налагодження дружніх відносин;

— багатомірною зовнішня політика: диверсифікація участі Туреччини в різноманітних альянсах, аби уникнути залежності від одного актора;

— рівномірна дипломатія: участь у розв'язанні найважливіших глобальних питань і діяльності міжнародних організацій [5].

Новий курс турецької зовнішньої політики, що ґрунтується на доктрині "стратегічної глибини", сформовано здебільшого під впливом А. Давутоглу, міністра закордонних справ Туреччини. Магістральним напрямом нового курсу стала "політика нульових проблем".

Стратегію "м'якої сили" Туреччини можемо визначити як неотрадиційну. Традиційність полягає в подібності до єгипетської державної моделі, що характеризується "жорсткою силою" та має історично-культурну легітимність, а новизна — у "політиці нульових проблем" із сусідніми країнами.

Під час другої каденції уряд ПСР намагався зробити Туреччину "центром сили". У той період країна брала активну участь у діяльності міжнародних об'єднань, як-от "Група двадцяти", Організація ісламської співпраці (ОІС).

Варто зауважити, що завдяки партнерським відносинам із членом "двадцятки" Бразилією Туреччина прагне посилити свій вплив у Латинській Америці. У 2009—2010 рр. Туреччина була тимчасовим членом Ради Безпеки ООН.

Після арабських конфліктів у Північній Африці та на Близькому Сході постало питання про модель Туреччини як джерело наслідування для цих країн, що також посилює її "м'яку силу".

Історія виникнення й суть концепції "м'якої сили". "М'яку силу" можна назвати політичним методом нового покоління. До кінця XX ст. у середовищі дипломатів, політиків і вчених не було такого алгоритму взаємодії: жодних погроз і силових дій, натомість — навіювання симпатії, "м'яке" й непряме спонукування до потрібної дії.

Перш ніж докладніше розглядати цю концепцію, варто згадати її автора й ідеолога. Дж. Най — сучасний американський політолог, який розробляє

теорії в межах неолібералізму; провідний експерт з міжнародних питань. Він не лише дослідник і професор — тривалий час був політиком-практиком та обіймав важливі посади в розвідувальному, військовому й дипломатичному секторах американського уряду, зокрема: почесний професор відділення міжнародних відносин у Школі управління імені Дж. Ф. Кеннеді при Гарвардському університеті (Kennedy School of Government at Harvard University); член Американської академії мистецтв і наук (American Academy of Arts and Sciences), Американської академії дипломатії (American Academy of Diplomacy), Британської академії (British Academy), інших наукових асоціацій; виконавчого комітету Тристоронньої комісії (Trilateral Commission), коаліції Проєкту з реформи національної безпеки (Project on National Security Reform). Входить до складу редакційної колегії журналів "Foreign Policy" та "International Security". Раніше очолював Міжнародний інститут стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies), був старшим науковим співробітником Інституту Аспена (Aspen Institute), директором Аспенської стратегічної групи (Aspen Strategy Group).

Окрім цього, Дж. Най обіймав і урядові посади: у 1977—1979 рр. — помічник заступника Державного секретаря із питань безпеки, науки й технології, голова групи Національної ради безпеки з питань нерозповсюдження ядерної зброї; у 1993—1994 рр. — голова Національної розвідувальної ради; у 1994—1995 рр. — заступник міністра оборони з питань міжнародної безпеки [6].

Стрижневим моментом для формування ідей Дж. Ная став тісний зв'язок із Дж. Рокфеллером. Перед початком державної кар'єри він був одним з основних функціонерів Тристоронньої комісії, організованої на початку 1970-х рр. впливовою фінансово-енергетичною групою американської еліти — кланом Рокфеллерів. Головною метою Комісії стала координація зусиль американської, європейської та японської еліт у розбудові нового світового ладу й протидії РСРП.

Тристороння комісія слугувала одним з інструментів формування тих наднаціональних елітних мереж, що разом із державами є основними акторами сьогоднішньої світової політики й економіки. Концепції "м'якої сили" передувала теорія "культурно-ідеологічної гегемонії", розроблена єврейським філософом А. Грамші в 1930—1940-х рр. у так званих "Тюремних зошитах", написаних під час ув'язнення. Концепція набула поширення в колах західноєвропейських і американських неоконсерваторів. Закладені у вченні А. Грамші принципи досягнення культурної гегемонії чітко простежуємо і в концепції "м'якої сили".

Сучасну й найвідомішу інтерпретацію цієї теорії було розроблено під час роботи Дж. Ная в Тристоронній комісії й репрезентовано 1990 р. у його книзі "Bound to Lead: The Changing Nature of American Power" ("Покликання до лідерства: природа американської сили, що змінюється") [7]. Автор оцінює здебільшого сучасну зовнішню політику США саме з погляду неоліберальної теорії. Дж. Най звертається до

поняття "м'яка сила", "гнучка сила" — "soft power", що стало однією з головних теорій у світовій політиці, економіці й дипломатії. Сьогодні поняття "м'яка влада" — невіддільна частина лексикону не лише політиків, політологів й аналітиків, а й сучасного освіченого світового загалу.

Дж. Най критикував зовнішньополітичний курс Дж. Буша, насамперед дії в Іраку, й зробив висновок, що сподівання на військову перевагу — основна помилка американської політики. Автор стверджує, що Сполучені Штати не є лідерами ані за військово-економічними показниками, ані за впливом на міжнародні відносини саме несилдовими методами — тією самою "м'якою силою". Політолог зауважує, що після послаблення біполярної конфронтації та її практичного згасання, потреба застосування сили в її класичному розумінні сходить нанівець. Варто відмовитися від військового й економічного тиску на світовій арені та взяти на озброєння концепцію "м'якої сили".

Дж. Най поділяє силу й міць держави на два великих складники: "жорстку силу" ("hard power") і "м'яку силу" ("soft power"). У цьому контексті важливо зрозуміти, що є такі аспекти, котрі можуть бути властиві "м'якій силі", хоча, за загальними уявленнями, радше стосуються "жорсткої": чіткість, рішучість, уміння організувати ситуацію, відповідальність.

Щодо "жорсткої сили", то Дж. Най має на увазі сукупну політичну, економічну й фінансову потужність.

Військова сила припускає використання примусової дипломатії, війни чи загрози війни з метою примушування, залякування й захисту. Економічна сила передбачає надання допомоги, хабарі та економічні санкції. Термін "жорстка сила" також вживають на позначення переговорного процесу, в якому тиск і погрози використовують як певний важіль.

Що являє собою "м'яка сила" держави?
"М'яка сила" — це здатність досягати бажаних результатів через переконання й залучення інших до прийняття ваших цілей".

"М'яка сила — це здатність досягати бажаної мети й на основі добровільної участі союзників, а не за допомогою примусу чи переваг" [8; 9].

Оскільки власне поняття "м'яка сила" метафоричне й не має чіткого визначення, то використовують кілька його трактувань:

— певна технологія як сукупність сформованих інструментів, котрі розглядаються як "м'які" в тому сенсі, що їх використання призводить до відносно менших збитків (матеріальних чи нематеріальних) або відсутності збитків у порівнянні з результатами застосування інших засобів;

— доволі специфічний ресурс, який можна ефективно використовувати за умови, що його наявність визнають інші актори й забезпечують країні-лідеру позитивний імідж.

Отже, можливість успішної реалізації "м'якої сили" засновано на принципах симпатії, привабливості, добровільної участі. Одним із найважливіших тактичних завдань "м'якої сили" є створення умов для її впливу.

На відміну від "жорсткої сили", що спирається на "батіг і пряник" військових та економічних важелів, "м'яка сила" має на меті залучення опонентів до ідеалів, цінностей, культурних зразків країни-лідера. "М'яку силу" також можна визначити як дію через вплив, приклад. Однією з основних переваг, що їх вирізняє Дж. Най, є практичний зиск: змусити, маючи ресурси, можна, але набагато дешевше заохотити власним прикладом.

Стратегічну мету "м'якої сили", враховуючи наведену дефініцію, можна визначити як мотивацію до дії й ухвалення політичного рішення об'єкта управління через вплив і переконання.

Потенціал "м'якої сили" держави ґрунтується як на політичному лідерстві, підкріпленому економічними та військовими ресурсами, так і на популярності культури, політичних цінностей, легітимності зовнішньополітичного курсу держави.

Не варто забувати, що "жорстка сила" може бути зовнішнім виявом за одночасного використання сили "м'якої", охоплюючи такі прояви, як чіткість, рішучість тощо. В цьому й полягає "парадокс Ная": якою б "м'якою" не була сила, вона неодмінно залишається силою — як за визначенням, так і за змістом. Хибні намагання віднести "м'яку силу" до однозначно гуманнішого й менш збиткового типу впливу в порівнянні зі звичною "жорсткою силою": якщо держава має на меті залучити опонента на свій бік, вона може й враховувати, й ігнорувати його інтереси. Це обумовлено тим, що метафора Дж. Ная не тільки ефективна, а й внутрішньо суперечлива, концентруючи в собі потенціал двох розумінь "сили".

До відкритих методів реалізації "м'якого" впливу (що припускають наявність певної взаємної вигоди від співпраці) належать такі види інформаційної взаємодії: зв'язки з громадськістю, програми культурних й академічних обмінів, відкриття інформаційно-культурних центрів і філій неурядових організацій тощо.

Певними показниками розвитку "м'якої сили" в державі слугують її міжнародна репутація й імідж, сформовані в громадській думці населення інших країн, а також потенціал інформаційного впливу та взаємодії з партнерами (що теж припускає політичне й економічне лідерство на світовому чи регіональному рівнях). Формування позитивного та привабливого іміджу, як доводить концепція, важливе на різних рівнях: особистому, громадському й міжнародному.

Суть "м'якої сили" полягає у використанні нематеріальних активів для реалізації власних інтересів і стратегій у глобальному світі; це спосіб досягнення бажаного результату зовнішньої політики мирними засобами, а також ненасильницької реалізації національних інтересів на міжнародній арені.

На думку Дж. Ная, сучасні тенденції розвитку цивілізації сприяють зростанню значення "м'якої сили" кожної окремої держави в загальному світовому балансі влади передусім тому, що навіть найбільші й найрозвиненіші країни більше не можуть розв'язувати власні та міжнародні проблеми винятково військовими засобами. По-перше, це пов'язано з економічною

інтеграцією, внаслідок чого застосування певних форм сучасної зброї, насамперед ядерної та масового ураження, втрачає жодний сенс. А по-друге, через різке "зниження значення військової відваги та слави у шкалі сучасних цінностей", воювати за сторонні, не завжди зрозумілі інтереси сьогодні мало кого змусиш. Тому в епоху інформаційної революції чинник привабливості певної країни може мати набагато більше значення, ніж найтехнологічніша військова перевага.

Надалі докладніше розглянемо принципи, межі й умови дії "м'якої сили", а також виокремимо найефективніші інструменти впливу на прикладі застосування концепції Туреччиною.

Пріоритети, цілі й завдання "м'якої сили" Туреччини. Держава з її демократичною та світською політичною системою, переважно мусульманським населенням і перспективою вступу в ЄС від 1999 р. чинить дедалі сильніший вплив на сусідні країни. Стратегія зовнішнього просування й демонстрації турецької культури, що становить основу "м'якої сили" країни, є недостатньою, оскільки на Близькому Сході переважають "жорстка сила" і невизначеність. Погрози й виклики безпеці Туреччини зростають, що підвищує ймовірність поступового переходу до політики "жорсткої сили". Зростання напруженості між Туреччиною та Сирією, припинення переговорів з ЄС, насамперед через нерозв'язане кіпрське питання, уповільнення процесу реформ, особливо у сфері свободи слова й преси, здатні суттєво послабити "м'яку силу" Туреччини.

Для відновлення й прискорення реформ слід зважати на кілька чинників. По-перше, потрібно здолати тероризм Курдської робітничої партії (КРП). Мирний процес, що розпочався 2013 р., після розв'язання курдського питання може позитивно вплинути на "м'яку силу" країни. По-друге, ухвалення нової демократичної конституції на основі компромісу між різними групами турецького суспільства, сприятиме консолідації демократії. Зазначені заходи здатні стимулювати переговори з ЄС. По-третє, слід зупинити зростання напруги у відносинах із Сирією. По-четверте, Туреччина має врегулювати стосунки з Кіпром. Якщо ці питання будуть розв'язані, "м'яка сила" країни може зміцнитися в середньостроковому та довгостроковому періодах.

Відповідно до нових завдань зовнішньої політики слід зосередитися на реалізації багатовимірної стратегії для просування Туреччини за кордоном, що охоплює широкий спектр питань — від економічних і торговельних до питань культури, соціального розвитку й освіти, що в сукупності складають її "м'яку силу".

Нормативно-правова база застосування "м'якої сили". Вагомим механізмом "м'якої сили" Туреччини є угоди про стратегічне партнерство, підписані з країнами-об'єктами, як-от Угода про стратегічне партнерство між Туреччиною і Казахстаном та Угода про стратегічне партнерство і взаємодопомогу між Туреччиною й Азербайджаном (2010). На основі цих документів створено спеціальні міжурядові органи —

Стратегічні ради високого рівня, покликані стати головним механізмом реалізації партнерських зобов'язань. Співпраця з Казахстаном передбачає діяльність у різних галузях, зокрема створення міждержавних установ, спільні заходи із подальшої інтеграції тюркомовних країн тощо. У квітні 2013 р. відбулася зустріч Групи зі спільного стратегічного планування. Партнерство Туреччини й Азербайджану охоплює військові аспекти, проблеми безпеки, гуманітарні питання, економічну співпрацю. Стратегічні ради високого рівня також започатковано з Киргизією та Україною; було укладено угоди про скасування віз, співпрацю у сфері підприємництва й логістики. Окрім угод з країнами, що входять у сферу геополітичного впливу, Туреччина у травні 2010 р. підписала з Бразилією План дій зі стратегічного партнерства, а також шість угод, спрямованих на зміцнення законодавчої бази співпраці між державами, що свідчить про прагнення зміцнити свій вплив і в латиноамериканському регіоні.

Окрім договорів про стратегічне партнерство, Туреччина має широку базу угод із країнами — об'єктами "м'якої сили". Наприклад, між Туреччиною та Киргизією укладено понад 100 угод і протоколів про співпрацю в галузях освіти, культури, торгівлі, економіки, транспорту, комунікацій, а також у військовій сфері, зокрема Угода про співпрацю й дружбу (1997) і Заява "Туреччина і Киргизія: разом у XXI столітті" (1999) [8; 9].

Між Туреччиною та Узбекистаном укладено понад 90 угод про економічну, торговельну й технічну співпрацю.

Система інститутів, механізмів та інструментів. Головними відомствами й інститутами Туреччини, що реалізують і координують діяльність в царині застосування "м'якої сили", є: Міністерство закордонних справ, Міністерство туризму і культури, Міністерство громадської дипломатії, Турецьке агентство з міжнародного співробітництва і розвитку, Турецький Червоний Півмісяць, Фонд Юнуса Емре. Важливою особливістю є те, що Туреччина використовує для реалізації політики "м'якої сили" не лише національні інститути, а й прагне до створення міждержавних об'єднань.

Турецьке агентство з міжнародного співробітництва і розвитку є державним інститутом, що функціонує під контролем прем'єр-міністра від 1992 р. ТАМСР слугує інструментом зовнішньої політики на Близькому Сході та Кавказі, в Центральній Азії, на Балканах і в Африці та Латинській Америці й наразі реалізує проекти у сфері освіти, охорони здоров'я, сільськогосподарського розвитку, туризму й промисловості у понад 100 країнах зазначеного регіону. Офіс ТАМСР уперше було відкрито в Туркменії, а до 2002 р. представництва з'явилися ще в 12 країнах. До 2012 р. мережа зросла до 33 офісів у 30 країнах. У 2002 р. фонди розвитку Туреччини налічували 85 млн дол., а 2011 р. — 1,273 млрд дол. [5].

У 2009 р. за ініціативою Туреччини, Азербайджану, Казахстану й Киргизії створено Раду зі співпраці тюркомовних країн — міжнародну міжурядову орга-

нізацію для підтримання миру й безпеки в регіоні та розвитку добросусідських зв'язків між країнами. Ці питання розглядаються в рамках самітів РСТК. Під егідою Ради реалізується низка важливих проєктів через такі інституції: Тюркська рада бізнесу, Агентство з транспортних коридорів між тюркомовними країнами, Тюркський науково-дослідний фонд, Фонд із розвитку тюркомовних країн.

Заплановано створення Тюркського міжуніверситетського союзу. За ініціативою турецького Університету Абант Ізет Байсал проведено підготовчу зустріч представників провідних вишів для обговорення завдань Союзу і способів їх виконання.

Парламентська асамблея тюркомовних країн, створена 2008 р., є одним з інститутів, організованих для просування "м'якої сили" Туреччини в таких країнах Центральної Азії, як Казахстан і Киргизія, а також в Азербайджані.

Для фінансування діяльності з промоції Туреччини за кордоном створено Раду Фонду з просування під егідою прем'єр-міністра, до якої входять представники Міністерства закордонних справ, Міністерства культури і туризму, Генерального директорату преси та інформації (ГДПІ) і Генерального директорату корпорації турецького радіо і телебачення (ГДКРТ). Проводиться моніторинг результатів проєктів, фінансованих Радою.

Безвізові режими із сусідніми країнами також позитивно впливають на "м'яку силу" Туреччини завдяки зміцненню зв'язків між ними.

Напрями політики "м'якої сили" Туреччини.

Одним із найважливіших напрямів політики "м'якої сили" країни є культурна співпраця й популяризація мови. Програми спрямовані не лише на іноземців, а й на турецьких громадян, що проживають в інших країнах. Для піднесення іміджу держави за кордоном організовують виставки, дні Туреччини, тижні Туреччини, роки Туреччини, сезони Туреччини. Країна бере участь в регіональних фестивалях і культурних подіях, що дають змогу реалізовувати стратегію її просування; у закордонних виданнях регулярно публікують матеріали, що формують позитивне уявлення про Туреччину й підвищують до неї інтерес. Наприклад, 2003, 2008, 2009 рр. було проголошено "Роком Туреччини" в Японії, Росії та Франції відповідно. 2013-й став "Роком турецької культури" в Китаї. Рік відкрив виступ артистів Турецької державної опери і балету в театрі Полі в Пекіні 21 березня 2013 р., а завершило шоу "Запрошення Мевляни" наприкінці грудня 2013 р. [5; 8].

Заходи в межах "Року культури" охоплюють виставки, що ознайомлюють із культурою Туреччини, шоу та концерти. Наприклад, у жовтні 2013 р. в Артцентрі Баку відбулася виставка "Каліграфія, мініатюра і кераміка", що, за словами організаторів, продемонструвала тісні культурні зв'язки між країнами. У 2009 р. у Франції проголошено "Турецький сезон", під час якого проведено 600 культурних, соціальних, політичних, економічних і наукових заходів. Сезон став наймасштабнішою ініціативою з популяризації країни, реалізованою у країнах ЄС.

Туреччина також розвиває обміни дорослими й дитячими танцювальними, музичними, театральними групами, організовує проведення конкурсів молодих виконавців, виставок малюнків і фотографії.

У 1993 р. за ініціативою країни створено Організацію з культури і мистецтва тюркомовних країн, що має міжнародний статус. До ОКМТК входять Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Туркменія й Узбекистан. Її завдання — розширювати співпрацю у сфері культури й мистецтва між країнами, що мають тюркські корені. Головний офіс організації розташовано в Анкарі, найвищий орган — Тимчасова рада міністрів культури. Одним із напрямів роботи ОКМТК є зустрічі художників та інших представників творчих професій тюркського світу.

Збереження культурної спадщини Туреччини та країн-партнерів також є вагомим інструментом "м'якої сили". Наприклад, 2005 р. ТАМСР фінансувала будівництво музею в долині Орхун (Монголія) й перевезла туди знайдені під час розкопок манускрипти — цінні артефакти турецької історії. У Монголії також реалізовано проєкт зі збереження турецьких монументів і відновлення історичних пам'яток.

Від 2000 р. ТАМСР втілює в життя проєкт "Тюркологія" у 21 країні, зокрема Афганістані, Албанії, Білорусі, Боснії і Герцеговині, Естонії, Палестині, Грузії, Індії, Казахстані, Киргизії, Косові, Латвії, Литві, Македонії, Монголії, Узбекистані, Словаччині, Сирії, Росії, Україні та Ємені. В його межах у відомих закордонних університетах створено кафедри з вивчення Туреччини для збільшення кількості її досліджень у міжнародному науковому середовищі та підвищення рівня зацікавленості країною в іноземних громадян [5]. Одним із прикладів є створення кафедри сучасних досліджень Туреччини в Лондонській школі економіки (ЛШЕ). Турецьке Міністерство закордонних справ й інші відповідальні за цей напрям інститути розробили пропозиції щодо організації таких кафедр в інших закордонних університетах та уклали низку відповідних угод. У 2001 р. у межах проєкту "Тюркологія" відкрито кафедру з вивчення Туреччини на факультеті іноземних мов і культур Монгольського національного університету.

Заходи у сфері культури зазвичай мають суттєве значення для популяризації країни-лідера, оцінити які можна лише в середньостроковому чи довгостроковому періодах. Ці ініціативи допомагають здолати упередження й стереотипи щодо Туреччини, особливо в європейському регіоні, підвищити інтерес до держави, її ладу, цінностей, культури, етносу та історії. Культурна дипломатія проводиться в межах турецької зовнішньої політики й перебуває в юрисдикції Міністерства закордонних справ. Міністерство культури і туризму також бере участь у популяризації турецької культури за кордоном. Організацією турецьких культурних центрів опікується Міністерство закордонних справ, щоб "поширювати турецьку культуру, мову й мистецтво та розвивати двосторонні відносини між Туреччиною та іншими країнами, допомагати турецьким громадянам адаптуватися у країні, де вони

живуть". Нині такі центри відкрито в Берліні, Ганновері, Кельні, Франкфурті, Алмати, Ашхабаді, Сарасві, Тегерані, Аммані, Багдаді, Дамаску та Єрусалимі. Крім того, турецькі літературні й мовні департаменти та турецькі курси, започатковані в зарубіжних університетах, забезпечують лекторами та необхідним технічним устаткуванням. Кілька турецьких освітніх центрів, що діють за кордоном, координують Міністерство національної освіти й ТАМСР.

У 2007 р. для популяризації турецької культури й мови створено Інститут Юнуса Емре, діяльність якого спрямовано на дослідження можливостей з поліпшення умов просування та вивчення турецької культури, історії, мови й літератури; з підтримання наукових досліджень завдяки співпраці з різноманітними організаціями й інформування громадськості через оприлюднення результатів академічної діяльності. Інститут також сприяє підвищенню рівня знань науковців і дослідників, що вивчають турецьку мову, історію, культуру, мистецтво й музику, а також реалізує сертифікаційні програми. Інститут брав участь в організації турецьких культурних центрів Юнуса Емре в різних країнах для популяризації турецької мови, культури, мистецтва й історії. Ці центри проводять культурні заходи, реалізують наукові проекти та навчальні курси, спрямовані на зміцнення дружніх зв'язків і розширення культурних обмінів з іншими країнами. Центри Юнуса Емре відкрито в Албанії, Бельгії, Боснії, Грузії, Великій Британії, Ірані, Японії, Казахстані, Північному Кіпрі, Косові, Лівані, Угорщині, Македонії, Єгипті, Польщі, Румунії та Сирії. Розташування цих інституцій свідчить про спрямованість на Балкани й Близький Схід, що відповідає одному з

векторів турецької зовнішньої політики — орієнтацією на спільність культурної спадщини [9].

Країна ініціює наукові й культурні фестивалі турецького світу. У травні 2013 р. другий такий фестиваль відбувся в турецькому Університеті Мугла. Для зміцнення позитивного іміджу Туреччина використовує й кінематограф, зокрема на сайті Міністерства культури розміщено документальні фільми про історію та сучасність країни. Турецькі режисери репрезентують стрічки на кінофестивалях регіонального й світового рівня. Останнім часом зростає популярність турецьких серіалів на Близькому Сході та Балканах, що безпосередньо свідчить про збільшення потенціалу "м'якої сили" держави. У квітні 2010 р. Туреччина запустила перший арабський супутниковий телевізійний канал.

Висновки. Дослідження аспектів реалізації концепції "м'якої сили" свідчить, що в кожному окремому випадку вона має певну національну специфіку й, застосовуючи її, країни зважають на власні ресурсні можливості та зовнішньополітичні завдання. Водночас особливості технології її використання потребують ґрунтовного осмислення, оскільки хибне оцінювання наслідків може спричинити негативні результати.

Для певної країни "м'яка сила" може стати інструментом посилення політичного впливу у світі, зміни негативного історичного образу на імідж сучасної демократичної високорозвиненої держави. Проте слід зважати, що концепція формування привабливого образу призводить не лише до того, що громадяни іншої держави поділяють ідеали та політику країни-лідера, — із часом вони можуть прагнути стати її частиною, провокуючи міграційну кризу.

Список використаної літератури

1. Сенченко О. Новий виклик людству — гібридна війна / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 5. — С. 31—36.
2. Сенченко О. Мережевий інструментарій нових війн / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 1. — С. 37—41.
3. Сенченко О. "М'яка сила" книги у гібридній війні Росії проти України / Оксана Сенченко // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 4. — С. 31—36.
4. Гуманит арный портал : официальный сайт. — Режим доступа: <http://gtmarket.ru/personnels/joseph-nay/info>. — Загл. с экрана.
5. Сафонкина Е. Турция как новый актер политики "мягкой силы" / Е. Сафонкина // Вестник международных организаций. — 2014. — Т. 9. — № 2. — С. 145—167.
6. Русский журнал : официальный сайт. — Режим доступа: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Umnaya-politika-prumnozhaetsya-na-mezhdunarodnyh-forumah>. — Загл. с экрана.
7. Joseph S. Nye, Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics. — New York : Public Affairs, 2004. — 193 p.
8. Инст ит уг высокого коммунитаризма : официальный сайт. — Режим доступа: http://communitarian.ru/publikacii/bolshoy_blizhniy_vostok/vzlet_i_padenie_myagkoy_sily_30082014. — Загл. с экрана.
9. Аватков В. Центры турецкой культуры имени Юнуса Эмре — "мягкая сила" Турции / В. Аватков, Е. Чулковская // Геополитика и безопасность. — 2013. — № 2 (22). — С. 116—123.

Oksana Senchenko Turkey's "soft power" policy and tools

The article considers the issue of using "soft power" tools in the countries of the Eurasian region, raised in previous publications of the author [1—3]. The study was facilitated by the study of the intensification of the influence of the "soft power" of Turkey on the states that fall within the sphere of its geopolitical interests, first of all on the countries of the Caucasus and Central Asia. Over the last two decades, a set of domestic and foreign policy factors has led to a significant transformation of soft power policy in Turkey, which has strengthened its influence on Ukrainian policy, and therefore the proposed study is relevant.

The history of origin and the essence of the concept of "soft power", the content of this concept are analyzed. In particular, the essence of "soft power" is manifested as: the use of intangible assets to realize the interests and strategies of certain groups in the global world; the way to achieve the desired result of foreign policy by peaceful means; a way of non-violent realization of national interests in the global world.

The priorities, goals and objectives of the "soft power" of Turkey, the legal framework for its application in the country, the system of institutions, mechanisms and tools that implement and coordinate activities with the use of "soft power", as well as policy areas "force" of Turkey, one of the most important of which is cultural cooperation.

Keywords: "soft power"; foreign policy; Turkey; foreign policy priorities; image of the state; soft power tools in culture; "soft power" of diplomacy

References

1. Senchenko O. (2017). Novij viklik lyudstvu — gibridna vijna. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 31—36.
2. Senchenko O. (2017). Merezhevij instrumentarij novih vijn. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 1, pp. 37—41.
3. Senchenko O. (2018). "M'yaka sila" knigi u gibridnij vijni Rosiyi proti Ukrayini. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 4, pp. 31—36.
4. *Gumanitarnyj portal : oficialnyj sajt*. (2020), [online]. Available at: <http://gtmarket.ru/personnels/joseph-nay/info>.
5. Safonkina E. (2014). Turciya kak novyj aktor politiki "myagkoj sily". *Vestnik mezhdunarodnyh organizacij*, T. 9 (2), pp. 145—167.
6. *Russkij zhurnal : oficialnyj sajt*. (2020), [online]. Available at: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Umnaya-politika-prumnozhaetsya-na-mezhdunarodnyh-forumah>.
7. Joseph S. Nye, Jr. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
8. *Institut vysokogo kommunitarizma : oficialnyj sajt*. (2020), [online]. Available at: http://communitarian.ru/publikacii/bolshoy_blizhniy_vostok/vzlet_i_padenie_myagkoj_sily_30082014.
9. Avatkov V., Chulkovskaya E. (2013). Centry tureckoj kultury imeni Yunusa Emre — "myagkaya sila" Turcii. *Geopolitika i bezopasnost*, 2 (22), pp. 116—123.

Надійшла до редакції 14 грудня 2020 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 025.45УДК=161.2:001.91]"2014/2015"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.12(293).30-38

Анна Діденко,

науковий співробітник відділу класифікаційних систем
Книжкової палати України,
e-mail: udc2920054@ukr.net

Юлія Набхан,

старший науковий співробітник відділу класифікаційних систем
Книжкової палати України,
e-mail: udc2920054@ukr.net

Огляд найновіших змін та доповнень до УДК (2014—2015)

У статті розглянуто найновіші зміни та доповнення до Універсальної десяткової класифікації (УДК) за 2014—2015 рр., розроблені Консорціумом УДК — власником міжнародного англomовного еталона УДК.

Проаналізовано, що за 2014—2015 рр. таблиці УДК доповнено низкою нових класів, багато класів зазнали модифікацій, окремі — вилучено. З'ясовано, що загальна кількість нових класів становить 2000, змінених — 3000, вилучених — 700.

Нові класи подано з їхнім описом, методичними вказівками, примітками, прикладами комбiнування, посиланнями. У змінених класах уточнено та/або розширено текстовий опис, відкореговано методичні вказівки й примітки, наведено нові приклади комбiнування, введено посилання тощо. Вміст вилучених класів перенесено в інші рубрики, а в окремих випадках їх видалено як зайві.

Завдяки регулярному введенню змін та доповнень у таблиці УДК забезпечується їх актуалізація й вдосконалення відповідно до змін, подій та явищ, що відбуваються у світі й відображаються в Класифікації.

Наукове редагування української версії УДК, введення усталених, унормованих понять і словосполучень, уніфікація термінології в різних класах дають змогу вдосконалювати систему для максимального забезпечення пошукових потреб користувачів УДК.

Ключові слова: Універсальна десяткова класифікація; УДК; зміни та доповнення; Консорціум УДК; нові класи; змінені класи; вилучені класи; алфавітно-предметний покажчик; АПП

Постановка проблеми. Питання змін та доповнень до Універсальної десяткової класифікації є надзвичайно актуальним для користувачів таблиць УДК. Потреба оновлення й удосконалення системи УДК за допомогою здійснення в ній різноманітних модифікацій є очевидною, адже класифікаційна система має відповідати потребам користувачів, бути осучасненою й відображати світові нововведення, трансформації, явища та події.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідальною організацією, що розробляє зміни та доповнення до міжнародного еталона УДК і оприлюднює їх у виданні "Extensions and Corrections to the UDC", є Консорціум УДК. Беручи за основу ці матеріали, ретельно їх аналізуючи, опрацьовуючи й доповнюючи, науковці Книжкової палати України формують україномовний варіант змін та доповнень до УДК.

Мета статті — розглянути, проаналізувати та навести приклади найновіших змін та доповнень, внесених у таблиці УДК у 2014—2015 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Універсальна десяткова класифікація (УДК) — це міжнародна класифікаційна система, інтелектуальна власність на яку належить некомерційній організації "Консорціум УДК" (UDC Consortium, Нідерланди), що здійснює роботу з ведення, вдосконалення, оновлення й розповсюдження Універсальної десяткової класифікації.

УДК є індикатором змін у світовій науці. З появою нових досліджень, винаходів, нововведень та інших змін у світі постає потреба вдосконалення й оновлення таблиць класифікаційної системи. Їх актуалізація забезпечується за допомогою введення в еталонну базу даних Master Reference File змін та доповнень, розроблених фахівцями Консорціуму. Інформування користувачів УДК про внесені зміни від-

бувається за допомогою випуску щорічного журналу "Extensions and Corrections to the UDC" (раніше розповсюджувався у друкованій формі, нині — в електронній, рис. 1).

В Україні єдиною уповноваженою організацією, що за ексклюзивною ліцензією Консорціуму УДК здійснює підтримання, вдосконалення, випуск і впровадження україномовної версії УДК, є Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова". Вітчизняні користувачі дізнаються про здійснені в УДК зміни завдяки виданню Книжкової палати України "Універсальна десяткова класифікація (УДК). Зміни та доповнення".

Найновіші зміни та доповнення до УДК (2014—2015) охоплюють понад 2000 нових, майже 3000 змінених та понад 700 вилучених (неактуальних) класів (табл. 1). Багато змін пов'язано зі скасуванням одних індексів й перенесенням їхнього опису в наявні чи нові класи УДК.

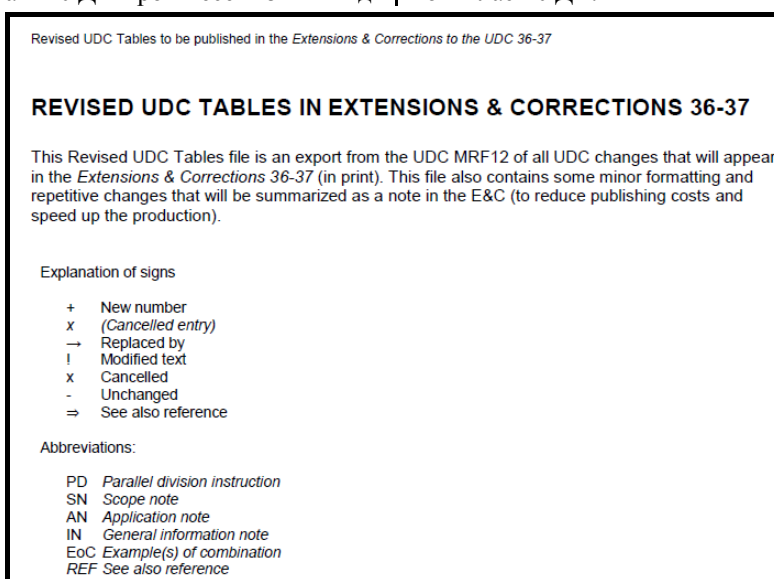

Рис. 1. Фрагмент стартової сторінки видання "Extensions and Corrections to the UDC" (в електронній формі)

Таблиця 1

Зміни та доповнення до УДК (2014—2015)

Вид здійсненої модифікації	Класи, в яких здійснено модифікації	Загальна кількість модифікованих класів
Нові класи	=112.3/4; =221.1; =432; (364); (37); (470); (477); (494); (533); (624); (671); (=1/9); (=14); (=15); -02; -04; -05; 004; 128; 233; 26; 28; 304; 336; 37; 39; 51-3/-8; 512; 52/53; 54-30; 57/59; 616; 621; 626; 64; 67; 681; 79; 821; 902/903; 94	2 000
Змінені класи	=...01/08; =11; =133; =221.1; =411; =432; =45; =621/=622; =82; (073); (076.3); (1/9); (1-6); (1-66/-67); (1-75); (213); (235); (282); (364); (4-11); (410); (460); (470); (477); (479); (494); (497); (512); (533); (540); (569); (57); (581); (591); (611); (624); (65/66); (671); (729); (985); (=...); "61"; -02; -04; -05; 001/006; 02; 159.9; 176; 2-2/-7; 233; 24/28; 3; 3.07/08; 502; 512; 52/55; 57/59; 61/67; 681; 685/688; 691; 7.03; 71/72; 74/75; 77/79; 8; 81/82; 821; 902/903; 91; 94	3 000
Вилучені класи	=112.3; =432; (1-66/-67); (470); (477); (624); (634); (=1/8); 002; 141; 176; 2-4; 233; 24/28; 331; 355; 37; 53/54; 57/59; 614; 62-1/-9; 626; 629; 641; 681/682; 79; 81'01/08; 82'01/06; 821; 902; 94	700

Опрацювання змін та доповнень до УДК складалося з низки процесів:

— ознайомлення й вивчення матеріалів, надісланих Консорціумом УДК, у виданні "Extensions and Corrections to the UDC";

— розроблення електронного інформаційного масиву змін та доповнень українською мовою;

— опрацювання кожної рубрики інформаційного масиву (перевірка правильності введених у таблиці УДК змін та доповнень тощо);

— науково-термінологічне редагування тексту рубрик;

— відбір понять із масиву змін та доповнень і формування алфавітно-предметного покажчика (АПП);

— перевірка й термінологічне редагування сформованого АПП;

— об'єднання масиву змін та доповнень із масивом АПП;

— завершальна перевірка всього інформаційного масиву.

Розгляньмо докладніше найсуттєвіші зміни та доповнення в таблицях УДК.

ДОПОМІЖНІ ТАБЛИЦІ

Загальні визначники мови (Таблиця 1с).

Більшість змін стосуються прикладів комбінування (введення нових чи корегування наявних) та описів індексів. Серед найважливіших виокремимо перелічені далі.

Розширення класу діалектів нижньонімецької мови зумовлено розвитком у Північній Німеччині впродовж останніх трьох десятиріч нової форми розмовної мови внаслідок об'єднання літературної мови з нижньонімецькими діалектами та їх актуалізацією в сучасній діалектології й соціолінгвістиці. Нині в Німеччині багато ініціатив спрямовано на підтримання розвитку й вивчення нижньонімецьких діалектів у культурних центрах, бібліотеках, наукових установах і навчальних закладах. Отже, репрезентовано новий індекс:

+ =112.35 **Нижньонімецька / нижньосаксонська мова (у вузькому значенні) ("платтдойч")**

Західнонижньонімецький та Східнонижньонімецький діалекти

Відомі як Plattdeutsch / Niederdeutsch / Niedersächsisch у Німеччині та Nederduits у Нідерландах

Приклади застосування:

811.112.35 Нижньонімецька мова Німеччини: статус і сучасний стан

811.112.35'282.3 Німецькі діалекти

На території Фрисландії (однієї з 12 провінцій Нідерландів) офіційний статус має фризська мова (разом із нідерландською). Поява нових індексів у класі фризських мов зумовлена зростанням інтересу до мов національних меншин Німеччини та Нідерландів:

+ =112.45 **Західна фризська. Frisian**

+ =112.46 **Східна фризська. Затерландська фризська мова. Saterland Frisian / Saterlandic**

+ =112.47 **Північна Фризська**

Приклади застосування:

811.112.45'282.3 Діалекти західного й південного узбережжя Фризії: польові дослідження

37.016(430):811.112.46 Східна фризська мова (як предмет) в освіті Німеччини

З перських мов перенесено в окремий клас східноіранських мов авестійську мову. У сучасному науковому обігу протоіранська мова поділяється на західноіранську й східноіранську. Зі свого боку, із західноіранської виокремлюються давньоперська та мідійська мови, а зі східноіранської — авестійська мова:

+ =221.10 **Авестійська мова**

Давня авестійська мова (2000 р. до н. е.) і сучасна / молода авестійська мова (1000 р. до н. е.)

Приклади застосування:

811.29=221.10 Східноіранські та західноіранські риси авестійської мови

811.221.10-21 Мертва авестійська мова

У сучасній перській мові разом із літературною формою наявна велика кількість діалектів, до сьогодні майже не вивчених, тому окремими класами виділено різновиди перської мови, що раніше були у прикладах комбінування:

+ =222.11 **Давньоперська**

+ =222.13 **Середньоперська / пехлеві / Persik**

+ =222.15 **Новоперська / сучасна перська / фарсі**

Приклади застосування:

343.983:811.222.1-26](045) Лексичні особливості перської мови у криміналістичних дослідженнях

811.222.15'367.52 Порядок слів у сучасній перській мові

Загальні визначники місця (Таблиця 1е). Багато змін стосуються описів та розширення (уточнення) описів індексів, тобто районів, областей, провінцій, адміністративних центрів, штатів й інших адміністративних одиниць різних країн. Певні адміністративні одиниці (зокрема, в Росії, Туркменістані, Південному Судані, історичних областях кельтів, Стародавньому Римі) виділено окремими індексами. Сучасна історична наука відхиляється від стандартизованого підходу до стародавніх кельтів, пов'язаного з регіонами їхнього проживання, тому історичні області кельтів розширюються:

+ (364.1) **Нарбонська Галлія (провінція Римської імперії)**

+ (364.2/4) **Галлія Комата (вільні галли / довговолосі галли). Три гілки галлів**

+ (364.2) **Аквітанія (провінція Римської імперії)**

+ (364.3) **Лугдунська Галлія (провінція Римської імперії)**

+ (364.4) **Галлія Белгіка (провінція Римської імперії)**

Наявні дослідження про поширення кельтських племен на територію Східної Європи, тому, ймовірно, незабаром цей клас доповниться новими історичними областями.

Приклади застосування:

930.87(364):904(4=15) Археологічні пам'ятки в історії культури кельтів

94(364) Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції

Клас (37) *Рим. Італія. Стародавній Рим* доповнився п'ятьма історичними регіонами:

+ (371) **Стародавня Лігурія**

+ (372) **Цизальпійська Галлія**

+ (373) **Стародавня Венеція. Істрія**

+ (374) **Стародавня Умбрія. Піцен, Сабіна тощо**

+ (391) **Острова Греції. Грецький архіпелаг, острови в Егейському морі**

Приклади застосування:

94(371) Історія Стародавньої Лігурії

94(37)(092)Сісего Роль Цицерона в історії Римської Республіки

Адміністративної карти України (477) також торкнулися зміни. Історичні райони України тепер деталізуються за допомогою спеціального визначника (1-89) та алфавітного підрозділення А/Я, а економічні — за допомогою спеціальних визначників (1-67). Наприклад:

(477-14-67) Південно-Західна Україна (економічний регіон)

(477-89) Под (історичний регіон)

Столиця України віднині відображатиметься так: (477.411) *Київ (місто зі спеціальним статусом, столиця держави)*. Описи індексів областей розширено адміністративними центрами. Отже, уніфіковано світовий адміністративний поділ і тепер адміністративна карта України в УДК має формат, подібний до інших держав.

Загальні визначники рас, етнічних груп і народів (Таблиця 1f). Індеси мовно-культурних груп, етнічних груп і народів (=1/=8) та народів, пов'язаних із певними територіями (=1:1/9), вилучено як окремі класи й перенесено в новий клас:

+ (=1/=9) **Мовно-культурні групи, етнічні групи, народи. Люди, які розмовляють штучними мовами**

Окремими класами виділено людей, які розмовляють грецькою й кельтською мовами:

+ (=14) **Грекомовні люди. Греки / елліни**

+ (=15) **Кельти. Люди, які розмовляють кельтською мовою**

Приклади застосування:

(=1/=9:100) **Космополіти**

(=1/=9:477) **Народ України**

Загальні визначники основних характеристик (Таблиця 1k). Зміни в таблиці загальних визначників властивостей (-02) стосуються лише модифікацій в описі індексів, за винятком таких:

+ **-027.445 Роботизований. Робототехнічний**

+ **-027.531.1 Організований**

+ **-027.531.2 Неорганізований**

У таблиці загальних визначників процесів, відношення, зв'язків і дій (-04) також немає значних змін, окрім появи нового індексу:

+ **-045.49 Концентрація. Зосередження.**

Зосереджувати

У таблиці загальних визначників осіб і характеристик осіб (-05) індекс -056.84 *Особі з особливими дієтичними вподобаннями та звичками* розширено такими індексами та введено методичну вказівку:

+ **-056.843 Вегетаріанці**

+ **-056.845 Вегани**

Приклади застосування:

641.56-056.843:577.115.3 **Методи вдосконалення вегетаріанського харчування на основі заміни продуктів тваринного походження на насіння чіа**

613.2-056.845 **Веганство як стиль життя**

ОСНОВНА ТАБЛИЦЯ

У класі 0, у розділі 002 *Друк загалом. Документація. Книги. Авторство* центри документації перенесено з окремих рубрик у приклади комбінування індексу 002.6 *Центри Документації*. У класі 003 *Системи письма і писемності* більшість змін

стосуються описів індексів і методичних вказівок різноманітних систем письма, тобто їх подано більш розширено. А найсуттєвіша зміна торкається класу 003.349.3, в якому російську кирилицю з опису індексу переміщено в один із варіантів кириличного письма (див. методичну вказівку) відповідно до історичної справедливості. І тепер цей клас має назву 003.343.3 *Кирилиця*.

Приклади застосування:

003.349.3:811.161.2 **Історичний аспект розвитку української писемності**

003.349.3.038:811.161.2 **Адаптація кирилиці до української мови**

Багато нових індексів з'явилося у класі 004 *Комп'ютерна наука і технологія. Застосування комп'ютера. Оброблення даних*, що відображає стрімкий розвиток комп'ютерних технологій і появу нових сучасних систем оброблення даних. Нові індекси введено у класи: 004.382.73, 004.382.74, 004.382.75, 004.382.76.

+ **004.382.73/77 Портативні комп'ютери.**

Кишенькові комп'ютери. Мобільні пристрої

+ **004.382.732 Ультрапортативні, субноутбуки (субблокнотні ПК), мініноутбуки**

Нетбуки, хромбуки

+ **004.382.74 Жестові комп'ютери. Планшетні комп'ютери. Смартфони**

+ **004.382.741 Жестові комп'ютери.**

Ультрамобільні ПК (UMPCs)

+ **004.382.742 Планшетні комп'ютери**

+ **004.382.745 Смартфони**

Приклад застосування:

004.382.745:001.891 **Смартфони з точки зору**

прикладних досліджень

У наявних класах доповнено описи індексів і розширено назви сучасних приладів у методичних вказівках та уточненнях опису індексів:

! **004.382.75 Надолонні комп'ютери.**

Кишенькові комп'ютери (палмтопи)

! **004.382.76 Натільні комп'ютери**

Смартгодинники, годинники-калькулятори, нашоломні дисплеї (HMD), шоломи віртуальної реальності (смартокуляри) (OHMD), розумні предмети (елементи) одягу

Уведено новий індекс для відображення хмарних обчислень із підрозділенням на підкласи відповідно до видів хмарних обчислень:

+ **004.76 Хмарні обчислення**

+ **004.761 Платформа як хмарний сервіс /**

послуга (PaaS)

+ **004.762 Програмне забезпечення як хмарний сервіс / послуга (SaaS)**

+ **004.763 Інфраструктура як хмарний сервіс /**

послуга (IaaS)

+ **004.764 Безсерверні хмарні обчислення**

+ **004.765 Мобільний бекенд як хмарний сервіс**

/ послуга (MBaaS)

Системи обміну повідомленнями, як-от Viber, Skype, WhatsApp, відображено в індексі 004.773.4 *Програми (додатки) обміну повідомленнями. Інтернет-телефонія. Ширококомунікаційна телефонія. IP-телефонія (ай-пі телефонія) (VoIP)*.

Приклад застосування:
616-074:004.773.3/4 Отримання результатів аналізів електронною поштою зовнішніми користувачами клінічних лабораторій

З'явився новий індекс для відображення дизайну відеоігор: 004.96 *Дизайн відеоігор*.

Приклади застосування:
004.96:004.382.745 Дизайн відеоігор для смартфонів

004.96:004.42 Програмування відеоігор
Клас 1 *Філософія. Психологія*. У розділі 128 *Душа. Сутність життя і смерті* з'явився новий індекс 128.5 *Філософська антропологія*, котрий перенесено з класу 141 *Різновиди систем, концепцій, поглядів, вчень, напрямів*. Решта змін стосуються описів індексів, посилає і прикладів комбінування.

Приклад застосування:
128.5:141.32 Екзистенціалізм у філософській антропології

Клас 2 *Релігія. Теологія (богослов'я)* зазнав незначних модифікацій. Серед змін виокремлено введення методичних вказівок і приміток, прикладів комбінування, подекуди уточнено термінологію. Щодо нововведень у *Релігії*, по кілька нових доповнень репрезентовано у класі 233 *Індуїзм*, 242.5 *Китайський буддизм* (для нього у формі нових індексів наведено приклади застосування спеціальних визначників -1/-9 із класу 2), 26 *Іудаїзм*, 27 *Християнство*, 28 *Іслам*. Наприклад:

! 2-285 Виправдання та роз'яснення (глуначення) доктрини

Тут класифікувати лише загальні роботи Деталізувати за допомогою таблиці спеціальних визначників 2-1/-9

! 2-426 Релігійна етика. Мораль, що походить безпосередньо з релігійних вчень

Деталізувати за допомогою комбінування з під-розділами підкласу 17

! 2-543.8 Покаяння

Приклад(и) комбінування:
2-543.8-051 Особи, які каються у гріхах. Покаяння
+ 233-174 Духовні світи в індуїзмі

Сварга-лока
+ 242.5-1/-9 Спеціальні визначники для позначення китайського буддизму

Для відображення понять, не поданих тут, використовувати спеціальні визначники 2-1/-9

+ 26-452.2 Іудейський шлюб. Шлюбні договори
+ 27-452.2 Шлюбні угоди у християнстві

! 271.22 **Національні церкви**

Деталізувати за допомогою загальних визначників місця (Таблиця 1e)

Приклад(и) комбінування:
271.22-722.51 Патріархи національних церков
+ 28-75 Освіта як функція ісламської організації та управління

+ 285/286 Секти, що відхиляються від ісламу
У класі 3 розділ 304 *Соціальні питання. Соціальна практика. Культурне життя. Спосіб життя* оновився з появою нового підрозділу 304.35 *Добробут*

як спосіб життя, в якому систематизується добробут у загальному соціокультурному розумінні (спосіб життя, спрямований на відчуття комфорту, здоров'я, задоволення й щастя). У методичній вказівці зазначено, що у країнах Східної Європи поняття "добробут" розглядає наука валеологія, тому рекомендовано групувати літературу про валеологію в 304.35 замість 613 *Гігієна*.

Приклади застосування:
304.35(520) Секрети щастя по-японському
304.35:613 Добробут з медичної точки зору
Сучасні види грошових переказів і платежів відображено в нових підрозділах розділу 336 *Фінанси*:
+ **336.79 Фінансові послуги, послуги грошових переказів (окрім банківських)**

+ **336.792 Послуги особистих грошових переказів**

+ **336.794 Системи онлайн-платежів**

Приклади застосування:
336.792WU The Western Union Company (компанія "Вестерн Юніон")

336.794PP Глобальна онлайн платіжна система PayPal

Підклас 37 *Освіта* доповнився новими індексами, що відображають грамотність і компетенції:

+ **37.011.2 Грамотність. Компетенції. Навички**
+ **37.011.22 Грамотність (у широкому**

розумінні)

+ **37.011.25 Грамотність (у вузькому розумінні)**

+ **37.011.251 Грамотність (читання і письмо)**

Приклади застосування:
37.011.2-021.146.4 Відсутність компетенцій
004:37.017.1 Комп'ютерна грамотність

В УДК з'явилися також такі поняття, як неформальна та інформальна освіта з відповідними індексами: 37.013.321 *Навчання за допомогою навмисних, контрольованих впливів поза формальними навчальними закладами (використовуючи мовлення, мистецтво, спорт і культуру)* та 37.013.322 *Випадкова, незрозуміла, кількісна інформація, накопичена у свідомості людини на рівні несвідомості (за допомогою соціальних взаємодій та засобів масової інформації), а також емоції, вірування, цінності, традиції*. Ці терміни запроваджено й Законом України "Про освіту".

Неформальна освіта — це освіта, що інституціалізована, навмисна й спланована суб'єктом освітньої діяльності. Визначальна характеристика неформальної освіти полягає в тому, що вона є додатком, альтернативою та/або доповненням до формальної освіти у процесі навчання людини впродовж життя. Зазвичай вона запроваджується для того, щоб гарантувати право на доступ до освіти для всіх. Вона призначена для осіб будь-якого віку, але не обов'язково передбачає безперервний спосіб здобуття знань. Зокрема, це можуть бути короткотермінові програми та/або програми низької інтенсивності, що надаються у форматі коротких курсів, майстер-класів і семінарів. Неформальна освіта зазвичай веде до отримання кваліфікацій, що не визнаються як формальні відповідними національними органами управління освітою,

або взагалі не передбачає надання кваліфікацій. Неформальна освіта може охоплювати програми, що сприяють грамотності дорослих і молоді, освіту для дітей, що не відвідують школу, формують життєві та робочі навички, спрямовані на соціальний чи культурний розвиток.

Інформальна освіта — це форми здобуття освіти, що є навмисними або свідомими, але не інституціонізованими. Вони менш організовані та структуровані, ніж формальна й неформальна освіти. Інформальна освіта може охоплювати освітню діяльність, що відбувається в сім'ї, на робочому місці, у локальній спільноті та повсякденному житті на самостійно, сімейно або соціально спрямованій основі.

Приклади застосування:

37.013.31/.32:811.111 Інтеграція формального, неформального та інформального навчання в навчання англійської мови

37.013.322 Інформальна освіта у системі особистісного та професійного розвитку дорослого

Розділ 395.5 *Привітання. Прощання. Цілування руки. Вияви поваги. Реверанси. Поклони* розширився трьома підрозділами:

+ **395.53 Рукостискання як привітання, поздоровлення, згода**

+ **395.55 Поцілунки як привітання та вираження поваги або бажання**

+ **395.57 Поклін як привітання та знак поваги**

Приклади застосування:

395.5"18/19"(477) Етнічні стереотипи традиційного спілкування та їхній вияв у етикетних жестах

613.87:395.53 Рукостискання з гігієнічної точки зору
У класі 5, у розділі 536 спеціальні визначники для позначення термодинаміки доповнено підрозділом 536-2 з відповідним підрозділенням на:

+ **536-21 Екзотермічний процес. Викид енергії в навколишнє середовище**

+ **536-22 Ендотермічний процес. Поглинання енергії з навколишнього середовища**

У підкласі 54 *Хімія. Кристалографія. Мінералогія* розширено спеціальні визначники для позначення безкисневих сполук в органічній хімії, що використовуються для класу 547: 54-302, 54-304, 54-305, 54-311. Також розширено клас 54.022 *Структура і розташування атомів у молекулі*, що також стосується органічних сполук. Введено новий клас 546.798.37 *Надважкі синтетичні елементи з атомним номером 110 та вище* з відповідними підрозділами. Решта змін торкаються описів індексів, прикладів і посилань, а також перенесень з одних класів в інші.

У підкласі 549.9 *Інші методи класифікації мінералів* введено новий підрозділ 549.91 *Дорогоцінне каміння. Гемологія / гемологія* з відповідним підрозділенням: 549.913/918.

Багато нових розділів введено у класах 58 *Ботаніка* та 59 *Зоологія*. Розгляньмо найактуальніші з них.

У підкласі 58 *Ботаніка* введено індекс 582.27 для позначення водоростей загалом.

Приклад застосування:

582.27(282.247.32) Водорості Ворсклянського відрог Дніпродержинського водосховища

У класі 581.526 відбулися зміни в описах індексів. Тепер він має назву "Екосистема екології", а в підрозділах термін "формації" замінено на "екосистеми" (водні екосистеми, снігові екосистеми, екосистеми боліт, лісів, чагарників, солончаків, рослин тощо).

З появою нових видів і поглибленим вивченням наявних видів пліснявих, дріжджових грибів і лишайників з'явилися нові підрозділи у *Мікології*. Зокрема, розширено розділи 582.282.12, 582.282.13 *Лишайники*, 582.282.14 *Леотіоміцети*, введено розділ 582.282.15 *Дотидеоміцети*. Також розширено розділи 582.283 *Хитридіомікотові гриби* і 582.284 *Базидієві гриби*.

Нові підрозділи введено в розділі 582.3 *Червоні та зелені водорості. Мохоподібні*, 582.39 *Судинні спорові рослини (різноманітні папороті та папоротепоподібні рослини)*. В інших класах рослин зміни стосуються описів та розширення описів індексів, з деталізацією родів, родин і видів рослин.

У систематичній зоології (підклас 59) розширено підрозділи та змінено опис таких індексів:

! **593.4 Губки**

! **593.6 Корали**

! **594.11 Різномускульні двостулки.**

Двостулкові молюски

! **594.3 Червононогі молюски (одностулки, слимаки)**

! **595.1 Плоскі черви. Кільчасті черви**

! **595.384 Десятиногі раки**

! **595.789 Булавовусі (денні метелики)**

Клас 6, підклас 61 Медичні науки. Введено нові спецвизначники для розділу 616 *Патологія. Клінічна медицина*, що стосуються методів досліджень захворювань і хірургії.

У підкласі 62 *Інженерна справа. Техніка загалом* введено спецвизначники для машинобудування (мостових кранів) і гідротехніки.

З'явилися спецвизначники для позначення побутових приладів у домашньому господарстві:

+ **64.067.1 Прилади з антипригарним покриттям**

+ **64.067.3 Теплостійкі прилади**

+ **64.067.5 Мікрохвильові прилади**

Клас 8 Мови. Мовознавство. Лінгвістика. Література перебуває на стадії вдосконалення. Для позначення походження, періодів і стадій розвитку мови запропоновано альтернативу: використовувати прямі індекси чи спеціальні визначники '01/08. Однак варто звернути увагу на те, що після обрання одного з двох запропонованих варіантів індексування, його слід дотримуватись і надалі для забезпечення уніфікації створених індексів.

Приклади застосування:

81'01 Лінгвістичні дослідження архаїчних періодів, ранніх етапів розвитку мов

81'08 Лінгвістичні дослідження відроджених мов

У класі 9 підклас 902 Археологія доповнено методами польової археології: 902.32 *Польова зйомка*, 902.33 *Розкопки* та 902.35 *Стратиграфія*. Розділ 903.3 *Доісторичні житла* доповнено індексом 903.306 *Типологія*.

Після опрацювання всіх змін та доповнень до УДК (2014—2015) здійснювалося формування алфавітно-предметного покажчика. Важливим завданням був правильний відбір понять з інформаційного масиву змін та доповнень, адже до покажчика увійшли не всі поняття, що трапляються в інформаційному масиві, а

лише ті, що зазнали змін, або ті, що введено в УДК вперше. Такий принцип відбору понять для АПП до змін та доповнень зумовлений потребою забезпечення зручності в подальшому опрацюванні й використанні масиву алфавітно-предметного покажчика (див. приклади у табл. 2).

Таблиця 2

Приклади формування АПП до змін та доповнень до УДК (2014—2015)

Фрагменти масиву змін та доповнень до УДК (2014—2015)	Створені рубрики АПП
+ =222.11 Давньоперська мова	Давньоперська мова (визначн. мови) =222.11
! (213) Субтропічні та тропічні пояси	Субтропічні пояси (визначн. місця) (213) Тропічні пояси (визначн. місця) (213)
+ 004.382.745 Смартфони <i>Тут класифікувати смартфони як кишенькові персональні комп'ютери. Смартфони як телефони відображати в 621.395.721.5</i>	Смартфони (комп'ютер. наука) 004.382.745
! 2-234 Переклади (наприклад, з оригінального тексту) <i>Деталізувати за допомогою загальних визначників мов (Таблиця 1с) та часу (Таблиця 1g) Приклад(и) комбінування: 2-234"05"=124 Вульгата, латинський переклад Біблії, IV ст.</i>	—
! 28-475.2 Гомілетика. Теорія проповідування в ісламі	Проповідування теорія (іслам) 28-475.2
! 582.324 Andreaeopsida. Андресві <i>Класифікувати Гранітні (скельні) та Чорні мохи в 582.324.1</i>	Андресві (ботаніка) 582.324 Andreaeopsida (ботаніка) 582.324
! 664.665 Хлібопродукти зі спеціальними властивостями або для дісти. Дістичний хліб Дитячі сухарі Приклад(и) комбінування: 664.665:664.236-021.146.4 Безглютеновий хліб → 613.2 → 615.874 → 664.681	Безглютеновий хліб (хлібопекар. вир-во) 664.665:664.236-021.146.4 Хліб безглютеновий (хлібопекар. вир-во) 664.665:664.236-021.146.4
! 94(47) Історія європейської частини СРСР, 1917—1991 рр. <i>Тут класифікувати історію радянських республік на території Європи до 1991 рр.</i> → 94(47+57) → 94(470) → 94(57) → 94(571) → 94(575)	—

В АПП поняття розміщено за алфавітом. Для кожного з них наведено аспект та індекс, що визначає його місцезнаходження у таблицях. Отже, АПП як перелік понять та їхніх аспектів, упорядкованих за

алфавітом, є своєрідним путівником, що забезпечує легкий вхід до УДК, у цьому разі — до здійснених в УДК змін та доповнень.

Приклади наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Приклади основних етапів створення рубрик АПП

<i>Рубрика з масиву змін та доповнень до УДК (2014—2015)</i>	! 004.382.76 Натільні комп'ютери Смартгодинники, годинники-калькулятори, нашоломні дисплеї (НМД), шоломи віртуальної реальності (смартокуляри) (ОНМД), розумні елементи одягу
ЕТАП СТВОРЕННЯ АПП	ПРИКЛАД
<i>Відбір понять</i>	Натільні комп'ютери Смартгодинники Годинники-калькулятори Нашоломні дисплеї Шоломи віртуальної реальності Смартокуляри Розумні елементи одягу

Формування масиву АПП	Створення рубрик	Натільні комп'ютери 004.382.76 Комп'ютери натільні 004.382.76 Смартгодинники 004.382.76 Годинники розумні 004.382.76 Годинники-калькулятори 004.382.76 Калькулятори-годинники 004.382.76 Нашоломні дисплеї 004.382.76 Дисплеї нашоломні 004.382.76 Шоломи віртуальної реальності 004.382.76 Віртуальна реальність, шоломи 004.382.76 Смартокуляри 004.382.76 Окуляри розумні 004.382.76 Одяг, розумні елементи 004.382.76
	Визначення аспекту	Натільні комп'ютери (комп'ютер. наука) 004.382.76 Комп'ютери натільні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Смартгодинники (комп'ютер. наука) 004.382.76 Годинники розумні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Годинники-калькулятори (комп'ютер. наука) 004.382.76 Калькулятори-годинники (комп'ютер. наука) 004.382.76 Нашоломні дисплеї (комп'ютер. наука) 004.382.76 Дисплеї нашоломні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Шоломи віртуальної реальності (комп'ютер. наука) 004.382.76 Віртуальна реальність, шоломи (комп'ютер. наука) 004.382.76 Смартокуляри (комп'ютер. наука) 004.382.76 Окуляри розумні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Одяг, розумні елементи (комп'ютер. наука) 004.382.76
	Сортування за алфавітом	Віртуальна реальність, шоломи (комп'ютер. наука) 004.382.76 Годинники розумні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Годинники-калькулятори (комп'ютер. наука) 004.382.76 Дисплеї нашоломні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Калькулятори-годинники (комп'ютер. наука) 004.382.76 Комп'ютери натільні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Натільні комп'ютери (комп'ютер. наука) 004.382.76 Нашоломні дисплеї (комп'ютер. наука) 004.382.76 Одяг, розумні елементи (комп'ютер. наука) 004.382.76 Окуляри розумні (комп'ютер. наука) 004.382.76 Смартгодинники (комп'ютер. наука) 004.382.76 Смартокуляри (комп'ютер. наука) 004.382.76 Шоломи віртуальної реальності (комп'ютер. наука) 004.382.76

Висновки. Завдяки діяльності Книжкової палати України щодо УДК забезпечується вдосконалення й підтримання національних еталонних таблиць Класифікації в актуальному стані, що досягається за допомогою введення всіх змін та доповнень, розроблених Консорціумом УДК.

За 2014—2015 рр. таблиці УДК доповнено новими індексами та їхнім вдосконаленим й уточненим (розширеним) описом, методичними вказівками, примітками, посиланнями, прикладами комбінування.

Наукове редагування української версії УДК, введення усталених, нормованих понять і словосполучень, уніфікація термінології в різних класах дають змогу вдосконалювати текст рубрик і чіткіше їх відображати для якнайповнішого забезпечення пошукових потреб користувачів УДК.

Робота над актуалізацією україномовних таблиць УДК змінами та доповненнями триватиме й надалі відповідно до нововведень і модифікацій, здійснених Консорціумом УДК у міжнародній еталонній версії УДК.

Список використаної літератури

1. *Неформальна та інформальна освіта: навіщо вони нам потрібні* // Освітня політика. — Режим доступу: <http://education-ua.org/ru/articles/872-neformalna-ta-informalna-osvita-navishcho-voni-nam-potribni>. — Назва з екрана.
2. *Універсальна десяткова класифікація* // Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова". — Режим доступу: http://ukrbook.net/UDC/UDC_1.html. — Назва з екрана.
3. *Харитоненко К.* Особливості створення Алфавітно-предметного покажчика до другого україномовного видання УДК / Ксенія Харитоненко // Вісник Книжкової палати. — 2009. — № 4. — С. 8—10.
4. *Extensions and corrections* // UDC Consortium. — Mode of access: <http://udcc.org/index.php/site/page?view=ec>. — Title from the screen.
5. *Revised UDC Tables* // Extensions and Corrections to the UDC. — 2014—2015. — № 36—37. — P. 1—229.

Anna Didenko, Yulia Nabhan

Overview of the latest extensions and corrections to the UDC (2014—2015)

This article deals with the latest extensions and corrections to the Universal Decimal Classification (UDC) (2014—2015) developed by the UDC Consortium, the owner of the international standard UDC version in English.

It has been analyzed that the UDC tables have added a lot of new classes, many classes have been corrected and some classes have been cancelled.

It is estimated that the total number of modified classes includes 2000 new entries, 3000 corrected entries and 700 cancelled entries. New classes are provided with their description, scope notes, application notes, examples of combination and references. The description of corrected classes has been extended / clarified, scope notes and application notes have been amended, new examples of combination and references have been presented.

The content of cancelled classes has been replaced to other entries and some classes have been cancelled as spare or unnecessary ones.

Through regular introduction of extensions and corrections to the UDC tables one can ensure their updating and improvement according to world changes, events and phenomena. They all are displayed in the UDC system respectively.

Scientific editing of Ukrainian UDC version, introduction of acceptable, well-established and standard concepts and terminology harmonization provide an opportunity for system improvement with a view to meeting UDC users' information retrieval needs.

Keywords: Universal Decimal Classification; UDC; extensions and corrections; UDC Consortium; new classes; corrected classes; cancelled classes; Alphabetic Subject Index

References

1. *Neformalna ta informalna osvita: navishcho vony nam potribni.* (2020). Osvitnia polityka, [online]. Available at: <http://education-ua.org/ru/articles/872-neformalna-ta-informalna-osvita-navishcho-voni-nam-potribni>.
2. *Universalna desiatkova klasyfikatsiya.* (2020). Derzhavna naukova ustanova "Knyzhkova palata Ukrayiny imeni Ivana Fedorova", [online]. Available at: http://ukrbook.net/UDC/UDC_1.html.
3. Kharytonenko K. (2009). Osoblyvosti stvorennia Alfavitno-predmetnoho pokazhchyka do druhoho ukraynomovnoho vydannia UDK. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 4, pp. 8—10.
4. *Extensions and corrections.* (2020). UDC Consortium, [online]. Available at: <http://udcc.org/index.php/site/page?view=ec>.
5. Revised UDC Tables. (2014—2015). *Extensions and Corrections to the UDC*, 36—37, pp. 1—229.

Надійшла до редакції 23 грудня 2020 року

З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 327(477)(091)"1945/1947"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.12(293).38-43

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Державного архіву друку Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Зовнішньополітичні орієнтири повоєнної УРСР (1945—1947)

Статтю присвячено важливому періодові вітчизняної історії, а саме першим повоєнним рокам (1945—1947). Порушено проблему становлення зовнішньополітичного сегмента в житті Української Радянської Соціалістичної Республіки в окреслений період. На підставі аналізу тогочасних подій авторка наводить перелік визначальних для тогочасної України напрямів зовнішньополітичної діяльності СРСР та УРСР. Серед останніх виокремлено такі: легітимізація нових західних кордонів України через підписання радянсько-чехословацького (29.06.1945), радянсько-польського (16.08.1945) та радянсько-румунського (10.02.1947) договорів; становлення двосторонніх стосунків УРСР з іншими країнами світу; участь України в міжнародній гуманітарній співпраці, зокрема отримання допомоги з боку Адміністрації допомоги й відбудови Об'єднаних Націй; введення України в орбіту новітнього слов'янського руху, а по суті, актуалізованого за повоєнних часів слов'янофільства, батьківщиною та ідейним натхненником якого наша країна, власне, й була від середини XIX ст.; викривальна щодо бандерівського руху зовнішньополітична діяльність УРСР, скерована на його міжнародну дискредитацію та остаточне викриття зрадницької сутності в очах українського народу. Стаття ґрунтується на матеріалах Книжкової палати України. Авторка репрезентує маловідомий український радянський громадсько-політичний журнал "Сучасне і майбутнє".

Ключові слова: зовнішня політика; перші повоєнні роки; Народний комісаріат (Міністерство) закордонних справ УРСР; міждержавні стосунки УРСР; слов'янський рух; ідеологи національного рабства України

Постановка проблеми. Друга світова війна (1939—1945) внесла суттєві корективи в життя найбільшої держави світу. До цього Радянський Союз як федерація республік становив єдиний суб'єкт міжнародного права. З утворенням Народного комісаріату закордонних справ УРСР та входженням радянської України до складу Організації Об'єднаних Націй (ООН) на правах держави-засновниці 1945 р. ця одноосібна суб'єктність пішла в небуття. Відтоді, хоч і формально, але республіка розпочала випрацювати власні зовнішньополітичні орієнтири, формувати національну школу

міжнародної дипломатії, навчати випускників українських шкіл на факультеті міжнародних відносин. Ясна річ, що безмежна партійна монополія, продукована з центру, зберігала недоторканність, тож здійснювала тотальний контроль, а відповідно, й визначала напрями зовнішньої політики всіх республіканських відомств із закордонних справ. Водночас наявність останніх (із власними спорудами, майном, чималим штатним розписом тощо) сприяла принаймні теоретичному розквіту міжнародно-політичної думки в тогочасній УРСР. Навіть більше, до цієї справи

охоче залучилися вітчизняні науковці, працівники освітньої галузі, діячі української літератури та мистецтва. Спільними зусиллями значної кількості небайдужих людей вже в перші роки після закінчення Великої Вітчизняної, а згодом Другої світової воєн у радянській Україні розвивалися як загальносоюзні, так і республіканські напрями зовнішньополітичної діяльності. Про це, зокрема, свідчить щомісячний громадсько-політичний журнал "Сучасне і майбутнє", що впродовж 1945—1947 рр. виходив за редактування завідувача кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики факультету міжнародних відносин Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Олександра Карповича Касименка (1905—1971). Часопис виходив під орудою Спілки радянських письменників України у повоєнній столиці УРСР (адреса редакції: Київ, вул. Карла Лібкнехта, 1), розповсюджувався через індивідуальну річну передплату та продавався в кіосках "Союздруку" за ціною 3 крб за примірник. Слід зазначити, що наукова та суспільно-політична значущість постаті О. Касименка настільки вагома (директор Інституту історії АН УРСР (1947—1964), представник делегації УРСР на Паризькій мирній конференції 1946 р., фундатор української школи міжнародних відносин, наставник дипломатичних місій УРСР тощо), що редаговане ним видання потребує ґрунтовного вивчення. Водночас сучасному загалові дослідників щомісячник "Сучасне і майбутнє" маловідомий. В узагальнювальному огляді періодики УРСР 1950—1953 рр. його згадує лише науковий співробітник Книжкової палати України І. Рогольова [17, с. 35—39].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Проблеми зовнішньої політики України в її історичній ретроспективі вивчали чимало науковців. Варті уваги фундаментальна праця "Нариси з історії дипломатії України" за редакцією академіка В. Смолія [13], авторський підручник Л. Чекаленка "Зовнішня політика України" [20], колективний навчальний посібник "Міжнародні відносини України: історія і сучасність" [5]. Науковці розглядають різноманітні аспекти порушеної проблеми, проте ця тематика, на наш погляд, потребує розширення розвідницької джерельної бази.

Метою статті є проведення контент-аналізу повоєнних випусків журналу "Сучасне і майбутнє", котрі редагував О. Касименко, з метою поглиблення досліджень зовнішньополітичних характеристик тогочасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед визначальних напрямів зовнішньої політики СРСР перших повоєнних років було чимало таких, що безпосередньо торкалися інтересів України. Спираючись на опрацьовані джерела, авторка виокремила кілька векторів. По-перше, це легітимація державних кордонів УРСР через підписання договорів із сусідніми країнами (Чехословаччина, Польща, Румунія). По-друге, налагодження двосторонніх зв'язків між УРСР та країнами світу. По-третє, розвиток різноформатної співпраці з міжнародними організаціями, фондами та іншими відповідними структурами (щодо

перших повоєнних років йшлося про її реалізацію в гуманітарній сфері. Так, до 1947 р. УРСР отримувала допомогу від Адміністрації допомоги й відбудови Об'єднаних Націй (ЮНППА)). По-четверте, за повоєнної доби було реанімовано ідеї Кирило-Мефодіївського товариства (1846—1847) про всеслов'янську єдність, інакше кажучи, сталося відродження принципів панславізму, особливо поширених за доби масової бездержавності слов'янських народів у XIX ст. і популяризованих у роки Другої світової війни як рушійної сили Великої Перемоги над теорією та практикою пангерманізму й світового панування арійської нації. У роки війни гасло "Гей, слов'яни!", попри його романтичну сентиментальність, мало практичне бойовище значення на фронтах, у партизанській боротьбі у ворожому тилу, європейському русі Опору тощо. Переможцем коричневої чуми було визнано світове слов'янство, тож його згуртування в повоєнні роки стало новим трендом тогочасного міжнародного життя. По-п'яте, важливим напрямом зовнішньополітичної діяльності СРСР загалом та УРСР зокрема стала міжнародна дискредитація українського націоналізму — в умовах "війни після війни", розв'язаної ОУН-УПА проти відновлення радянської влади на західноукраїнських землях. Викривальна щодо українського національно-визвольного руху політика рикошетом вдарила по українофільству загалом. Якщо у воєнний період засновник національної концепції історії України, радянський академік М. Грушевський залишався поважною науковою фігурою, про що свідчать евакуаційні праці АН УРСР, то 1947 р. всеукраїнський щомісячник "Сучасне і майбутнє" назвав його "прислужником розбійницького німецького імперіалізму" [7, с. 14—18], а республіканський журнал сатири й гумору "Перець" умістив карикатуру "Єдиний потік скоропадських фігур", де вчений, тримаючи в руці "Історію України-Руси", разом зі Скоропадським, Петлюрою, Бандерою та іншими діячами визвольного руху котяться згори в небуття світової історії [8, с. 8].

Слід зазначити, що після закінчення Великої Вітчизняної війни (Друга світова все ще тривала) радянська Україна здобула нові, міжнародно визнані державні кордони, що й дотепер окреслюють її межі. За умовами договорів із Чехословаччиною від 29 червня 1945 р. та Польщею від 16 серпня 1945 р. УРСР на законних підставах приєднала до себе Закарпаття та Східну Галичину. Фактично було легітимізовано возз'єднання Західної України з УРСР, здійснене сталінським режимом у вересні 1939 р. Згодом договір із Румунією від 10 лютого 1947 р. підтвердив законність входження до складу УРСР і Північної Буковини, що відбулося в серпні 1940 р. Цікаво, що територіальні прирощення України стали можливими завдяки низці поступок між сусідніми державами. Через співпрацю з Гітлером найбільше довелося поступитись Угорщині, що віддала частину земель Чехословаччині, котра, зі свого боку, повернула Закарпаття Україні. Зіткнення інтересів відбулося й між самими сателітами Третього рейху. Зокрема, соратниця Гітлера Румунія відтяла в Угорщини Північну Трансильванію

й після цього, як то кажуть, з легким серцем визнала за УРСР територію Північної Буковини, Хотинського та Ізмаїльського повітів. Отже, територіальні зміни, що відбулися в УРСР упродовж 1945—1947 рр., стали результатом складної діяльності зовнішньополітичних відомств тогочасних СРСР та УРСР. Персоналізуючи цей процес, варто згадати наркома (від 1946 р. міністра) закордонних справ УРСР Дмитра Захаровича Мануїльського (1883—1959) та заступника голови Ради народних комісарів (від 1946 р. — Ради міністрів) УРСР Анатолія Максимовича Барановського (1906—1988). Зусиллями цих історичних діячів і кількох висококваліфікованих українських фахівців рівня О. Касименка, про якого йшлося вище, Україна замала кордони, що й дотепер ідентифікуються як державні та захищаються міжнародною спільнотою під егідою ООН й інших міждержавних платформ і форматів.

Не слід вважати, що процес світового визнання УРСР був швидким і безпроблемним: у статті "Підступна гра проти справедливих прав України" [9, с. 28—31] дописувач часопису "Сучасне і майбутнє" П. Каленіченко розповідав, як країни Заходу чинили спротив обранню України до Ради безпеки ООН 1947 р.: "Серед рішень, прийнятих на другій сесії Генеральної асамблеї, було багато таких, які вражали український народ своєю несправедливістю, які викликали у нього почуття законного обурення. Особливо глибоко схвилювала і вкрай обурила всю нашу громадськість одна подія, яка має безпосереднє відношення до УРСР. Мова йде про вибори України в Раду безпеки" [9, с. 28]. Річ у тім, що наприкінці 1947 р. мало відбулися переобрання непостійних членів Радбезу ООН. Австралію мала замінити Канада, Бразилію — Аргентина, а Польщу — Україна. Так-от, якщо вибори Канади й Аргентини пройшли без будь-яких інцидентів, то коли черга дійшла до України, розпочалося неймовірне. Загалом, відбулося 11 (!) турів голосування, однак ані Україна, ані Індія не могли зібрати необхідних двох третин голосів. Проти України голосували США, Велика Британія та країни, що оберталися в колі їхніх інтересів. Англійський кореспондент К. Гордон прокоментував мотив такої поведінки: "Сполучені Штати Америки і З'єднане Королівство виступають проти кандидатури України на тій підставі, що вона є невід'ємною частиною Радянського Союзу" [9, с. 30]. Очевидна нещирість позиції полягала в тому, що відкидаючи Україну як частину СРСР, їй протиставляли домініон британської корони Індію, англійську колонію із занадто довгим історичним шлейфом, щоб, здобувши 15 серпня 1947 р. незалежність, відразу перетворитися на самостійну державу. Отже, подвійні стандарти буквально впадали в очі: Україні не можна, бо вона залежна від СРСР, а все ще залежній від Британії Індії (остання позбавилася статусу домініону британської корони лише 26 січня 1950 р.) — можна! Бразильське видання "О Жорнал" зазначало, що "Україна в Раді безпеки буде новим джерелом смуту" [9, с. 31]. "Негідна політична гра проти нашої республіки глибоко обурює не тільки

кожного чесного українця, а й усіх демократично настроєних людей світу", — зауважував П. Каленіченко [9, с. 31].

Одночасно з облаштуванням нових західних кордонів УРСР розпочала суб'єктно фігурувати на міжнародній арені. Впродовж 1947 р. журнал "Сучасне і майбутнє" із захопленням писав про двосторонні відносини нашої республіки з Угорщиною [12, с. 31—35] та Югославією [11, с. 32—36]. Міцні зв'язки України та Югославії закріплювалися спільними позиціями в ООН. Дописувач Г. Назаренко зазначав, що 40-мільйонний народ радянської України захищає законні права народів Югославії на міжнародній арені, зокрема в жовтні 1947 р. на Генеральній асамблеї ООН делегат УРСР Д. Мануїльський "відстоював інтереси братньої Югославії, викриваючи загарбницькі плани грецьких фашистів" [11, с. 36]. Щодо відносин з Угорщиною, то їх поліпшення розпочалося з налагодження зв'язків у сфері культури [12, с. 35].

У перші повоєнні роки УРСР позиціонувалася як республіка, котрій німецько-фашистські окупанти "завдали такої колосальної шкоди, як ні одній європейській країні" [15, с. 5]. Розповідаючи про німецькі монополії на її теренах в період окупації, Д. Гак зазначав, що "на Україні було що ділити й грабувати", адже в міжвоєнний період вона перетворилася на республіку з високорозвиненою індустрією [4, с. 26]. Як тільки-но німці окупували Ворошиловград 1942 р., туди відразу приїхав колишній власник Луганського паровозобудівного заводу Г. Гартман, та повернути своє майно йому не вдалося, бо представники магната А. Круппа надали документи про попередній продаж заводу фірми цього німецького промисловця [4, с. 26—27]. За українські потужності з А. Круппом змагався сам Г. Герінг, що мав власний концерт і прагнув збагатитися завдяки підприємствам нашої країни. Київський верстатобудівний завод ім. Горького поділили між собою три німецькі фірми, а саме: "Отто", "Юліус", "Люфтпарк". Для експлуатації Донбасу загарбники створили гірничо-металургійну компанію "Схід", а металургійними підприємствами Придніпров'я опікувалася німецька акціонерна компанія "Дніпросталь". Задля викачування харчів з України німці створили Центральне торгове товариство, що діяло монополюю. Аналогічно вчиняли товариства "Австрія-Равліні", "Ролланд", "Бекреге і Реннер", що монополізували тютюнове виробництво й торгівлю цигарками [4, с. 27].

Безпрецедентне пограбування активів УРСР під час війни потребувало адекватної реакції після її закінчення, тож журнал "Сучасне і майбутнє" розповів про діяльність робочої місії ЮНРРА в Україні [6, с. 8—12]. Адміністрація допомоги й відбудови Об'єднаних Націй функціонувала від листопада 1943 до червня 1947 р. і надала суттєву підтримку окремим країнам. Наприклад, Італія, що воювала на боці Гітлера, лише за рік отримала допомогу на загальну суму 420,7 млн дол., а профашистська Греція — на 350,5 млн дол. Україні ж з барського плеча перепало лише 188 млн дол. за чотири роки діяльності ЮНРРА [6, с. 8]. Організація постачала УРСР медичне устат-

кування, сільськогосподарські машини, промислові виробни, за які український народ також був вдячний, однак, враховуючи масштаби руйнувань і жертв, цю допомогу важко визнати рівноцінною. Як тут не згадати горезвісний союзницький ленд-ліз, за відсотками якого Радянський Союз розплачувався аж до 1970-х рр. — ось такою широкою була допомога коаліціантів у боротьбі з гітлеризмом. Щодо інших негативних аспектів діяльності ЮНРРА в Україні, то про них зауважувала польська письменниця В. Василевська, проаналізувавши нотатки її представника Фішера, який просидів увесь час у Києві, проте нафантазував цілу купу власних вражень від подорожей Україною [2, с. 8—12].

Зовнішньополітичним трендом перших повоєнних років стало поширення ідей всеслов'янського братерства. Україна, що від часів Тараса Шевченка плекала надію на спільне життя у злагоді з усіма слов'янськими народами, була в захваті. Слов'янський конгрес у Белграді відвідав український радянський поет М. Рильський [16, с. 27—33], який у своїх нотатках наголосив, що "дружба слов'ян була одною з основних передумов перемоги над фашистською Німеччиною та її сателітами — ця дружба лежить в основі того величного явища, яке ми зємо новий слов'янський рух" [16, с. 29]. Доповідачем на цьому масштабному заході був двічі Герой Радянського Союзу, один із керівників партизанського руху на окупованій гітлерівцями Україні С. Ковпак [10, с. 33—35]. У промові він зазначав: "Конгрес показав, що у великій справі встановлення тривалого миру і співдружби народів, їх тісного співробітництва можна цілком покласти на таку непереможну силу, спаяну ідеями найпоследовнішого демократизму, як єдність слов'янства" [10, с. 35].

Загалом, теоретики слов'янського руху уникали тверджень, що пережита війна була "війною слов'ян проти німців" [16, с. 31], водночас цю думку цілковито незавуальовано подавали на обговорення й читали не тільки між рядками. Більше того, на її підставі обґрунтовували територіальні зміни в Європі. Дописувач журналу "Сучасне і майбутнє" П. Павленко у статті "Каринтія — земля слов'янська" підтримав Меморандум Югославії, поданий Нараді заступників міністрів закордонних справ у Лондоні, про возз'єднання з Югославією півавстрійських Каринтії та частини Штирії [14, с. 13]. Незабаром, з урахуванням "самовідданої боротьби каринтських словенів і словенів прикордонних районів Штирії за національну незалежність упродовж багатьох століть і особливо проти німецько-фашистських загарбників" зі складу Австрії вийшли райони слов'янської Каринтії та частини Штирії — так було покарано Австрію, що "протягом усієї своєї історії виступала як форпост пангерманізму на південному сході Європи" [3, с. 9]. З аналогічним обґрунтуванням до складу Польщі увійшли східні території Німеччини з містами Данциг (сучасний Гданськ) і Бреслау (сучасний Вроцлав). Отже, фактично слов'янські держави, що зазнали найтяжчих втрат у роки Другої світової війни та зробили найбільший внесок у перемогу над нацизмом, у перші повоєнні

роки суттєво скоригували кордони європейських країн. Вище йшлося про територіальні зміни, що відбулися в Угорщині, Чехословаччині та Румунії.

Українським радянським теоретиком новітнього слов'янофільства став тогочасний віцепрезидент Академії наук УРСР Олександр Іванович Білецький (1884—1961). На сторінках часопису "Сучасне і майбутнє" він зазначав: "Верховоди "доларової дипломатії" й черчілли всіх видів і гатунків з ненавистю сприймають факт зміцнення державної самостійності слов'янських країн... Вони знову неситим оком позирають на цілісність слов'янських держав, мріючи перетворити їх у знаряддя своєї імперіалістичної політики. Їхні плани пройняті тлетворним духом Версаля (йдеться про Паризьку мирну конференцію 1919 р., на якій було підбито підсумки Першої світової війни. — *Л. Д.*), який виплевав гітлерівську Німеччину..." [1, с. 4]. Занурюючись в історію, О. Білецький наголошував, що жоден народ не зазнавав стільки лиха від німців, як слов'яни [1, с. 6]. Німецьку політику щодо слов'янства запламував, за висловом академіка, й Тарас Шевченко. Так, у поемі, присвяченій Іванові Гусу (1845), він зазначав:

Отак німота запалила
Велику хату. І сім'ю,
Сім'ю слов'ян роз'єднила
І тихо, тихо упустила
Усобищ лютою змію... [1, с. 7].

Поширенню німецької колонізації на українських землях усіляко сприяла Російська імперія, адже царський уряд, зауважував О. Білецький, "далеко не безпідставно вважав німців твердиною свого трону" [1, с. 7]. Тож не даремно саме в Україні виникло Кирило-Мефодіївське товариство, що, прагнучи до національного визволення свого народу, сповідувало ідеї всеслов'янської федерації з центром у Києві. Однак у час, коли "жєвріла іскра слов'янського братерства", за визначенням академіка О. Білецького, "бухрливим полум'ям розгорталася "тевтонська лють" [1, с. 7]. Тевтономани, що відродили мумії своєї середньовічної могутності, спочатку посприяли появі ідей пангерманізму, а згодом обґрунтували людиноненависницькі плани фюрера з огидним гаслом "Німеччина понад усе". Переконані у величності своєї нації та наділяючи її історичною місією всесвітнього володарювання, теоретики пангерманізму й нацизму розглядали слов'ян як "гній, приготовлений для удобрення німецького поля" [1, с. 8]. Продукуючи такі позиції, український науковець відверто поділяв поширену в повоєнні роки думку, що нацизм був подоланий насамперед зусиллями слов'янських народів, а оскільки німецькому агресорові прийшов кінець, то настав і час "справедливої розплати": "...Радянський Союз, як і все слов'янство, дорогою ціною заплатив за перемогу над фашизмом — в багато разів більшою, ніж інші країни... нині прийшов час відібрати загарбані споконвічні слов'янські землі, остаточно визволивши поневолюваних слов'ян, зажадати відшкодувань та раз і назавжди ліквідувати віковичну загрозу навали німецьких загарбників, створивши умови, які перетворили б німецький народ у мирного й доброго сусіда" [1, с. 10].

Та найрезонанснішою зовнішньополітичною дією повоєнної України, у контексті сьогодення, було прагнення дискредитувати бандерівський рух. Останній, як зазначалося, був міцно пов'язаний із діями українського національно-культурного відродження XIX ст., подіями Першої світової війни (1914—1918), Української революції 1917 р. та боротьби за збереження української державності 1918—1921 рр. На цьому тлі М. Грушевський перетворився на "духовного батька українського буржуазного націоналізму" й відтоді потрактовувався як "найлютіший ворог українського народу" [7, с. 14]. Історика звинуватили у зв'язках зі шпигунською організацією "Спілка визволення України" (СВУ) та діяльності на користь кайзерівської Німеччини під час Першої світової війни. Аргументом у доведенні зради національним інтересам українського народу стали його авторські тексти, зокрема твердження, що "між Німеччиною і Україною немає жодних суперечностей. Навпаки, Україні для її повного розвитку доведеться звернутися до німецької інтелігентності й німецького капіталу, і вони обидва знайдуть у неї багатовинагороджуване поле діяльності" [7, с. 15]. Мусимо наголосити, що пронимецькі симпатії М. Грушевського було зреалізовано в лютому 1918 р., коли на його запрошення як голови Української Центральної Ради до України, вичавлюючи з неї більшовиків і попутно вбиваючи та грабуючи українське селянство, увійшли союзницькі війська Німеччини й Австро-Угорщини. Однак цей, куди показівіший аргумент тевтонофільства М. Грушевського українська радянська дипломатія воліла не помічати, адже 1924 р., коли політик зажадав повернутися в СРСР, його прийняли з дружніми обіймами, визнали провідним істориком більшовицької України й проголосили академіком АН УСРР.

У логіці міркувань про зрадницьку суть українських національно-визвольних змагань XIX—XX ст. І. Стебун у статті "Ідеологи національного рабства" констатував, що бандерівці й мельниківці — це "духовні діти антоновичів, грушевських, винниченків" [19, с. 15], а їхні повоєнні зв'язки з імперіалістичними державами цілковито дезавуюють їх як зрадників свого народу [19, с. 21]. Переконливе підтвердження цих зв'язків навів у статті "Про одну недипломатичну ноту" український письменник Ю. Смолич [18, с. 12—14]. Він зазначав, що 9 грудня 1947 р. державний секретар Сполучених Штатів Америки Дж. Маршалл прийняв офіційну ноту "від пана Бандери", який просив статусу "інсургентів з усіма правами і привілеями" та пропонував створити під егідою США "армію українських націоналістів" [18, с. 12—13]. Оскільки повоєнні стосунки нещодавніх союзників в антифашистській коаліції — СРСР, США, Великої Британії — були вкрай напруженими й балансували на межі нової світової війни, тепер уже ядерної, то С. Бандеру, який переховувався в американській зоні окупації й з ім'ям якого пов'язували боротьбу проти Червоної армії під час війни та трагічні події "війни після війни" у західних областях УРСР, було остаточно викрито й затавровано як зрадника українського народу.

Висновки. Всеукраїнський громадсько-політичний щомісячник "Сучасне і майбутнє" є доволі інформативним та вкрай контрверсійним щодо позицій сучасної історичної науки джерелом у дослідженні зовнішньополітичних орієнтирів УРСР повоєнних років. Отже, поважаючи засади наукової методології та дотримуючись принципів об'єктивності й всебічності, сучасні розвідники порушеної теми, на наш погляд, не повинні оминати опрацьованого авторкою часопису.

Список використаних літератури та джерел

1. Білецький О. Слов'янство і німецька проблема / О. Білецький // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 3. — С. 4—11.
2. Василевська В. Під тінню гіллястої клюкви / В. Василевська // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 2. — С. 8—12.
3. Вігура Д. До мирного договору з Австрією / Д. Вігура // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 4. — С. 8—12.
4. Гак Д. Німецькі монополії на Україні в період окупації / Д. Гак // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 3. — С. 26—29.
5. Дециньський Л. Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність : навчальний посібник / Л. Є. Дециньський, А. В. Панюк. — Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2001. — 424 с.
6. Дніпровський А. До закінчення роботи місії ЮНРРА на Україні / А. Дніпровський // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 6. — С. 8—12.
7. Дубко П. Грушевський — прислужник німецького розбійницького імперіалізму / П. Дубко // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 9. — С. 14—18.
8. Єдиний потік скоропадських фігур // Перець. — 1948. — № 1. — С. 8.
9. Каленіченко П. Підступна гра проти справедливих прав України / П. Каленіченко // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 10. — С. 28—31.
10. Ковпак С. Зустрічі під час Слов'янського конгресу / С. Ковпак // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 1. — С. 33—35.
11. Назаренко Г. Споконвічна дружба народів Югославії і України / Г. Назаренко // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 10. — С. 32—36.
12. Назаренко Г. Українсько-угорські культурні відносини (короткий огляд) / Г. Назаренко // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 12. — С. 31—35.
13. Нариси з історії дипломатії України / [Під ред. В. А. Смоля]. — Київ : Альтернативи, 2001. — 736 с.
14. Павленко П. Карінтія — земля слов'янська / П. Павленко // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 2. — С. 13—16.
15. Радянська Україна на шляхах мирного будівництва // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 7. — С. 5—8.
16. Рильський М. На Слов'янському конгресі в Белграді / М. Рильський // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 1. — С. 27—33.
17. Рогальова І. Аналітичний огляд журналів 1950—1953 рр., що зберігаються у Державному архіві друку Книжкової палати України / Ірина Рогальова // Вісник Книжкової палати. — 2014. — № 4. — С. 35—39.
18. Смолич Ю. Про одну недипломатичну ноту / Ю. Смолич // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 12. — С. 12—14.
19. Стебун І. Ідеологи національного рабства / І. Стебун // Сучасне і майбутнє. — 1947. — № 10. — С. 15—21.
20. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України : підручник / Л. Д. Чекаленко. — Київ : Либідь, 2006. — 710 с.

Foreign policy orientations post-war USSR (1945—1947)

The presented article is devoted to an important period of national history, its first postwar years (1945—1947). This paper raises the issue of the formation of the foreign policy segment in the life of the post-war Ukrainian Soviet Socialist Republic. Based on the analysis of the events of that time, the author gives a list of defining for the then Ukraine areas of foreign policy of the USSR and the USSR. Among the latter are the following: legitimization of the new western borders of Ukraine by signing the Soviet-Czechoslovak (June 29, 1945), Soviet-Polish (August 16, 1945) and Soviet-Romanian (February 10, 1947) agreements; formation of bilateral relations of the USSR with other countries of the world; Ukraine's participation in international humanitarian cooperation, in particular, its receipt of assistance from the United Nations Relief and Works Agency (UNRRA); the inclusion of Ukraine in the orbit of the newest Slavic movement, and in fact, actualized in the postwar period of Slavophilism, the homeland and ideological inspiration of which Ukraine, in fact, has been since the mid-nineteenth century; exposing the foreign policy activity of the Ukrainian SSR in relation to the Bandera movement, aimed at discrediting it internationally and finally exposing its treacherous nature in the eyes of the Ukrainian people. The presented article is written on the materials of the Book Chamber of Ukraine. The author presents the little-known and, in fact, unused Ukrainian Soviet socio-political magazine *Modern and Future*.

Keywords: foreign policy; first post-war years; People's Commissariat (Ministry) of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR; interstate relations of the Ukrainian SSR; Slavic movement; ideologues of national slavery of Ukraine

References

1. Bilets'kyi O. (1947). Slov'yanstvo i nimets'ka problema. *Suchasne i maybutnye*, 3, pp. 4—11.
2. Vasylevs'ka V. (1947). Pid tinnyu hillyastoyi klyukvy. *Suchasne i maybutnye*, 2, pp. 8—12.
3. Vihura D. (1947). Do myrnogo dohovoru z Avstrieyu. *Suchasne i maybutnye*, 4, pp. 8—12.
4. Hak D. (1947). Nimets'ki monopolii na Ukrayini v period okupatsiyi. *Suchasne i maybutnye*, 3, pp. 26—29.
5. Deshchyns'kyi L. Ye. and Panyuk A. V. (2001). *Mizhnarodni vidnosyny Ukrayiny: istoriya i suchasnist': navchal'nyy posibnyk*. L'viv: Vyd-vo NU "L'vivs'ka politekhnik".
6. Dniprov's'kyi A. (1947). Do zakinchennya roboty misiyyi YUNRRA na Ukrayini. *Suchasne i maybutnye*, 6, pp. 8—12.
7. Dubko P. (1947). Hrushevs'kyi — prysluzhnyk nimets'koho rozbiynys'koho imperializmu. *Suchasne i maybutnye*, 9, pp. 14—18.
8. Yedynyy potik skoropads'kykh fihur. (1948). *Perets'*, 1, p. 8.
9. Kalenichenko P. (1947). Pidstupna hra proty spravedyvykh prav Ukrayiny. *Suchasne i maybutnye*, 10, pp. 28—31.
10. Kovpak S. (1947). Zustrichi pid chas Slov'yans'koho konhresu. *Suchasne i maybutnye*, 1, pp. 33—35.
11. Nazarenko H. (1947). Spokonvichna druzhba narodiv Yuhoslaviyi i Ukrayiny. *Suchasne i maybutnye*, 10, pp. 32—36.
12. Nazarenko H. (1947). Ukrayins'ko-uhors'ki kul'turni vidnosyny (korotky ohlyad). *Suchasne i maybutnye*, 12, pp. 31—35.
13. Smoliy V. A. [pid red.]. (2001). *Narysy z istoriyi dyplomatyky Ukrayiny*. Kyiv: Al'ternatyvy.
14. Pavlenko P. (1947). Karintiya — zemlya slov'yans'ka. *Suchasne i maybutnye*, 2, pp. 13—16.
15. Radyans'ka Ukrayina na shlyakhakh myrnogo budivnytstva. (1947). *Suchasne i maybutnye*, 7, pp. 5—8.
16. Ryl's'kyi M. (1947). Na Slov'yans'komu konhresi v Belhradi. *Suchasne i maybutnye*, 1, pp. 27—33.
17. Rohal'ova I. (2014). Analitychnyy ohlyad zhurnaliv 1950—1953 rr., shcho zberihayut'sya u Derzhavnomu arkhivi druku Knyzhkovoyi palaty Ukrayiny. *Visnyk Knyzhkovoyi palaty*, 4, pp. 35—39.
18. Smolych Yu. (1947). Pro odnu nedyplomatychnu notu. *Suchasne i maybutnye*, 12, pp. 12—14.
19. Stebun I. (1947). Ideolohy natsional'noho rabstva. *Suchasne i maybutnye*, 10, pp. 15—21.
20. Chekalenko L. D. (2006). *Zovnishnya polityka Ukrayiny : pidruchnyk*. Kyiv: Lybid'.

Надійшла до редакції 29 жовтня 2020 року

УДК 016:050.48](477)''1962''(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.12(293).43-47

Ірина Рогальова,

науковий співробітник Державного архіву друку

Книжкової палати України

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0680-9578>

Журнальні видання України 1962 року в контексті бібліографічних досліджень: аналітичний огляд

У статті висвітлено один із результатів наукової роботи Книжкової палати України 2020 р. за темою "Розроблення баз даних поточної державної бібліографії України 2019—2020 рр. та ретроспективного фонду 1920-х, 1950-х — 1960-х рр.". Здійснено багатоаспектний аналіз журналів 1962 р. видання з фонду Державного архіву друку.

Ключові слова: Книжкова палата України; Державний архів друку; періодичні та продовжувані видання; журнали; періодика 1962 р.; бібліографічна база даних

Мета статті: виявлення кількісного та тематичного складу журнального фонду 1962 року, що зберігається в Державному архіві друку Книжкової палати України.

Об'єкт дослідження: періодичні та продовжувані видання (журнали та збірники) 1962 р., що

зберігаються в Державному архіві друку Книжкової палати України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засоби масової інформації завжди чинили значний вплив на громадську свідомість. У сучасному світі головну інформаційну функцію виконують інтернет і

телебачення, проте на початку 1960-х рр. одним із найдієвіших засобів поширення інформації була преса. Саме тому періодичні видання, зокрема журнали та збірники, є чи не єдиним джерелом, спроможним надати достовірну інформацію про найважливіші історичні події, суспільні й політичні процеси, досягнення в галузях науки, техніки, медицини, спорту, розвитку промисловості та будівництва тощо. У Державному архіві друку Книжкової палати зберігається найповніший в Україні фонд періодичних видань, що виходили на території нашої держави від 1917 р. і донині. На початок 2020 р. фонд періодичних і продовжуваних видань (крім газет) становив 428 643 назви. Значну історичну та інформаційну цінність мають журнали, видані у 1960-х рр. ХХ ст.

У рамках наукової тематики Книжкова палата України методично й послідовно вивчає та опрацьовує фонд Державного архіву друку, створює бібліографічні бази даних усього фонду, починаючи з 1917 р.

Зокрема, впродовж 2020 р. здійснено аналітико-синтетичне опрацювання періодичних і продовжуваних видань (журналів та збірників) 1962 р. і створено відповідну базу даних. Всього опрацьовано 2668 друкованих одиниць журналів (402 назви). Журнальний фонд 1962 р. містить на 28 назв і 55 друкованих одиниць менше, ніж опрацьований у 2019 р. фонд 1961 р.

До журнального фонду 1962 р. входять 169 назв українською мовою, 215 — російською, 1 — молдавською ("Блокнотул ажитаторулуй"), 1 — угорською ("Az agitator zsebkonyuve" — "Блокнот агітатора"). З цих даних видно, що 1962 р. серед журнальних видань переважали російськомовні — їх на 46 назв більше, ніж україномовних. У порівнянні з попереднім, 1961 р., помітною є тенденція до збільшення кількості російськомовних видань.

Цей факт можна пояснити тим, що після короткої "відлиги" середини 1950-х рр., розпочалася нова хвиля русифікації. Вже 1958 р. Комуністична партія ухвалила Постанову "Про зміцнення зв'язку школи з життям...", в якій увагу акцентовано на посиленні вивчення російської мови. У 1961 р. партія проголосила теорію й політику "злиття націй", "двомовності", "мови міжнаціонального спілкування".

У 1959 р. Верховна Рада УРСР затвердила шкільний закон, що надавав батькам право вибирати дітям мову навчання. В 1960-х рр. в обласних центрах і м. Києві кількість українських шкіл становила 28%, а російських — 72%, в інших містах — відповідно 16% і 84% [1].

У 1962 р. до Книжкової палати надходили журнали з усіх областей Української РСР. Основну частину періодичних видань (журнали та збірники) було надруковано в Києві (203 назви). Багато журналів виходило у Харкові (53 назви), Львові (18), Одесі (19) та Дніпропетровську (17). До фонду періодичних видань 1962 р. входять 7 журналів, виданих у Сімферополі: "Археология и история Боспора", "Труды Симферопольской овоще-картофельной опытной станции", літературно-художній альманах "Крым", "Труды Крымского медицинского института" та інші, а також 1 журнал, виданий в Ялті, — "Труды Никитского ботанического сада". До цього фонду входять 7 назв

журналів, виданих на території Російської РСР, але присвячених українським установам, підприємствам, фабрикам. Зокрема, 5 видань вийшло друком у Москві: "Труды Киевского технологического института пищевой промышленности", "Труды Центрального научно-исследовательского института пищевой промышленности", "Виноделие", "Сборник научных трудов", "Новые железорудные обогатительные фабрики", "Труды Украинского научно-исследовательского института спиртовой и ликёро-водочной промышленности", і 1 журнал надруковано в Ленінграді — "Труды Украинского научно-исследовательского гидрометеорологического института" (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл журналів 1962 р. за місцем видання

Місце видання	Кількість журналів (назв)	%
Біла Церква	1	0,25
Вінниця	3	0,75
Дніпропетровськ	17	4,23
Донецьк (Сталіно)	10	2,49
Дрогобич	1	0,25
Житомир	3	0,75
Запоріжжя	5	1,24
Івано-Франківськ	1	0,25
Ізмаїл	1	0,25
Кам'янець-Подільський	1	0,25
Кіровоград	2	0,50
Київ	203	50,50
Краматорськ	1	0,25
Ленінград	1	0,25
Луганськ	5	1,24
Луцьк	1	0,25
Львів	18	4,48
Макіївка	2	0,50
Миколаїв	2	0,50
Москва	6	1,49
Ніжин	2	0,50
Одеса	19	4,73
Полтава	3	0,75
Рівне	2	0,50
Сімферополь	17	4,23
Станіслав	1	0,25
Суми	2	0,50
Тернопіль	2	0,50
Ужгород	6	1,48
Харків	53	13,14
Херсон	1	0,25
Хмельницький	1	0,25
Черкаси	2	0,50
Чернівці	4	1,00
Чернігів	2	0,50
Ялта	1	0,25
Б/м	—	—
Усього	402	100

За даними досліджень Книжкової палати України, 1962 р. на території Української РСР працювало понад 80 видавництв. Крім підприємств республіканського значення, періодику (журнали та збірники) випускали обласні: Вінницьке, Волинське, Дніпропетровське,

Житомирське, Закарпатське, Запорізьке, Кіровоградське, Київське, Кримське, Луганське, Львівське, Миколаївське, Одеське, Полтавське, Рівненське, Сталінське, Сумське, Тернопільське, Харківське, Херсонське, Хмельницьке, Черкаське, Чернівецьке, Чернігівське.

За обсягом випуску періодичних видань (журнали та збірники) 1962 р. лідерами стали: Видавництво Академії наук УРСР (59 назв), Видавництво Української академії сільськогосподарських наук (15), Видавництво Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (16), Видавництво Харківського державного університету імені О. М. Горького (12), Видавництво ЦК КПУ "Радянська Україна" (13), Державне медичне видавництво (12), Видавництво

Книжкової палати УРСР (7). Повний кількісний розподіл журналів за видавництвами наведено в табл. 2.

У 1962 р. найбільше журналів та збірок випущено в таких друкарнях: Друкарня АН УРСР у Києві (30 назв), Друкарня АН УРСР у Львові (29), Друкарня і комбінат друку "Радянська Україна" (28), Друкарня видавництва Української академії сільськогосподарських наук (14), Київська обласна друкарня (20), Книжково-журнальна фабрика Головополіграфвидаву Міністерства культури, Київ (10), Друкарня Держміськтехвидаву (9), Друкарня Держбудвидаву УРСР (7), Друкарня Харківського державного університету імені О. М. Горького (9), Друкарня видавництва Книжкової палати УРСР (7). Повний розподіл журналів за друкарнями наведено в табл. 3.

Таблиця 2

Розподіл журналів 1962 р. за видавництвами

Назва видавництва	Кількість журналів (назв)	%
Видавництво Академії наук УРСР	59	14,68
Видавництво Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка	16	3,98
Видавництво Книжкової палати УРСР	7	1,74
Видавництво Львівського державного університету імені Івана Франка	5	1,24
Видавництво Української академії сільськогосподарських наук	15	3,73
Видавництво ЦК ЛКСМУ "Молодь"	6	1,49
Видавництво Харківського державного університету імені О. М. Горького	12	2,99
Видавництво ЦК КПУ "Радянська Україна"	13	3,23
Державне видавництво літератури з будівництва та архітектури	7	1,74
Державне видавництво сільськогосподарської літератури УРСР	16	3,98
Державне видавництво технічної літератури	3	0,75
Державне літературне видавництво	3	0,75
Державне медичне видавництво	12	2,99
Державне науково-технічне видавництво літератури з чорної та кольорової металургії	5	1,24
Державне учбово-педагогічне видавництво "Радянська школа"	6	1,49
Запорізьке книжково-газетне видавництво	3	0,75
Кримське обласне видавництво	6	1,49
Харчопромвидав (Пищепромиздат)	4	1,00
Інші видавництва (ті, що випускали менше трьох видань)	72	17,91
Немає даних щодо видавця	132	32,83
Усього	402	100

Таблиця 3

Розподіл журналів 1962 р. за друкарнями

Назва друкарні	Кількість журналів (назв)	%
Вінницька обласна друкарня	2	0,50
Видавництво і комбінат друку "Радянська Україна"	28	6,97
Друкарня видавництва АН УРСР (Київ)	30	7,46
Друкарня видавництва АН УРСР (Львів)	29	7,21
Друкарня Видавництва Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка	13	3,23
Друкарня видавництва Книжкової палати УРСР	7	1,74
Друкарня Видавництва Львівського державного університету імені Івана Франка	5	1,24
Друкарня видавництва Української академії сільськогосподарських наук (УАСГН)	14	3,48
Друкарня видавництва Харківського державного університету імені О. М. Горького	9	2,24
Друкарня Держбудвидаву УРСР	7	1,74
Друкарня Київського політехнічного інституту	2	0,50
Друкарня Львівського політехнічного інституту	2	0,50
Друкарня металургійного інституту, м. Дніпропетровськ	5	1,24
Друкарня Одеського державного університету імені І. І. Мечникова	5	1,24

Друкарня Харківського сільськогосподарського інституту ім. В. В. Докучаєва	3	0,75
Закарпатська обласна друкарня	2	0,50
Київська обласна друкарня	20	4,98
Книжково-журнальна фабрика Головополіграфвидаву Міністерства культури, м. Київ	10	2,49
Кримоблтиполітографія, м. Сімферополь	6	1,49
Львівська обласна друкарня	5	1,24
Нестеровська міська друкарня	2	0,50
Одеська обласна друкарня	4	1,00
Обласна друкарня, м. Донецьк	7	1,74
Ротопронт УГМС УРСР	5	1,25
Харківська друкарня Держміськтехвидаву	9	2,24
Харківська обласна друкарня Облвидаву	5	1,24
4-та військова друкарня	4	1,00
4-та друкарня МПС, Харків	7	1,74
Інші друкарні (ті, що надрукували по одному журналу)	149	37,06
Немає даних щодо друкарні	6	1,49
Усього	402	100

Журнальний фонд 1962 р. різноманітний за тематикою. Більшу частину становлять збірники наукових праць із різних дисциплін ("Доповіді Академії наук УРСР", "Збірник наукових праць аспірантів з філології", "Збірник праць зоологічного музею", "Праці Одеського державного університету імені І. І. Мечникова" тощо), науково-технічні журнали ("Прикладна механіка", "Машиностроение", "Производство труб"), політичні та соціально-економічні видання ("Комуніст України", "Блокнот агітатора", "Войовничий атеїст" та інші), журнали та збірники, присвячені питанням сільського господарства ("Вісник сільськогосподарської науки", "Соціалістичне тваринництво", "Сільське будівництво", "Колгоспник України" та інші), збірники праць із природничих наук ("Сборник научных трудов Института металлофизики", "Труды Института геронгических наук", "Украинский химический журнал", "Український біохімічний журнал", "Географічний збірник" тощо). Значну частину журнального фонду 1962 р. становлять видання медичної тематики ("Врачебное дело",

"Офтальмологический журнал", "Новый хирургический архив", "Клиническая хирургия" та інші).

У 1962 р. Книжкова палата УРСР видала 5 назв літописів друку: "Літопис газетних статей", "Літопис журнальних статей", "Літопис книг", "Літопис музичної літератури", "Літопис рецензій", а також двотижневий бібліографічний бюлетень "Нові книги УРСР" та журнал "Українська РСР у виданнях республік Радянського Союзу".

У 1962 р. в Україні випускалося 11 назв літературно-художніх і громадсько-політичних журналів: "Вітчизна", "Всесвіт", "Дніпро", "Донбас", "Жовтень", "Зміна", "Крим", "Прапор", "Радянська жінка", "Советская Украина", "Україна". У зазначений період також виходили українською та російською мовою дитячий журнал "Піонерія", журнал для школярів молодших класів "Барвінок" і журнал для дітей дошкільного віку "Малюток" (фото 1, 2). До фонду 1962 р. входять 3 науково-популярні журнали: "Народна творчість", "Наука і життя", "Знання та праця".

Фото 1

Фото 2

Фото 3

Літературно-художні та громадсько-політичні журнали викликають значний дослідницький інтерес. Наприклад, на сторінках щомісячника "Всесвіт" можна знайти цікаву інформацію про події політичного, суспільного та культурного життя того часу в різних країнах. У кожному числі опубліковано репортажі майже з усіх куточків світу. Зокрема, у № 2 за лютий 1962 р. надруковано статтю "Зустріч з героєм Хемінгуея", що оповідає про життя рибалок кубинського села Кохімар, а також про зустріч з А. Ернандесом (фото 3), який і став

прототипом головного героя твору "Старий і море": "Так ми зустрілися із старим Ансельмо Ернандесом. Перед виїздом на нічний лов нас познайомили з ним рибалки. Ансельмо — знайомий Хемінгуея, прототип старого Сантьяго — героя повісті "Старий і море" [2, с. 74].

Своєрідним "дзеркалом" історичної дійсності є гумористичний журнал "Перець". Як відомо, у 1960-х рр. економіка СРСР переживала кризу, бракувало продовольчих товарів і харчових продуктів. 30 травня 1962 р. було ухвалено рішення підвищити роздрібні

ціни на м'ясо й м'ясні продукти в середньому на 30%, на масло та олію — на 25%. Водночас на промислових підприємствах від 1 червня зросли норми виробітку, що приводило до зниження реальної заробітної плати. Звісно, це викликало незадоволення з боку громадян, але на тлі кризи радянська влада оголосила боротьбу з хабарництвом, браконьєрством та недбалим ставленням до державного майна (фото 4, 5). На обкладинці № 3 журналу "Перець" розміщено малюнок В. Зелінського під назвою "Жебрак" (фото 6). Ілюстрацію доповнює такий текст: "Є такі працівники, які люблять пожити за рахунок держави. Вони рік у рік просять зменшувати їм плани виробництва, збільшувати фонди зарплати та капіталовкладення" [3, с. 1]. У наші дні, коли оприлюднено невідомі історичні факти, особливо болісно гортати сторінки тогочасної преси.

У 1962 р. журнали випускали з різною періодичністю: від щорічних до щотижневих. Найбільше виходило щомісячних, двомісячних і двотижневих журналів.

Фото 4

Фото 5

Фото 6

Повний аналіз за періодичністю здійснити неможливо, оскільки, на жаль, у 289 виданнях періодичність не зазначено (табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл журналів 1962 р. за періодичністю

Періодичність	Кількість журналів (назв)	%
Щорічні	1	0,25
Двічі на рік	1	0,25
Щоквартальні	9	2,24
Двомісячні	19	4,73
Вісім разів на рік	1	0,25
Щомісячні	43	10,70
Двотижневі	37	9,20
Тричі на місяць	1	0,25
Щотижневі	1	0,25
Періодичність не зазначено	289	71,88
Усього	402	100

Висновки. Підбиваючи підсумки проведеної наукової роботи, зауважимо, що створена впродовж 2020 р. бібліографічна база даних періодичних (крім газет) і продовжуваних видань 1962 р. розкриває фонд Державного архіву друку Книжкової палати України для його подальшого поглибленого вивчення дослід-

никами історії країни, окремих галузей промисловості, освіти, літератури та суспільного життя загалом. Журнали і збірники 1962 р., що зберігаються в Державному архіві друку, віддзеркалюють найважливіші події окресленого періоду, допомагають скласти повнішу картину реалій нашої країни того часу.

Список використаних літератури та джерел

1. Русифікаторська політика радянської влади в УРСР в другій пол. XX ст. // Історія України. — Режим доступу: <https://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/rusifikatorska-politika-radyanskoi-vladi-v-ursr-v-drugij-pol-xx-st>. — Назва з екрана.
2. Честмір М. Зустріч з героєм Хемінгуея / Мех Честмір // Всесвіт. — 1962. — № 2. — С. 74.
3. Зелінський В. Жебрак / В. Зелінський // Перець. — 1962. — № 3. — С. 1.

Irina Rogaleva

Journal editions of Ukraine in 1962 in the context of bibliographic research: an analytical review

The article highlights one of the results of the scientific work of the Book Chamber of Ukraine in 2020 on the topic "Development of databases of the current state bibliography of Ukraine in 2019–2020 and a retrospective fund of the 1920s, 1950s — 1960s." A multifaceted analysis of 1962 journals published by the State Archives of the Press was carried out.

Keywords: Book Chamber of Ukraine; State Press Archive; periodicals and continuing publications; magazines; periodicals of 1962; bibliographic database

References

1. *Rusifikatorska politika radyanskoyi vladi v URSR v drugij pol. XX st.* (2020). Istorija Ukraini, [online]. Available at: <https://histua.com/knigi/aktualni-problemi-istorii-ukraini/rusifikatorska-politika-radyanskoi-vladi-v-ursr-v-drugij-pol-xx-st>.
2. Chestmir M. (1962). Zustrich z geroyem Hemingueya. *Vsesvit*, 2, p. 74.
3. Zelinskiy V. (1962). Zhebrak. *Perec*, 3, p. 1.

Надійшла до редакції 24 грудня 2020 року

КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ

УДК 027.021:001.32(477):[005.922.52:004.932](045)

Олена Сокур,

кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник Інституту бібліотекознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
e-mail: sokuro@ukr.net

Бібліотека наукової установи: підсумки, завдання та пріоритети діяльності

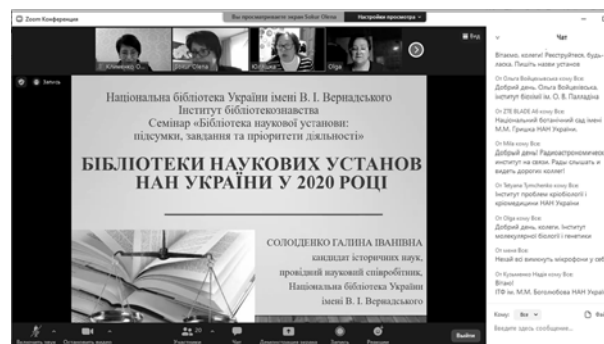
3 грудня 2020 р. відбувся традиційний щорічний семінар для працівників бібліотек наукових установ Національної академії наук України (НАН України) "Бібліотека наукової установи: підсумки, завдання та пріоритети діяльності" у форматі онлайн-зустрічі на платформі Zoom.

У заході взяли участь понад 30 учасників, зокрема представники Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (ЛННБУ ім. В. Стефаника), Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України, Фізико-механічного інституту ім. Г. В. Карпенка НАН України, Інституту надтвердих матеріалів ім. В. М. Бакуля НАН України, Інституту кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України, Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем НАН України, Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України, Головної астрономічної обсерваторії НАН України, Радіоастрономічного інституту НАН України, Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна НАН України, Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України, Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, Інституту проблем кріобіології і кріомедицини НАН України, Інституту електродинаміки НАН України, Інституту клітинної біології та генетичної інженерії НАН України, Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України, Інституту археології НАН України.

Семінар провела виконавчий секретар Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, провідний науковий співробітник Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Г. Солоїденко, модератор — старший науковий співробітник Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидат наук із соціальних комунікацій О. Сокур.

Учасники заслухали виступ директора Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидата історичних наук **О. Василенко** "Нові завдання та можливості у формуванні бібліотечно-інформаційного комплексу НАН України", в якому було наголошено на важливості цифровізації для всіх вітчизняних бібліотек через поглиблення трансформаційних технологічних процесів бібліотечно-інформаційної діяльності як вагомого чинника прогресивного розвитку людства. Доповідачка зауважила, що інноваційне навантаження, котре зумовлює цифровізація, спонукає бібліотеки наукових установ НАН України до змін. Їх функціо-

нування в сучасних умовах потребує нових методів розбудови академічного бібліотечно-інформаційного простору через упровадження інновацій і модернізованих технологічних алгоритмів в організацію роботи фахівців, адаптацію закордонного досвіду й поглиблення взаємодії на галузевому рівні, а також формування цифрової культури користувачів. Натомість цифровізація бібліотечних процесів не повинна пригнічувати чи послабляти традиційні напрями роботи бібліотеки, а навпаки — має розвивати основні її функції у техніко-технологічному та інформаційно-комунікативному контексті, що загалом сприятиме зміцненню ролі установи як потужного науково-просвітницького, інформаційно-аналітичного та культурного осередку суспільства.

Виступ виконавчого секретаря Інформаційно-бібліотечної ради НАН України, провідного наукового співробітника Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника **Г. Солоїденко** "Бібліотеки наукових установ НАН України у 2020 році" був зосереджений на здобутках та перспективах розвитку мережі бібліотек наукових установ НАН України. Зокрема, доповідачка

поінформувала про підготовку чергового інформаційно-аналітичного огляду "Робота бібліотек наукових установ НАН України у 2019 році", вип. 25 (за матеріалами звітів бібліотек); довідника "Бібліотеки наукових установ Національної академії наук України" (2019), а також ознайомила з наказом Міністерства освіти і науки України № 1426 від 17.11.2020 "Про надання доступу до електронних БД". Г. Солоіденко також анонсувала тематичний збірник "Особистості, що творили історію бібліотек НАН України", випуск якого заплановано 2021 р., і запропонувала установам, що стануть ювілярами наступного року, підготувати статті про свою історію до "Бібліотечного вісника". Доповідачка поінформувала про відкриття 20 жовтня 2020 р. у Києві вуличної виставки "Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму", присвяченої археологам, які, попри утиски й репресії, проводили дослідження та робили важливі наукові відкриття. Серед авторського колективу експозиції — працівники бібліотеки Інституту археології НАН України Вікторія Колеснікова та Ірина Черновол.

В. Мудроха, завідувач відділу бібліотекознавства ЛННБ України імені В. Стефаника, кандидат наук із соціальних комунікацій, у виступі "Підсумки атестації бібліотекарів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника у 2020 р." висвітлила результати атестації бібліотечних працівників. Окремо було наголошено на підготовці пакету документів та інформації до переліку запитань, винесених на атестацію.

Доповідь старшого наукового співробітника Інституту бібліотекознавства НБУВ, кандидата наук із соціальних комунікацій **О. Сокур** "Бібліотеки наукових установ НАН України на порозі цифровізації" було сконцентровано на проблемних питаннях техніко-технологічного стану бібліотечної мережі НАН України. Її специфіка полягає в тому, що вона охоплює бібліотеки переважно з традиційною організацією роботи, орієнтовану на забезпечення вузькотематичних досліджень наукових установ. Відмінності — у рівні фінансування, кадровому забезпеченні, стані матеріально-технічної бази, можливостях функціону-

вання мережевих сервісів. Нині для всієї мережі характерним є скорочення обсягів бюджетного фінансування, відтік кваліфікованих кадрів, застарілі матеріально-технічні ресурси, через що посилюється нерівність у доступі до інформаційних ресурсів, погіршується якість обслуговування, знижується роль бібліотек у системі інформаційного забезпечення наукових досліджень. Проблемним питанням залишається брак єдиних рішень НБУВ, ЛННБУ ім. В. Стефаника та бібліотек наукових установ НАН України щодо програмно-технологічного забезпечення; матеріально-технічна база фактично залишається на рівні 2000-х рр. Станом на 01.01.2020 у бібліотеках налічувався 181 комп'ютер. З 95 бібліотек 10 взагалі не мають комп'ютерів, ще у 10 — комп'ютери не під'єднано до інтернету, з них 2 входять тільки до локальної загальноінститутської мережі. 29 бібліотек досі не під'єднано до локальної мережі своєї наукової установи, тобто користування е-ресурсами можливо лише у приміщенні бібліотеки. Тільки 44 бібліотеки мають комп'ютеризовані робочі місця для користувачів. У 2019 р. всього для бібліотек наукових установ було придбано 4 комп'ютери. Доповідачка також проаналізувала кадровий потенціал мережі бібліотек НАН України.

Підбиваючи підсумки онлайн-семінару, Г. Солоіденко констатувала, що сьогодні у центрі уваги бібліотечної мережі Національної академії наук України — орієнтація на цифровізацію, створення тематичних електронних баз даних, підготовка бібліографічних покажчиків і робота з фондом (переоблік, упорядкування, знепилення, реставрація тощо).

На завершення О. Сокур подякувала всім учасникам і побажала, щоб наступні заходи в запропонованому форматі проходили успішно та збирали більшу аудиторію, адже слід визнати, що за багато років уперше зустрілися бібліотекарі наукових установ Національної академії наук України міст Києва, Харкова та Львова.

Загалом присутні зауважили, що онлайн-семінар було організовано та проведено на високому науково-методичному рівні, всі виступи супроводжували презентації, що унаочнювало сприйняття матеріалу.

Надійшла до редакції 17 грудня 2020 року

Покажчик статей і матеріалів, опублікованих у журналі за 2020 рік

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Неолібералізм, лібертаризм, чи Вашингтонський консенсус 2 3

СЕНЧЕНКО М. Нова світова еліта на авансцені історії 1 3

СЕНЧЕНКО М. Спецоперація оргвійни: "Хаотична Україна" 3 3

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Коронавірус — біологічна зброя світової гібридної війни 5 3

СЕНЧЕНКО М. Наукові бібліотеки як "мозкові центри" в умовах організаційної війни 6 3

СЕНЧЕНКО М. Національна бібліографія сьогодні та завтра 7 3

СЕНЧЕНКО М. Прихована війна: біологічна зброя 4 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

АФОНІН О. Про долю українського книговидання: реальність і перспективи 9 10

БІДУН А. Статусні й компетентнісні трансформації сучасного редактора 3 9

БУЛАХ Т. Інноваційні канали та форми організації рекламної комунікації у видавничому бізнесі 7 11

БУРЯК С. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2019 року 5 12

<i>ДВОРНИК А.</i> Дослідження тематичної спрямованості публікацій у науковій періодиці України 2019 року за розділами УДК.....	8.....	11
<i>ЖИГУН Т., УСТИННИКОВА Т.</i> Аналіз стану доставляння обов'язкових примірників видань України у 2019 році	5.....	20
<i>МИЛЬЧЕНКО Л., ТАТАРІНОВА Л.</i> Особливості сприйняття візуальної книги. Комікси. Манга. Графічний роман	12.....	10
<i>ОЧЕРЕТЯНА Л.</i> Книги України в дзеркалі державної бібліографії (за матеріалами бази даних державної бібліографії "Літопис книг" за 2019 рік).....	11.....	9
<i>Періодичні та продовжувані видання, випуск яких розпочато у 2020 році</i> (за матеріалами надходжень обов'язкових примірників у Книжкову палату України)	8.....	17
<i>ПОГОРЕЛОВСЬКА І.</i> Електронні видання в координатах системи ISBN.....	11.....	16
<i>РОМАНЮК Н.</i> Життя книги після придбання: результати опитування	3.....	5
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Видавнича та книготорговельна бібліографія в зарубіжних країнах.....	11.....	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Всесвітня бібліографія та міжнародна бібліографічна співпраця.....	10.....	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Книготорговельна бібліографія Великої Британії	12.....	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Національна бібліографія в зарубіжних країнах.....	8.....	3
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Національна бібліографія у країнах Азії, Африки та Латинської Америки.....	9.....	3
<i>ТАТАРІНОВА Л.</i> Аудіокнига. Тенденції розвитку 2020 року	5.....	27
<i>ТАТАРІНОВА Л.</i> Тенденції розвитку книгодрукування та книгорозповсюдження у провідних країнах світу крізь призму проблем читання.....	1.....	4
<i>ТАТАРІНОВА Л.</i> Самвидав	2.....	5
<i>ТУР О., ХМІЛЬ-ЧУПРИНА В.</i> Джерела інформації про книжкові видання й роль ЗМК у популяризації читання серед студентської молоді Кременчука	1.....	10
<i>ЦЗЕГЕН Ч.</i> Книжкова торгівля у структурі книгознавства: еволюція уявлень	2.....	11
<i>ЧИЖ І.</i> Деякі міркування щодо законопроекту "Про медіа".....	2.....	15
РЕЦЕНЗІЇ		
<i>БЛИК О.</i> До ювілею П. Куліша	1.....	15
<i>ГЛАЗУНОВА Л.</i> Дисертації, захищені у спеціалізованих вчених радах Харківської державної академії культури.....	12.....	16
<i>ГОРБАНЬ Ю.</i> Модернізація бібліотечної галузі: до проблем і перспектив міжнародної співпраці	7.....	17
<i>КАРАКОЗ О.</i> Наукова бібліотека КНУКіМ у пошуку нових форм і змісту діяльності	4.....	8
<i>СОЛОНСЬКА Н.</i> Ярослав Мудрий у "книгах многих": проблема бібліографічної реконструкції постаті киеворуського законодавця	10.....	12
<i>ШВЕЦОВА-ВОДКА Г.</i> Метабібліографічний посібник "Показчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського" як наукове бібліографічне видання.....	11.....	22
СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ		
<i>ГУЛА Р., ПЕРЕДЕРІЙ І., ВІТРИНСЬКА О.</i> Концептуальні засади воєнної політики у кіберпросторі провідних держав світу та воєнно-політичних інституцій.....	4.....	22
<i>ДОЯР Л.</i> Алгоритм застосування історії як деструктивного фактора в комунікаційних системах.....	5.....	40
<i>МАТВІЄНКО О., ЦИВІН М.</i> Науково-педагогічні школи в документознавчій освіті: сучасні особливості формування й розвитку	1.....	23
<i>МАТВІЄНКО О., ЦИВІН М.</i> Цифровізація: освітній контекст.....	11.....	28
<i>ОНИЩУК М.</i> COVID-19: український вимір (за матеріалами вітчизняних і зарубіжних ЗМІ)	5.....	31
<i>РОМАНЧУК В.</i> Українська культурна парадигма на сторінках журналу "Універсум" (1993—2018).....	3.....	35
<i>РУХЛЯДА В., РУХЛЯДА О.</i> О возможности создания единого закона движения материи	10.....	31
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> "Глибинна держава" Туреччини від Ататюрка до наших днів	12.....	18
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> "Глибинні держави" — реальність чи утопія?	7.....	38
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Ідеологічне підґрунтя організаційної війни	1.....	16
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Операції базових ефектів	3.....	30
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Організаційна зброя та її латентний вплив на соціально-комунікаційний простір.....	2.....	18
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Прихований уряд, або Хто керує США?	10.....	25
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Створення Сполученими Штатами Америки мережі військових біологічних лабораторій	4.....	16
<i>СЕНЧЕНКО М.</i> Чи є в Росії "глибинна держава"?.....	8.....	37
<i>СЕНЧЕНКО О.</i> Політика та інструментарій "м'якої сили" Туреччини.....	12.....	23
<i>ЧИЖ І.</i> Нафталінове ноу-хау, або Хто повертає з минулого "сучасний" законопроект щодо протидії дезінформації.....	7.....	44
<i>ШЕЙКО В.</i> Інтелігенція та влада України в першій половині 20-х років ХХ століття	6.....	17

БІБЛОТЕЧНА СПРАВА

<i>ГУМЕНЧУК А.</i> Система цифрових компетентностей Бібліотекаря 4.0.	2	23
<i>ДЕЙЧ Д.</i> Розвиток кадрового потенціалу бібліотеки як невіддільний складник її успішної діяльності	7	19
<i>ДІДЕНКО А., НАБХАН Ю.</i> Огляд найновіших змін та доповнень до УДК (2014—2015)	12	30
<i>ЕЙСМОНТ Ю.</i> Реферативна база даних "Україніка наукова": минуле, сьогодення й майбутнє	10	21
<i>ЗОРИНА Н.</i> До питання унормування термінології каталогізації: становлення й сучасні тенденції	8	18
<i>ІВАНОВА М.</i> Питання державної реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності в діяльності бібліотек	7	24
<i>КАПРАЛЮК О.</i> Організація науково-методичної діяльності Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки	3	21
<i>КОВАЛЕНКО С., ПОНОМАРЕНКО Л.</i> Від дистанційної освіти до "освіти у смартфоні": цифрова освіта та роль освітянських бібліотек в її розвитку	8	30
<i>КОЛОСКОВА Г.</i> Бібліотечно-інформаційні комунікації як засіб забезпечення інформаційних потреб віддалених користувачів	8	23
<i>КОПАНЄВА В.</i> Синергія бібліотечного та дослідницького середовищ	6	9
<i>ЛЕВЧЕНКО Ю., СТЕБЛИНА Л.</i> Стиль Американської психологічної асоціації (APA Style): із практичного досвіду підготовки методичних рекомендацій	10	14
<i>ЛОЩИНЬСЬКА Н.</i> Популярні онлайн-бібліотеки з україномовним контентом	2	28
<i>МАТВІЄНКО О., ЦИВІН М.</i> "ІТ-бібліотекарі": пошук шляхів інноваційності, трудової мобільності чи зміна ціннісних орієнтирів професії?	3	25
<i>МЕДВЕДСЬКА В.</i> Роль сучасної бібліотеки в інформаційній підтримці органів державної влади в контексті розвитку інформаційного простору	3	13
<i>НІКОЛАЄНКО Н.</i> Управління кадровим потенціалом бібліотеки: функціональний підхід	4	10
<i>ПАВЛЕНКО Т.</i> Віртуальна книжкова виставка як інформаційний ресурс бібліотеки (із досвіду діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухолинського)	7	29
<i>ПОЛЩУК Т.</i> Запозичення економічних термінів у реферативній базі даних "Україніка наукова"	6	13
<i>СМОЛЯР І., ТУРОВСЬКА Л.</i> Трансформація бібліотечно-інформаційного обслуговування в умовах дистанційного сервісу	3	17
<i>ЧАЛА Н.</i> Педагогічна діяльність Дж. Дьюї в електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі "Видатні педагоги України та світу"	11	23
<i>ШЕЙКО В., КУШНАРЕНКО Н.</i> Концептосфера підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у Харківській державній академії культури	7	34
БІБЛОГРАФОЗНАВСТВО		
<i>КОСТЕНКО Л., КОПАНЄВА В., СИМОНЕНКО Т.</i> Бібліографія та бібліометрія: коеволюція суспільних функцій	7	49
ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО		
<i>КОВАЛЬСЬКА Л.</i> Книги та преса як документально-інформаційні ресурси: жанрові особливості	4	27
ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ		
<i>АСЄЄВ Г.</i> Особливості документів, що функціонують в інфокомунікаціях	1	28
<i>КАПРАЛЮК О.</i> Система науково-інформаційного забезпечення агропромислового комплексу України	2	37
<i>КУЗНЕЦОВ О.</i> Автоматизація створення бібліографічного опису авторефератів	2	33
<i>ШЕВЧЕНКО М.</i> Краєзнавчі документи: пріоритетний об'єкт оцифрування	1	34
ЖУРНАЛІСТИКА ТА ЗМІ		
<i>БОГДАНОВ Г.</i> Газета як джерело забезпечення інфопотреб та об'єкт соціологічних досліджень	1	38
<i>БУЛАХ Т.</i> Нативна реклама та періодика: точки дотику	9	19
<i>ЕЙСМОНТ Ю.</i> Новий правопис: дискусійні питання	9	15
<i>КУЛИКОВА О.</i> Використання інноваційних педагогічних технологій у підготовці журналістів соціокультурного профілю	8	44
<i>ШЕВЧЕНКО Ж.</i> Можливості використання відкритих джерел та інформаційних запитів у судовій журналістиці	11	35
З АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ		
<i>ДОЯР Л.</i> Зовнішньополітичні орієнтири повоєнної УРСР (1945—1947)	12	38
<i>ДОЯР Л.</i> Київ у друкованих виданнях 1918 року	1	44
<i>ДОЯР Л.</i> Київ у перший рік столичного статусу в УСРР: спроба багатоаспектного аналізу	9	23
<i>ДОЯР Л.</i> Музично-мовленнєвий контент журналу "Радіо" (1935)	10	36
<i>ДОЯР Л.</i> Наукова періодика України 1917—1919 рр.: аналіз академічних видань (за матеріалами Книжкової палати України)	2	42
<i>ДОЯР Л.</i> Педагогічні знахідки дитячої періодики УРСР (за матеріалами видань 1962 року)	11	47

<i>ДОЯР Л.</i> Проблема голоду в українських книгодруках 1921—1923 років.....	8.....	48
<i>ДОЯР Л.</i> Пролетарська революція у ранніх книгодруках радянської України (1919—1927).....	4.....	32
<i>ДОЯР Л.</i> Українознавство за часів "воєнного комунізму" (на вітчизняних книгодруках 1920 року)	6.....	31
<i>РОГАЛЬОВА І.</i> Журнальні видання України 1962 року в контексті бібліографічних досліджень: аналітичний огляд	12.....	43
<i>ХАЙЛО А.</i> Видання пісенного фольклору 1919—1921 років у спецфонді Книжкової палати України: книгознавчий аспект	6.....	22
<i>ШУЛЬЖЕНКО К.</i> Сільськогосподарські науки в Україні на початку ХХІ століття: пріоритетні напрями розвитку (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України)	10.....	41
ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ		
<i>ПЕРУНІН В.</i> Першохристиянська рівність між людьми та народами — основа слов'янської державності Русі-України, роки 946—947	4.....	43
<i>ПОПЕЛЬНИЦЬКА О.</i> Книги з бібліотеки Хв. Вовка з автографами, екслібрисами та дарчими написами у книгозбірні Національного музею історії України	9.....	32
<i>САЗОНОВА Ю.</i> Журнал "Футбол Style": специфічні риси функціонування та історія розвитку в спортивній пресі України періоду незалежності	9.....	28
<i>ШУМЛОВА А.</i> Український кіноплакат 1947—1994 років із фондів НБУВ як особливий вид творчості та масової комунікації.....	1.....	48
<i>ЯКУБОВА Т.</i> Дослідження внеску вчених, причетних до формування фондів бібліотеки Київської духовної академії	9.....	38
<i>ЯКУБОВА Т.</i> Провенієнції на книгах фонду англійської літератури НБУВ: до постановки проблеми вивчення та атрибуції	4.....	37
ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ		
<i>АВРАХОВА І.</i> "Кинути слово — моє ремесло!" (до 100-річчя від дня народження С. Караванського)	11.....	44
<i>ГОЛОВАЦУК А.</i> Головна її любов — книги	2.....	48
<i>ЖИМОЛОСТНОВА В., ЛАВРУСЬ В.</i> Одеський період у творчій діяльності відомого українського бібліотекознавця Л. Хавкіної	11.....	40
<i>КУПЧИК К.</i> Ніл Хасевич — творець бойової графіки УПА.....	11.....	42
<i>Сторінки</i> біографії головного редактора часопису "Вісник Книжкової палати"	5.....	46
<i>ЧИЖ І.</i> До Слова і до Совісті торкнутися... (до 85-річчя від дня народження Бориса Олійника)	10.....	46
<i>ЧИЖ І.</i> Любові вічної канон (до 125-річчя від дня народження Максима Рильського).....	3.....	43
<i>ШЕЙКО В., СОЛЯНИК А.</i> Визнаний лідер галузевої науки та освіти України (до ювілею Наталі Миколаївни Кушнарєнко)	9.....	44
<i>ШКАРІНА В.</i> Бібліографічна школа Тетяни Добко	6.....	35
ЗА РУБЕЖЕМ		
<i>БОГДАНОВ Г.</i> Зародження та розвиток системи обов'язкового примірника в Німеччині у XV—XXI століттях	6.....	42
<i>ГАЛИЦЬКА С.</i> Бібліотека Трінті-коледжу в Дубліні: сучасний інформаційно-комунікативний центр Ірландії.....	10.....	47
<i>ГАЛИЦЬКА С., УСТИНОВА Т.</i> Німецька національна бібліотека: тематичний пошук за класифікацією М. Дьюї.....	9.....	48
<i>СОЛОНСЬКА Н.</i> Сторінки історії та сучасні Свята української книги в Канаді	6.....	47
КОНФЕРЕНЦІЇ. КОНКУРСИ. ВИСТАВКИ.		
<i>СОКУР О.</i> Бібліотека наукової установи: підсумки, завдання та пріоритети діяльності.....	12.....	48
<i>СОШИНСЬКА В., ДМИТРЕНКО Т.</i> Всеукраїнський конкурс "Бібліотека року" як інструмент поширення інноваційного досвіду в бібліотечній справі	3.....	45
ВИЙШЛИ З ДРУКУ		
<i>Микола</i> Іванович Сенченко: біобібліографічний покажчик	4.....	49
<i>Покаж</i> чик статей і матеріалів, опублікованих у журналі за 2020 рік.....	12.....	49

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 210 пр. Зам. 1.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія)
розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html